چکیده مقالات همایش ملی قرآن و علوم انسانی

Abstracts of the presented papers in
the national conference on the Qur'an and humanities

خلاصة مقالات المؤتمر الوطني للقرآن والعلوم الانسانية

مشخصات کتاب

سرشناسه:کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی (نخستین : 1396)

International Congress on the Quran and Humanities (1th : 2017)

عنوان و نام پدیدآور:مجموعه مقالات «قرآن و علوم انسانی»/ محمدعلی رضایی اصفهانی.

مشخصات نشر:قم : مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی(ص) ، 1396.

مشخصات ظاهری:7ج.(در یک مجلد) ؛ 5/14× 5/21 س م.

فروست:سلسله منشورات کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی ؛ 20 ؛ 21 ؛22 ؛ 23 ؛ 24 ؛25 ؛26.

شابک:دوره 978-600-429-261-0 : ؛ ج.1 978-600-429-262-7 : ؛ ج.2 978-600-429-263-4 : ؛ ج.3 978-600-429-264-1 : ؛ ج.4 978-600-429-265-8 : ؛ ج.5 978-600-429-266-5 : ؛ ج.6 978-600-429-267-2 : ؛ ج.7 978-600-429-268-9 :

وضعیت فهرست نویسی:فیپا

مندرجات:ج.1. مباحث نظری قرآن و علوم.-ج.2.روش شناسی تفسیر های علمی.-ج.3. تربیت و روان شناسی .-ج.4. حقوق و مدیریت .-ج.5. قرآن و الگوی پیشرفت .-ج.6. اعجاز علمی با رویکرد علوم انسانی .-ج.7. مطالعات میان رشته ای قرآن و علوم و مستشرقان.

موضوع:قرآن و علوم انسانی-- کنگره ها

موضوع:*Qur'an and humanities-- Congresses

موضوع:قرآن و علوم -- کنگره ها

موضوع:Qur'an and science -- Congresses

شناسه افزوده:رضایی اصفهانی، محمدعلی، 1341 -

شناسه افزوده:جامعه المصطفی(ص) العالمیه. مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی(ص)

شناسه افزوده:Almustafa International UniversityAlmustafa International Translation and Publication center

رده بندی کنگره:PB56/3/ک86 1396پ

رده بندی دیویی:297/15

شماره کتابشناسی ملی:4910882

ص :1

فصل اول: شخصیت های میان رشته ای قرآن و علوم انسانی

اشاره

محمدعلی رضایی اصفهانی

استاد و عضو هیأت علمی جامعه المصطفی العالمیه

* درآمد

در این پژوهش به مباحث مفهوم شناسی، تاریخچه و اهداف این موضوع می پردازیم تا روشن شود که مقصود از شخصیت ها و آثار میان رشته ای چیست و چه کسانی قبلاً در این زمینه قلم زده اند.

یک: مفهوم شناسی

در مبحث فعالیت ها و آثار شخصیت های میان رشته ای قرآن و علوم چند واژه کلیدی وجود دارد که لازم است مورد کاوش قرار گیرد و مقصود ما از آنها در این نوشتار روشن گردد.

1. معاصر

مقصود از معاصر، دوره جدید قرآنی است که حدود یک قرن اخیر را شامل می شود. یعنی شامل شخصیت های زنده در عصر ما و شخصیت های اخیر قرآنی که از دنیا رفته اند می گردد. البته در مسائل تاریخی ده یا بیست سال قابل اغماض است و اصولاً نمی توان برای دوره های تاریخی مرز دقیق زمانی مشخص کرد.

کلمه معاصر در عرف های علمی (مثل عرف فقهاء، عرف فلاسفه، هنرمندان، مورخین و...) معنای خاص دارد. و در عرف قرآن پژوهان معمولاً به سید جمال الدین اسد آبادی (متوفی 1275 ش) به بعد گفته می شود.

2. شخصیت ها

همه انسان ها به نوعی دارای شخصیت و آثار هستند، ولی شخصیت و آثار مراتب و مراحل دارد.

بنابراین هر شخصیت قرآنی، مورد بحث این نوشتار نیست، بلکه در اینجا مقصود دانشمندان خاص هستند که صاحب نظریه و تأثیرگذار و یا آثار مهم می باشند. البته شخصیت ها معمولاً تأثیرات مثبت در سرنوشت دانش دارند. ولی گاهی برخی از آن ها کج اندیش و منحرف کننده هستند که در

این نوشتار به این افراد نیز اشاره می شود و آسیب های مسیر آنها بیان می شود.

یادآوری این نکته لازم است که ممکن است به هر دلیل ما موفق به شمارش و جمع آوری همه شخصیت ها و آثار و مراکز قرآنی معاصر نشویم، از این رو به معرفی مهم ترین و مشهورترین آنها می پردازیم.

3. فعالیت ها

گاهی دیدگاه های شخصیت های علمی تبدیل به فعالیت علمی و عملی می شود از این رو لازم است در این مورد توضیح دهیم. مقصود از فعالیت های قرآنی، هرگونه تلاش فکری و عملی برای پیش برد اهداف و دانش های قرآنی است اعم از نظریه پردازی در یکی از حوزه های قرآنی (مثل: روش شناسی، معارف و...) و یا تلاش علمی - عملی در یکی از حوزه های آموزشی و پژوهشی (مثل تأسیس رشته یا مرکز علمی، نگارش تفسیر و کتاب مهم قرآنی و...) که موجب تحوّل در امور آموزشی، پژوهشی قرآنی شده و یکی از ابعاد دانش های قرآنی را یک گام به پیش ببرد.

این نکته روشن است که هر فعالیت عملی و اجرایی سرنوشت ساز بر مبنای ایده پردازی یک شخصیت است و هرچه شخصیت آن دانشمند و نظریه و فکر زیرساختی او قوی تر باشد آن فعالیت عملی پرثمرتر و مؤثرتر ظاهر می شود.

از این روست که فعالیت های اجرایی علمی که توسط شخصیت های علمی مدیریت می شود سرنوشت ساز و جهت دهنده و پرورش دهنده شخصیت های جدید خواهد بود.

تذکر: در این نوشتار به اکثر فعالیت های شخصیت های میان رشته ای قرآن و علوم (همچون: کتاب ها، مراکز آموزشی و پژوهشی، مجلات و...) می پردازیم، لیکن به پایان نامه ها و رساله های علمی حوزه و دانشگاه اشاره ای نخواهیم داشت، چرا که این مطلب در یک کتاب مستقل گزارش می شود.

دو: پیشینه

در مورد شخصیت ها و فعالیت های میان رشته ای معاصر، مقالات و کتاب هایی نوشته شده که به مهم ترین آنها اشاره می کنیم.

البته همه این کتاب ها یکسان نیستند، بلکه برخی موضوعات عام (همچون معرفی مفسران و روش های تفسیری و گرایش های تفسیری و...) دارند که به مناسبت به شخصیت ها و فعالیت های میان رشته ای قرآن و علوم اشاره کرده اند.

1. التفسیر والمفسرون فی ثوبه القشیب، آیت الله محمد هادی معرفت.

در این کتاب ذیل عنوان «الوان تفسیری» از برخی شخصیت ها، جریان ها و گرایش های تفسیری معاصر یاد شده است.

2. التفسیر والمفسرون، دکتر محمد حسین ذهبی.

در این کتاب از برخی گرایش ها و جریان های تفسیری معاصر مثل جریان تفسیر علمی یاد شده است.

3. مکاتب تفسیری، بابایی، علی اکبر، پژوهشکده حوزه و دانشگاه و انتشارات سمت، 1381 ش.

4. آسیب شناسی جریان های تفسیری، محمد اسعدی و همکاران، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، 1389 ش.

5. طبقات مفسران شیعه، عقیقی بخشایشی، قم، انتشارات دفتر نشر نوید اسلام، 1371 ش.

در این کتاب چند جلدی که به صورت تک جلدی بزرگ نیز منتشر شده مفسران قدیم و جدید شیعه معرفی شده اند و در این رابطه به شخصیت مفسران میان رشته ای معاصر نیز پرداخته شده است.

6. آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران، حسین علوی مهر، انتشارات المصطفی.

در این کتاب تفاسیر شیعه و اهل سنت در طول تاریخ معرفی شده است و در این رابطه تفاسیر مهم میان رشته ای معاصر و نویسندگان آنها نیز معرفی شده اند.

7.11. منطق تفسیر قرآن (1-5) محمد علی رضایی اصفهانی، انتشارات المصطفی.

در جلد اول این کتاب به مبانی و قواعد تفسیری و در جلد دوم به روش ها و گرایش های تفسیری و در جلد سوم به روش های تحقیق در تفسیر و علوم قرآن و در جلد چهارم به مباحث جدید دانش تفسیر (زبان قرآن، هرمنوتیک، قرآن و فرهنگ زمانه) و در جلد پنجم به مباحث میان رشته ای قرآن و علوم طبیعی و علوم انسانی پرداخته شده است. که در هر مورد از مباحث فوق به شخصیت ها و فعالیت های میان رشته ای معاصر اشاره شده است.

12. اتجاهات التجدید فی العصر الحدیث، عبدالمجید عبدالسلام المحتسب، دار الفکر، بیروت، ط 1، 1393 ق / 1973 م، 333 ص.

13. اتجاهات التجدید فی تفسیر القرآن الکریم، محمد ابراهیم

ص:2

شريف، دار التّراث، قاهره، ط 1، 1402 ق / 1982 م، 767 ص.

14. اتجاهات التفسير فى العصر الحديث، عفت محمّد الشرقاوى، قاهره، رساله ماجستير من كليه الآداب بجامعه عين الشمس، 1383 ق / 1963 م.

15. اتجاهات التفسير فى العصر الحديث فى مصر و سوريه، فضل حسن احمد عباس، جامعه الأزهر: رساله دكتوراه من كليه اصول الدين، 1392 ق / 1972 م.

16. اتجاهات التفسير فى القرن الرابع عشر، فهد بن عبدالرحمن بن سليمان الرومى، [بى نا]، عربستان سعودى، 1407 ق / 1986 م، 3 جلد، 1238 ص.

17. التفسير العلمى للقرآن فى الميزان، احمد عمر ابوحجر، دار قتيبه، بيروت، ط 1، 1411 ق / 1991 م، 563 ص.

18. التفسير العلمى للقرآن و تاريخ تطوّره، محمد على سلامه، مكتبه الأدب، قاهره، 1991 م، 1 جلد، 170 ص.

19. التفسير الموضوعى و الفلسفه الاجتماعيه فى المدرسه القرآنيه، السيد محمدباقر الصدر، الدار العالميه، بيروت، 1409 ق / 1989 م، 192 ص.

20. التفسير و التفاسير الحديثه، بهاءالدين خرّمشاهى، ترجمه عصام حسن سالم، دار قتيبه، بيروت، 1413 ق / 1933 م، 2 جلد.

21. تاريخ التفسير، قاسم القيسى، مكتبه المجمع العراقى، بغداد، 1385 ق / 1996 م، 179 ص.

22. تاريخ القرآن و التفسير، عبداللّه محمود شحاته، الهيئه المصريه العامه للكتاب، مصر، 1392 ق / 1972 م، 198 ص.

23. تاريخ تفسير القرآن الكريم، حبيب اللّه جلاليان، مصحح: محمدرضا آشتيانى، انتشارات اسوه، تهران، 1372 ش، 1 ج، 236 ص.

24. تطوّر تفسير القرآن، محسن عبدالحميد، جامعه بغداد، بيت الحكمه، بغداد، [بى تا]، 248 ص.

25. تفسيرات حديثه لقرآن المسلمين، بيلجون. ج. م. س، ليدن بريل، [بى نا]، [بى جا]، 1381 ق / 1961 م.

26. تفسير القرآن بالقرآن عند العلاّمه الطباطبائى، خضير جعفر، دار القرآن الكريم، قم، 1411 ق، 400 ص.

27. تفسير علمى قرآن، ناصر رفيعى محمدى، انتشارات فرهنگ گستر، [بى جا]، 1379 ش، 2 جلد.

28. تفسير و تفاسير جديد، بهاءالدين خرّمشاهى، انتشارات كيهان، تهران، چ 1، 1364 ش، 238 ص.

29. درآمدى بر تفسير علمى قرآن، محمدعلى رضايى اصفهانى، انتشارات اسوه، قم، 1375 ش، 1 جلد، 515 ص.

30. روش شناسى تفسير قرآن، بابائى و ديگران، دفتر همكارى حوزه و دانشگاه، [بى جا]، [بى تا].

31. روش ها و گرايش هاى تفسيرى، حسين علوى مهر، انتشارات اسوه، [بى جا]، سال 1381 ش.

32. روشهاى تفسير قرآن، سيّد رضا مؤدّب، انتشارات اشراق، قم، 1380 ش.

33. شناخت جريان علمى نگرى به قرآن (روش تفسير علمى)، فروغ پارسا، دانشگاه تربيت مدرّس، تهران، 1372 ش، 1 جلد، 349 ص.

34. كيف نفهم القرآن، دراسه فى مذاهب التفسير و اتجاهاتها، كامل موسى، على دحروج، دار المحروسه، بيروت، 1412 ق / 1992 م، 334 ص.

35. لمحات فى علوم القرآن و اتجاهات التفسير، محمد الصباغ،

ص:3

المکتب الاسلامی، بیروت، 1394 ق / 1974 م، 240 ص.

36. مبانی و روشهای تفسیر، محمد کاظم شاکر، انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی، قم، 1382 ش.

37. مبانی و روشهای تفسیری قرآن، عباسعلی عمید زنجانی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، چ 1، 1366 ش، 1 جلد، 343 ص.

38. مدارس التفسیر القرآنی، مصطفی الصاوی الجوینی، دار المعرفه الجامعیه، اسکندریه، 1992 م، 297 ص.

39. مکاتب و روش های تفسیری، واعظزاده خراسانی، 38 ص (جزوه جامعه الزهراء قم).

40. مناهج المفسّرین من العصر الأوّل إلی العصر الحدیث، محمود النقراشی، السید علی، مکتبه النهضه، ریاض، ط 1، 1407 م، 219 ص.

41. منهج المدرسه العقلیه الحدیثه فی التفسیر، فهد بن الرحمن بن سلیمان الرومی، مؤسسه الرساله، بیروت، 1407 ق، 2 جلد در 1 جلد، 886 ص.

42. موقف صاحب المنار من المفسّرین، محسن عبدالحمید، مطبعه المعارف، بغداد، [بی تا].

43. الامام محمد بن عبده و منهجه فی التفسیر، عبدالغفار عبدالرحیم، المرکز العربی للثقافه و العلوم، قاهره؛ دارالانصار، قاهره، 1402 ق / 1981 م، 423 ص.

44. المفسّرون حیاتهم و منهجهم، سیّد محمدعلی ایازی، نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، 1414 ق.

45. روش علاّمه طباطبایی در تفسیر المیزان، علی آلوسی.

46. مذاهب التفسیر الاسلامی، گلدزیهر، ترجمه دکتر عبدالحکیم النجار.

47. مجله قرآن و علم (شماره 1-17)

در این مجله مقالات متعددی در مورد شخصیت های قرآنی و گرایش های تفسیری میان رشته ای معاصر یاد شده است.

48. ویژه نامه های همایش های قرآنی: مثل:

- مجموعه مقالات همایش اندیشه های قرآنی امام خمینی، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمه الله، دفتر قم، 1388.

- مجموعه مقالات همایش اندیشه های قرآنی شهید مطهری، جامعه المصطفی العالمیه.

49. کتب شرح حال بزرگان و نویسندگان (تراجم):

در کتاب هایی که مربوط به زندگی نامه بزرگان، نویسندگان است معمولاً به شرح حال مفسران، قرآن پژوهان و... اشاره شده و برخی آراء مهم آنها بیان شده است از جمله: زندگی نامه شهید مطهری، زندگی نامه آیت الله معرفت (مجموعه مقالات معرفت قرآنی ویژه نامه کنگره بزرگداشت ایشان).

50. پایگاه های اینترنتی

برخی پایگاه های اینترنتی به معرفی شخصیت های قرآنی و نظرات آنها می پردازد از جمله:

1. www.55a.net موسوعه الاعجاز العلمی فی القران و السنه

2. www.kaheel7.com عبد الدائم الکحیل

3. www.nooran.org نوران رابطه العالم الاسلامیه /

4. www.maknoon.com مکنون الاعجاز العلمی فی القرآن

5. www.Miracweb.net شبکه الاعجاز فی القرآن والسنه

6. www.Zelnaggar.com الاعجاز العلمی فی القران والسنه

سه: اهداف

این نوشتار در پی آن است که با شناخت شخصیت ها، فعالیت ها و مراکز به اهداف زیر دست یابد:

1. شناخت بهتر فضای قرآنی و مطالعات تفسیری معاصر

2. شناخت نقاط قوت و ضعف جریان مطالعات میان رشته ای قرآن و علوم

3. آشنایی با شخصیت های میان رشته ای قرآن و علوم و آراء آنها جهت بهره گیری در مطالعات قرآنی جدید

4. فضاگشایی برای پژوهش های قرآنی جدید با ارائه موضوعات و مسائل نوپدید

چهار

این نوشتار بر اساس اطلاعات موجود در کتاب ها، مقالات، سایت ها و نیز گزارشات کشورها (که از شخصیت ها و دانش پژوهان دکتری کشورهای مختلف در جامعه المصطفی اخذ شده) تنظیم شده است.

البته روشن شد که در این گونه نوشته ها لازم است هر سال اطلاعات به روزرسانی شود، از این رو کمک مستمر دوستان و همکاران داخل و خارج را می طلبد.

لیکن این نوشتار در وضعیت فعلی می تواند نمای کلی فعالیت های قرآنی میان رشته ای معاصر را در سطح جهان نشان دهد و ما را به اهداف فوق نزدیک سازد.

در این نوشتار تلاش شده که مطالب محققانه، منصفانه و مؤدبانه گزارش شود و به نقاط قوت و ضعف اشخاص، فعالیت ها و مراکز میان رشته ای قرآن و علوم اشاره شود و از افراط و تفریط و توهین پرهیز گردد. و در ضمن مباحث فضاهای جدید به روی مخاطب گشوده شود و به برخی از شبهات معاصر و پاسخ های آنها اشاره شود.

شخصیت های میان رشته ای قرآن و علوم (منطقه ای)

مقدمه

فعالیت های میان رشته ای قرآن و علوم معاصر را می توان از چند جهت بررسی کرد و تقسیم های متعددی برای آنها ارائه کرد از جمله بر اساس منطقه جغرافیایی یا کشورها و نیز بر اساس شخصیت ها، نظریه ها، آثار، مراکز علمی و... که در این فصل تلاش می کنیم نخست نمای کلی فعالیت های میان رشته ای قرآنی را به تصویر بکشیم و در ضمن آنها به معرفی شخصیت های میان رشته ای قرآن و علوم بپردازیم.

نمای منطقه ای و ملیتی

فعالیت های میان رشته ای قرآنی معاصر در سطح جهان از چند جهت قابل تقسیم است:

اول: فعالیت های میان رشته ای قرآنی مستشرقان(1) (در اروپا، آمریکا و...) که در قالب مراکز آموزشی و پژوهشی و فعالیت های شخصی مستشرقان در غرب شکل گرفته و ادامه دارد (مثل مظفر اقبال در کانادا و موریس بوکای در فرانسه و...)(2) و فعالیت های قرآنی مسلمانان در کشورهای اسلامی

دوم: فعالیت های میان رشته ای قرآنی بر اساس کشورها که می تواند به صورت مستقل در هر کشور بررسی شود یا به صورت منطقه ای (در قالب چند کشور همنوا) مورد کاوش و تحلیل قرار گیرد.

اینک نمای کلی این فعالیت ها را به صورت منطقه ای و با تأکید برخی کشورهای خاص (که فعالیت های مهم در حوزه های قرآنی دارند) مورد بررسی قرار می دهیم.

ص:6

1- (1) . مستشرقان به افرادی غیر مسلمان یا مسلمان نما گفته می شود که در کشورهای غربی یا شرقی مستقر هستند ولی در مورد فرهنگ و ادیان شرقی (به ویژه قرآن) با رویکرد خاص و اهداف مخصوص مطالعه می کنند. یعنی نگاهی بدبینانه و تخریبی و سلطه گرانه بر شرق دارند

هرچند که برخی از آنان افرادی منصف بوده و حتی تحت تأثیر نور قرآن واقعاً مسلمان می شوند.

2- (2) . برای اطلاع از این فعالیت ها ر. ک: کتاب اسلام شناسی غربیان و کتاب قرآن و مستشرقان، دکتر محمد حسن زمانی و نیز مجله قرآن و مستشرقان (1-21) و....

فصل اول

منطقه شمال آفریقا

این منطقه شامل کشورهای مصر، سودان، لیبی، مغرب، تونس و... می شود که دارای ویژگی های زیر هستند:

- مصر: مساحت 1002450 کیلومتر مربع و جمعیت: 8206 میلیون (2013 م)

- سودان: مساحت 1886068 کیلومتر مربع و جمعیت 30894000 نفر

- لیبی: مساحت: 1760000 کیلومتر مربع و جمعیت: 6202 میلیون (2013 م)

- مغرب: مساحت 446550 کیلومتر مربع و جمعیت: 3301 میلیون (2013 م)

- تونس: مساحت: 163610 کیلومتر مربع و جمعیت: 1089 میلیون (2013 م)

1. این منطقه وارث سابقه تمدنی کهن مصر هستند هرچند که بعد از ورود اسلام به این منطقه ادیان سابق از آنجا رخت بربستند لکن عناصر فرهنگ و تمدن مصر باستان باقی مانده است.

2. زبان مردم این منطقه عربی است هرچند که نژاد اصلی آنها عرب نیست.

3. مردم این منطقه دوستار اهل بیت علیهم السلام هستند هرچند که اکثر آنها بر مذاهب فقهی اهل سنت قرار گرفته اند.

برخی قسمت های این منطقه مدتی طولانی تحت حکومت فاطمیون (شاخه ای از اسماعیلیه شیعه) بوده اند از این رو عناصر فرهنگی شیعه (مثل محبت اهل بیت و عقل گرایی) در آنجا باقی است.

4. به مباحث لفظی قرآن (صوت - حفظ) اهمیت می دهند، از این رو بیشترین حافظان قرآن در این منطقه همچون سودان (بیش از 2 میلیون

نفر حافظ دارد) و مهم ترین قاریان جهان اسلام در مصر (مثل عبدالباسط 1927-1988 م) هستند.

5. دانشگاه های بزرگ و قدیمی همچون الازهر مصر و دانشگاه زیتونه تونس و دانشگاه قرآن سودان در این منطقه قرار دارد. و نبض علوم دینی اهل سنت در الازهر می تپد.

6. جریان تفسیر اجتماعی (از سید جمال - محمد عبده - رشید رضا - سید قطب و...) و جریان تفسیر علمی (از طنطاوی و... تا زغلول النجار و...) از این منطقه برخاسته است و تفاسیر مهم و تأثیرگذار در جهان اسلام به ویژه در مباحث میان رشته ای قرآن و علوم نگارش یافته و آراء و نظریه های قرآنی متنوعی ارائه کرده اند.

7. جریان های مهم اجتماعی، سیاسی و دینی همچون اخوان المسلمین از این منطقه برخاسته است که بسیاری از کشورهای اسلام را تحت تأثیر آراء و آرمان های خود قرار داده اند.

مهم ترین شخصیت های قرآنی میان رشته ای

1. سید جمال الدین اسدآبادی

اشاره

(1)

آغازگر بازگشت به قرآن و سرچشمه تفسیر اجتماعی

- ولادت: 1217 ش

- وفات: 1275 ش

زیست نامه

سید جمال در سال 1217 شمسی، در اسدآباد همدان در خانواده ای روحانی چشم به جهان گشود. نسب وی به امام حسین علیه السلام منتهی می گردد. پدرش سید صفدر و مادرش سکینه بیگم، دختر مرحوم میرشرف الدین حسینی قاضی است. (البته امروز در اسدآباد فقط بنای یادبودی از وی موجود است) از پنج سالگی فراگیری دانش را نزد پدر آغاز، و با قرآن و کتابهای فارسی و قواعد عربی آشنا گردید و به خاطر استعداد و نبوغی که داشت، خیلی زود با تفسیر قرآن آشنا شد و برای ادامه تحصیل به شهرستان قزوین و سپس به تهران عزیمت کرد و در سال 1228 شمسی، عازم نجف، و از محضر دو مرجع تقلید بزرگ زمان شیخ مرتضی انصاری در فقه و اصول و ملاحسین قلی درجزینی همدانی در اخلاق و عرفان بهره های علمی و معنوی فراوان برد.

در سال 1232 ش، بنا به دستور شیخ انصاری، عازم هندوستان شد و در آن جا ضمن آشنایی با علوم جدید، کوشش کرد تا مردم و به ویژه مسلمانان را علیه استعمار انگلیس بسیج کند و به مبارزه وا دارد، اما به دلیل سلطه همه جانبه انگلیسی ها پس از یک سال و نیم اقامت در آن دیار، مجبور به ترک آن جا شد و به ممالک عثمانی رفت و چون با حسادت علمای درباری آن جا مواجه شد، ناگزیر به مصر عزیمت کرد.

در مصر توانست یک نهضت فکری ضد استعماری و ضد انگلیسی را پایه گذاری کند و تشکیلاتی به نام انجمن مخفی به وجود آورد، اما بر اثر فشار

انگلستان مجبور به ترک مصر شد. این حرکت فکری توسط شاگردانش از جمله شیخ محمد عبده (متوفی 1323 ق) دنبال شد و در سال های بعد زمینه ساز قیام مردم مصر علیه استعمار انگلستان گردید.(2)

سید جمال پس از ترک مصر، مدتی دوباره در هندوستان ماند و آنگاه روانه اروپا شد. در پاریس با همکاری محمد عبده دست به انتشار روزنامه «عروه الوثقی» زد(3) که البته این نشریه که مدیر مسئولش خودسیدجمال ومنشی آن شیخ محمدعبده بود فقط 18 شماره به چاپ رسد بطوریکه اولین شماره آن 5 جمادی الاولی 1301 ق وآخرین آن 26 ذی حجه 1301 ق یعنی 8 ماه بودودرآن به پاسخگویی به «ارنست رنان» که مقالاتی علیه اسلام در یکی از

ص:8

1- (1) . هر چند که سید جمال متولد مصر نیست (متولد ایران یا افغانستان بوده است) لیکن ظهور و تأثیر شخصیت قرآنی وی، بیشتر در مصر بوده است. از این رو زندگی نامه و شخصیت سید جمال را در بخش مصر معرفی کردیم.
2- (2) . اسدآبادی، میرزا لطف اله، 1356، ص 25.
3- (3) . اسدآبادی، میرزا لطف اله، 1356، ص 112.

روزنامه های پاریس می نوشت، پرداخت.

سید به دعوت ناصر الدین شاه به ایران آمد و گمان می کرد که می تواند با نزدیکی به شاه اندیشه های اصلاح طلبانه خود را به اجرا بگذارد، اما چون ماهیت و طبع شاهانه با هیچ اصلاحی موافق نبود و سید نیز آشکارا شاه را عامل بدبختی های مردم ایران معرفی می کرد، از ایران اخراج شد.(1)

سید جمال وقتی برای دومین بار به ایران آمد، به آستانه حضرت عبدالعظیم الحسنی علیه السلام در شهر ری تبعید شد و در آن جا علی رغم کنترل مأموران مبادرت به تشکیل جلسات مختلف کرد و مردم را به قیام علیه بیدادگری های شاه تشویق می کرد و شاه نیز که وجود او را در ایران به زیان خود می دید، دستور داد مجدداً او را در حالی که به شدت بیمار بود، از ایران اخراج کنند.

سید جمال پس از اخراج از ایران وارد بصره، و در آن جا با همکاری یکی از مجتهدین و رهبران قیام مردمی (سید علی اکبر شیرازی) نامه ای به آیت الله العظمی سید حسن شیرازی می نویسند و در این نامه ظلم های فراوان شاه به مردم ایران را متذکر می شوند. (برخی معتقدند که این نامه در صدور فتوای مشهور تحریم تنباکو از جانب آیت الله شیرازی و قیام حاصله از آن، تأثیر بسزایی داشته است). حضور سید در طی سال های 1270-1271، در عراق تأثیر بسزایی بر حیات فکری، سیاسی و اسلامی شهرهای شیعه نشین و گسترش تبلیغ و دعوت در جامعه اسلامی گذاشت.

وی در سال 1275 ش در ترکیه درگذشت (و یا توسط عمّال پادشاه ایران به شهادت رسید)، سپس پیکر او به افغانستان منتقل شد و در دانشگاه کابل برای وی مقبره ای زیبا بنا کردند.

دیدگاه ها

دردهایی که سیدجمال در جامعه اسلامی تشخیص می داد عبارت بود از:

1. استبداد حکام خودکامه درکشورهای اسلامی.

2. فقرعلمی وبی خبری توده های مسلمان وعقب ماندگی جامعه اسلامی ازکاروان علم وصنعت وتمدن بشری.

3. عقائدانحرافی وخرافات که دراندیشه ها وباورهای اکثرمسلمانان ریشه دوانده وآنها را ازاسلام ناب نخستین به دور داشته است.

4. جدائی وتفرقه میان مسلمانان که تحت عناوین وانگیزه های مذهبی و نژادی وملی، امت اسلامی را دچارناتوانی کرده است.

5. نفوذاستعمارغربی واستیلای آن برمنابع اقتصادی مسلمانان که موجب به غارت رفتن آن منابع توسط دول استعماری وخارج شدن رشد اقتصادی درکشورهای اسلامی شده وچون سرطان پیشرفته، حیات اجتماعی وسیاسی مسلمانان را فلج نموده است.

6. خیانت سردمداران وشخصیت های متنفذ جوامع اسلامی. مقصود سیدازخیانت، تنهاوطن فروشی، یا بازکردن پای دشمن به سرزمین های اسلامی وهمکاری وسرسپردگی نیست؛ بلکه اوهرشخصیت متنفذی را که قدرت جلوگیری ازنفوذبیگانه را داشته باشدوبتواند به نحوی، ضربه ای برپیکردشمن سلطه جو بزند وازاین عمل خودداری نماید راخائن می نامد.

ص:9

1- (1) . مدرسی چهاردهی، مرتضی، 1381، ص 80.

7. تهاجم فرهنگی غرب واستفاده ازشیوه های تبلیغاتی برای ازمیان بردن هویت فرهنگی مسلمانان وشکستن روح مقاومت آنها.

سیدجمال براساس یک تحلیل کلی ازاوضاع جهان اسلام وبه منظور ریشه کن نمودن این گندابها وغده های سرطانی ازاندام سرزمین های اسلامی، معتقد بود باید با شجاعت وشهامت بپاخاست وحرکت یکپارچه وآگاهانه ای را درجهت خطوط کلی زیرآغازنمود:

الف) مبارزه باخودکامگی فرمانروایان مستبد به عنوان یک فریضه دینی.

ب) اشاعه فرهنگ وبینش اصیل اسلامی ناب درزمینه پیوستگی دین وسیاست.

ج) مجهزشدن به علوم وفنون جدید واقتباس جنبه های مثبت تمدن غرب، منهای تفکرالحادی وابتذال اخلاقی.

د) بازگشت به قرآن واحیای سیره سلف صالح وخرافات ستیزی وبدعت زدائی ازدامن اسلام ناب.

ه -) طرح اسلام به عنوان یک مکتب جامع که می تواند مسلمانان را ازعقب ماندگی نجات داده وآنها را از وابستگی رهائی بخشیده، استقلال همه جانبه ببخشد.

و) مبارزه بی امان وهمه جانبه بااستعمار و نفوذ دول بیگانه وهرنوع سلطه جوئی سیاسی واقتصادی وفرهنگی.

ز) ایجاد وحدت وهمبستگی درجهان اسلام وتشکیل جبهه واحد از همه فرق اسلامی دربرابردشمنان مشترک مهاجم وغارتگر.

هجوم استعمارسیاسی، اقتصادی، فرهنگی ونظامی غرب به جهان اسلام به نوبه خود در بیداری مشرق زمین نقش آگاه کننده ای داشت که به این حرکت انقلابی سرعت وعمق بیشتری بخشید، چنانکه استبداد داخلی نیزدرکشورهای اسلامی نقش قابل توجهی درملموس ترشدن دردها، و رو آمدن مشکلات و نابسامانیها، ومردمی شدن مبارزات داشت

ح) دمیدن روح جهاد درکالبد بی جان وایستای جامعه اسلامی در برابر روحیه مهاجم صلیبی که همچنان دشمن رابرعلیه مسلمانان به تهاجم وا می دارد.

ط) مبارزه باخودباختگی دربرابرغرب.

ی) مبارزه باروحیه تسلیم به قضا وگوشه نشینی وبی تفاوتی نسبت به آنچه که دشمن برسرجهان اسلام فرود می آورد (جبرگرایی)

فعالیت های قرآنی سید جمال الدین

1. ارائه نظریه بازگشت به قرآن (الرجوع الی القرآن)

هدف سید از فعالیت هایش، آوردن قرآن به متن زندگی مسلمانان بوده است.

2. عملکرد و خط مشی قرآنی سید از تاسیس انجمن وطنی (الحزب الوطنی) آشکار است. چون فلسفه وجودی انجمن تمسک به قرآن و تأکید بر تکلیف و مداومت اعضا بر خواندن و دقت و تامل، در حداقل یک حزب از قرآن است. (بند های مذکور در اساسنامه انجمن همگی بر گرفته از تعالیم قرآن)

3. مجله عروه الوثقی:

عنوان مجله قرآنی است چون برگرفته از آیه قرآن است و بیشتر مقالات با آیه یا آیاتی از قرآن آغاز می شود.

در این مجله نقد شیوه تفسیری سید احمد خان هندی در مقاله «تفسیر مفسر» صورت گرفته است.

4. تربیت شاگردان تاثیر گذار قرآنی: مثل: محمدعبده و...

5. اندیشه احیای تفکر قرآنی در همه مراحل زندگی و فعالیت

ها:

- نامه ای که برای علمای ایران می نویسد، عنوان «حَمَله القرآن» را داراست

این تفکر در همه سفر های وی نمایان است، از جمله اخذ اجازه چاپ قرآن در امپراطوری روسیه

- مهم ترین فعالیت قرآنی: مباحث قرآنی او در مجله عروه الوثقی و سخنرانی ها و تأثیرگذاری او بر محمد عبده که سرچشمه تفسیر اجتماعی قرآن شد.

- اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی: نظریه الرجوع الی القرآن (بازگشت به قرآن) یعنی جاری ساختن قرآن در همه ابعاد زندگی بشر (اعم از اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و...) که این نظریه زمینه ساز پیدایش تفسیر اجتماعی در جهان اسلام (مثل تفسیر المنار - تفسیر فی ظلال القرآن - تفسیر نمونه و...) شد که این جریان تفسیری سرچشمه تفاسیر علمی در مصر و غیر آن گردید.

2. محمد عبده

آغازگر تفسیر اجتماعی قرآن کریم

- ولادت: 1266 ق - مصر

- وفات: 1323 ق.

- زیست نامه

شیخ محمد عبده یکی از برجسته ترین عالمان و مفسران اسلامی و نیز آغازگر نهضت اصلاحی در دنیای اسلام است. افکار و اندیشه های او سراسر عالم اسلام از مصر گرفته تا ایران، مراکش و هند را تحت الشعاع قرار داده است. او در سال 1266 ق. در دهکده «محله نصر» یکی از روستاهای شبراخیت که از شهرهای استان بحیره است دیده به جهان گشود.

وی خواندن و نوشتن را پس از ده سالگی فرا گرفت. سپس به فراگیری قرآن کریم روی آورد و توانست در مدت دو سال، تمام قرآن را حفظ کند. در 13 سالگی برای تعلیم معارف اسلامی به جامع احمدی که در آن زمان پس از الازهر معتبرترین مرکز تعلیم معارف اسلامی بود، رفت، ولی آموزه های آنجا را دوست نداشت و آنرا رها کرد اما پس از مدتی به سفارش شیخ درویش، دایی پدرش، که نظرات او را می پسندید، دوباره به (مسجد) جامع احمدی بازگشت. در حقیقت می توان شیخ درویش را نجات دهنده محمد از سرخوردگی و فرار از تحصیل علم دانست.

در سال 1294 ق. موفق به اخذ درجه «علیم» از دانشگاه الازهر شد و سپس در همانجا مشغول تدریس علوم دینی و اخلاق گشت. سال بعد به دعوت دانشکده دارالعلوم قاهره به تدریس تاریخ پرداخت. عبده علاوه بر کار معلمی کار سیاسی هم می کرد و به خاطر همین کار وارد حزب وطنی (که سید جمال آن را تأسیس کرده بود) مصر شد و عملا بعد از سید فرد دوم حزب شمرده می شد. وی همچنین بنا به پیشنهاد ریاض پاشا، وزیر خدیو پاشا، به سردبیری روزنامه الوقایع المصریه منصوب شد.

در سال 1299 در پی مشارکت با انقلاب عرابی (احمد عرابی از افسران ناراضی) برای مدت شش سال از قاهره تبعید گردید و در لبنان اقامت

نمود. سپس عازم پاریس شد و در آنجا درانتشار روزنامه عروه الوثقی که نگرش ضد استعماری و ضد انگلیسی داشت، با سید جمال الدین همکاری کرد. بعد از اقامت در پاریس و لندن عازم بیروت گردید و در آنجا نیز برای وحدت اسلامی و همچنین تقریب ادیان فعالیت می کرد.

با تغییرات سیاسی و اجتماعی مصر، محمد عبده در اواخر عمر به عضویت در مجلس شورا که هیاتی مشورتی بود، منصوب شد. در سال 1899 خدیو مصر، عبده را به مقام مفتی منصوب کرد وی اصلاحات زیادی در روش تدریس و برگزاری امتحان شاگردان بعمل آورد. عبده تا پایان عمر بر این مسند باقی ماند. محمد عبده در شامگاه 7 جمادی الاولی سال 1323 ه. ق. در گذشت.

ص:12

هرچند تفکرات عبده مخالفت های بسیاری را از میان شیوخ سنتی و مقلد الازهر برانگیخت لکن او موفق شد تا یک ساختمان فکری را طراحی کند که هنوز بعد از یک قرن، اصلاحگران دینی خود را منتسب به آن می دانند. ظهور متفکران و مشایخ بزرگی در الازهر چون شیخ مصطفی المراغی، شیخ احمد امین، شیخ علی عبدالرازق، شیخ مصطفی عبد الرازق، شیخ محمود شلتوت، شیخ احمد صبحی منصور و.. نشان مجاهدتهای اصلاحگرانه اوست (هرچند بخش عظیمی از اصلاحگریهای او با انحراف شاگردش رشید رضا و به قدرت رسیدن گرایشات سلفی به دست فراموشی سپرده شد). حتی متفکران نامدار خارج الازهر نیز به نوعی متأثر از اندیشه های عبده بودند. کسانی چون قاسم امین، دکترطه حسین، شیخ محمود ابوریه، شیخ جمال البنا و....

دیدگاه ها

اسلام عبده بازگشت به مراحل اولیه اسلام است. این جمله مشهور که «رفتم به غرب اسلام را دیدم ولی مسلمان ندیدم. برگشتم به شرق مسلمان دیدم اما اسلام ندیدم» نیز به ایشان نسبت داده شده است. (هرچند استناد این جمله به استاد او یعنی سید جمال مشهورتر است و بنظر میرسد ایشان از استادش نقل کرده است). عبده معتقد بود که علت اصلی عقب ماندگی مسلمانان در تقدیس اشخاص و کتب به غیر از قرآن کریم است و اینکه مسلمانان قرآن را در مقابل گفته های پیشینیان خاضع کرده اند.

از این رو عبده به روایت و حدیث اعتنایی نشان نمی داد و او را سردمدار اصلی مدرسه «بازگشت به قرآن» می توان بر شمرد. عبده، تقلید از گذشتگان و بستن باب اجتهاد را از نشانه های سیه روزی مسلمانان می دانست. همچنین او دغدغه تقریب مذاهب داشت.

او معتقد بود سلفیه و وهابیت با رونمای زیبای اندیشه توحیدی، دارای محتوایی جاهلی و ضد قرآنی بوده که با تقدیس و تقلید کورکورانه از گذشتگان و اولویت نصوص ظنی احادیث کذب بر متن قطعی قران کریم، توأم است.

عبده، پدیده تکفیر را اندیشه ای جاهلی و قضاوت درباره عقیده مردمان را کاری خدایی می دانست.

در مورد سیاست و حکومت وی معتقد بود که مردم هر کشور بایستی آزاد باشند تا باتوجه به تاریخ و شرایط روزمره جامعه خود نوع وروش حکومت خود را تعین کنند. او معتقد بود که مسلمانان نمی توانند فقط متکی به منابع نوشته شده توسط روحانیان رسمی باشند و بایستی برای بهبود شرایط روزمره و زمان خود، به عقل و منطق توسل جویند. می گفت که اسلام مردم را تشویق به تفکرمی نماید.

به گفته اوبزرگترین دارایی های مذهب استقلال اراده و استقلال فکر و عقیده است. او معتقد بود که رشد تمدن غرب در اروپا در این دو اصل استوار بود.

آثار

1. تفسیر عمّ جزء (تفسیر جزء سی ام قرآن)

2. تفسیر المنار (بخش عمده این تفسیر تقریر درس های شفاهی محمد عبده است که رشید رضا آنها را نگاشته است. هر چند که دیدگاه های سلفی خود را نیز در آن اشراب کرده است)

3. شرح نهج البلاغه

4. الاسلام الرد علی منتقدیه

4. اصلاح المحاکم الشرعیه

5. - رساله التوحید

6. - الاسلام و النصرانیه بین العلم والمدنیه

ص:13

مهم ترین فعالیت قرآنی: تفسیر قرآن کریم (تفسیر عمّ جزء و تفسیر المنار)

تفسیر المنار ایشان (که رشید رضا آن را تقریر و منتشر کرد) نخستین تفسیر اجتماعی قرآن در عصر حاضر به شمار می رود که زمینه ساز پیدایش تفاسیر اجتماعی بعدی و سرچشمه تفاسیر علمی گردید.

- اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی: او به پیروی از استاد خویش سید جمال الدین اسدآبادی دعوت به بازگشت به قرآن می کرد و پیشنهاد می کرد اصلاحات اجتماعی بر اساس قرآن پایه ریزی شود.

ص:14

3. سید محمد رشید رضا

نگارنده نخستین تفسیر اجتماعی قرآن کریم

- ولادت: 1865 م

- وفات: 1935 م

زیست نامه

سید محمد رشید بن علی رضا القَلْمونی، البغدادی الاصل، الحسینی نسب، در سال 1282 هجری قمری در قریه قَلْمُون از منطقهٔ طرابلس شام در خانواده سنی مذهب از سادات حسینی متولد شد.

ایشان در سالهای جوانی به شدت به فرقه صوفی نقشبندیه گرایش پیدا کرد و در حلقه شیخ محمود نشّابه طرابلسی در آمد.

در سال 1315 به مصر سفر کرد و به جلسات درس حلقهٔ افکار محمد عبده پیوست.

رشیدرضا بسیار پرکار و مشتاق بود و مجله «المنار» را برای نشر نظرات خود طی سی و چند سال منتشر می کرد.

در سال 1326، پس از اعلام قانون اساسی مشروطه در عثمانی، برای فعالیت های اصلاحی به شام رفت. اما در دمشق برخورد تندی از سوی برخی علمای سنتی با او صورت گرفت و ناچار به مصر بازگشت.

در این زمان مدرسه «الدعوه و الارشاد» را در آن سامان تأسیس کرد. سپس به هند و عربستان و اروپا سفرهایی کرد وهنگامی که به مصر بازگشت، به مرگی ناگهانی در سال 1354 ه -. ق درگذشت.

از مهم ترین کارهای قرآنی رشید رضا نگارش تفسیر المنار بود. این تفسیر حاصل تدریس تفسیر توسط محمد عبده بود که شاگردش رشید رضا آن ها را می نوشت. البته رشید رضا گاهی مطالبی از خود می افزود و در اواخر تفسیر نیز تفسیر آیات را ادامه داد ولی باز هم تفسیر المنار به پایان نرسید.

این تفسیر دارای گرایش اجتماعی، بوده که تحت تأثیر استاد ایشان محمد عبده و به صورت غیرمستقیم تحت تأثیر سید جمال الدین اسد آبادی بوده است. البته در این تفسیر گرایش سلفی نیز به چشم می خورد که تحت تأثیر فضای عمومی آن زمان بوده که وهابیون به عنوان روشن فکران جهان عرب ظاهر شده بودند. از این رو گاهی در تفسیر المنار بر مواضع شیعه خرده می گیرد و گاهی رویکرد علمی افراطی نیز دارد. از جمله:

- در مورد داستان گاو بنی اسراییل می گوید: مقصود از «احیاء» در این آیه، معنای مجازی آن است که گفته اند معنای زنده گردانیدن مردگان، حفظ خون آنهاست.

- امکان معجزات حضرت عیسی را می پذیرد، اما وقوع آنها را منکر می شود.

در حالی که ظاهر آیات سوره بقره، زنده شدن واقعی مقتول بنی اسرائیل است و دلیلی برای حمل آن بر معنای مجازی نداریم و نیز ظاهر آیات سوره آل عمران آن است که حضرت عیسی علیه السلام این معجزات را انجام می دهد.

ص:15

آثار

1. تفسیر المنار 12 جلد،
2. سی و چهار دوره سالانه از مجله المنار
3. تاریخ الاستاذ الامام الشیخ محمد عبده در 3 جلد
4. نداء للجنس اللطیف
5. الخلافه العظمی
6. الوهابیون و الحجاز
7. الوحی المحمدی

مهم ترین فعالیت قرآنی

تفسیر المنار مهم ترین کار قرآنی رشید رضا است که حاصل شرکت او در درس های تفسیر محمد عبده می باشد. این تفسیر نخستین تفسیر اجتماعی قرآن به شمار می آید که از قلم رشید رضا منتشر شده است (هرچند که بخش عمده این تفسیر تقریرات درس های محمد عبده می باشد). مطالب علمی که در این تفسیر بیان شده سرچشمه تفاسیر علمی بعدی شد.

- اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی: گرایش تفسیر اجتماعی و گاهی گرایش افراطی تفسیر علمی و نیز گرایش به سلفی گری در آثار او هویداست.

ایشان در گرایش اجتماعی تحت تأثیر محمد عبده بوده که او نیز تحت تأثیر سید جمال الدین اسدآبادی بود. اما در گرایش سلفی تحت تأثیر وهابیت عربستان سعودی قرار گرفته بود.

ص:16

4. سید قطب ابراهیم حسین شاذلی

ادامه دهنده تفسیر اجتماعی و هنری قرآن کریم

- ولادت: 1906 م - مصر

- وفات: 1966 م

زیست نامه

سید قطب ابراهیم حسین شاذلی Sayyid Qutb در سال 1906 میلادی در روستای «موشه» از توابع استان اسیوط مصر که به روستای عبدالفتاح نیز معروف است، دیده به جهان گشود.

پدرش حاج قطب ابراهیم سر سلسله خاندان قطب بود که او پس از وفات پدر ریاست این خاندان را برعهده گرفت. از خصوصیات بارز وی این بود که بسیار انفاق می کرد. بخشش وی به قدری بود که وقتی دارایی اش تمام شد، زمین های کشاورزی را یکی پس از دیگری فروخت تا این که مجبور شد منزل بزرگ و زیبایش را نیز بفروشد. از عادات هر ساله او این بود که روزهای عید سعید فطر، قربان، عاشورا، نیمه شعبان، سالروز معراج پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ماه مبارک رمضان، همه اهالی روستا را برای تلاوت قرآن به مناسبت روزهای یادشده در منزل خود جمع می کرد و پس از مراسم دوره خوانی قرآن، بهترین طعام ها را به مهمانان می داد.

در سال دوم ابتدایی حفظ قرآن را آغاز کرد و در سال چهارم ابتدایی یعنی در ده سالگی حافظ کل قرآن کریم شد.

سید قطب به مدت دو سال به سبب اوضاع آشفته داخلی نتوانست تحصیلات خود را ادامه دهد؛ اما در سال 1920 میلادی برای ادامه تحصیل به قاهره سفر کرد.

او بعد از اتمام دوره دانش سرا و دریافت گواهینامه تدریس در مدارس ابتدایی به استخدام وزارت تعلیم و تربیت درآمد. زمانی که دانشجوی دانشگاه دارالعلوم بود، ریاست دانشگاه را دکتر طه حسین به عهده داشت. در سال سوم دوره دانشجویی، کنفرانسی به وسیله ریاست

دانشگاه ترتیب داده شد تا سید در آن سخنرانی کند. او با مقاله ای تحت عنوان «مهمه الشاعر فی الحیاه، شعر الجیل الحاضر» همگان را به شگفتی واداشت.

سیدقطب به همراه دوستانش در دانشگاه با فعالیت های سیاسی و اجتماعی بیشتر آشنا شد و با آشنایی پیشین که به وسیله دایی خود از حزب «وفد» داشت، به عضویت این حزب درآمد و مقالات خود را در نشریه این حزب منتشر کرد.

بعد از انتشار مقالاتی در باره مشکلات مصر، دولتمردان مصر تصمیم گرفتند سید قطب را برای مأموریتی کاری به امریکا اعزام کنند. وزارت تعلیم و تربیت مصر سید را به بهانه تحقیق در شیوه تربیت در مدارس امریکا اعزام کرد؛ اما آن ها از این تصمیم گیری دو هدف را پی می گرفتند:

1. سید قطب از جامعه علمی - فرهنگی مصر دور شود تا دیگر نتواند اذهان عمومی را متوجه حرکت اسلامی کند؛

2. در مدت اقامت خود در امریکا تحت تأثیر فرهنگ غرب قرار گیرد و به اصطلاح نظرش از غرب ستیزی، به غرب زدگی برگردد.

وی در سال 1948 میلادی سفرش را با کشتی از بندر اسکندریه به نیویورک آغاز کرد.

سید قطب در سال 1950 میلادی به مصر بازگشت و در جایگاه دستیار دفتر وزیر تعلیم و معارف مصر، مشغول کار شد. سفر به امریکا نه تنها او را از اهداف و آرمان هایش دور نکرد، بلکه مصمم شد با استعمار بجنگد؛ اما چون نبرد فرهنگی را از درون حکومت مقدور ندید، در 1952 میلادی استعفانامه خود را تقدیم وزارت کرد و اعلام داشت دیگر حاضر به همکاری با آن ها نیست. تا دو سال استعفای او مورد قبول واقع نشد؛ ولی سرانجام در اوایل سال 1954 با استعفای وی موافقت شد.

همکاری با نشریات البلاغ، البلاغ الاسبوعی، الجهاد، الاهرام، الکتاب المصری، الکتاب السوادی، الشؤون الاجتماعیه

پس از چند سال در مجله «اللواء الجدید» نیز که شاخه جوانان حزب وطنی مصر آن را چاپ می کرد، مقاله نوشت؛ اما پس از اندک زمانی به علت انتقاد شدید سید از استعمار و اتهام همکاری دولت با آنان، تعطیل شد. وی پس از تعطیلی مجله اللواء الجدید، دست از مبارزه نکشید و در جایگاه سردبیر و نویسنده مجله «الدعوه» کار خود را ادامه داد. مقالات وی در این نشریه، دعوت از مردم برای انقلاب، تشکیل حکومت اسلامی و تغییر حاکمیت بود؛ اما این مجله را نیز پس از مدتی رژیم مصر تعطیل کرد.

مهم ترین دوران مبارزه سیدقطب به زمانی مربوط می شود که به جمعیت اخوان المسلمین پیوست. جمعیت اخوان المسلمین یکی از جمعیت های مبارز در سال های 1930 تا 1960 میلادی بود که در بیشتر کشورهای عربی فعالیت می کرد و مقر اصلی آن در مصر قرار داشت. این جمعیت را حسن البناء (م 1368 ق) در شهر اسماعیلیه مصر در ذی القعده سال 1347 پایه گذاشت و فعالیت خود را در مدرسه «التهذیب» با تعلیم قرآن، تجوید، حدیث، تفسیر و دیگر علوم اسلامی، آغاز کرد.

مهمترین اهداف اخوان المسلمین عبارت بودند از:

1. آزادی وطن از سلطه بیگانگان مخصوصا اسرائیل؛

2. تشکیل حکومت اسلامی در مصر؛

3. اصلاحات اجتماعی و اقتصادی؛

4. مبارزه و مخالفت با استعمار؛

5. طرفداری از استقلال کشورهای اسلامی در هر نقطه از جهان؛

6. ضدیت با ملی گرایی و تلاش برای وحدت جهان اسلام.

سیدقطب پس از عضویت در جمعیت اخوان المسلمین، ابتدا عضو مکتب ارشاد، سپس در جایگاه رئیس هیأت تحریریه نشریه اخوان المسلمین منصوب شد. مقالات تند و صریح او در این نشریه و روزنامه های دیگر، سبب شد تا وی در سال 1954 به همراه حسن الهضیبی دستگیر و به پانزده سال زندان محکوم شود. پس از صدور حکم، وی را به زندان قدیم «لیمان طره» که قدمتی پانصدساله دارد، منتقل کردند.

وی در زندان به نوشتن کتاب ادامه داد و تفسیر فی ظلال القرآن را در زندان نگاشت. پس از پنج سال محکومیت، سید در زندان بیمار شد و بیم مرگ وی می رفت؛ از این رو مسؤولان اخوان المسلمین مصر با دبیر این جمعیت در عراق به نام أمجد زهاوی تماس

گرفتند و به او توصیه کردند عبدالسلام عارف، رئیس جمهور وقت عراق را واسطه قرار دهد که جمال عبدالناصر را قانع کند تا سید از زندان آزاد شود. عبدالسلام عارف پیغام را فرستاد و به واسطه این پیغام، سیدقطب در سال 1964 میلادی از زندان آزاد شد.

سیدقطب و تأثیر افکار و آرای وی بر مردم به ویژه جوانان مصر و جهان عرب، در سال 1965 میلادی دوباره دستگیر و زندانی شد.

چهارماه از زمان محاکمه گذشت و سرانجام قاضی مصر، فؤاد الدجوی احکام صادره را چنین اعلام کرد: سید قطب و محمد یوسف هواش و عبدالفتاح اسماعیل محکوم به اعدام و بقیه اعضای اخوان المسلمین از 10 سال تا حبس ابد زندانی می شوند. سید در پاسخ دوستانش که پرسیدند حکم اعدام را چگونه یافتی؟ پاسخ داد: شکر خدا من پانزده سال است که آرزوی شهادت دارم

سرانجام روز اعدام فرا رسید. 1966/8/9 م مطابق با 1345/3/7 ش. هنگام طلوع خورشید سید قطب و دوستانش به سوی جوخه اعدام هدایت شدند. سید سربلند و با روی گشاده و خندان جمله ای به سربازان گفت که ترجمه اش شعر اقبال لاهوری است:

نشان مرد مومن با تو می گویم که چون مرگش رسد خندان بمیرد

سپس تفنگ ها به سوی وی نشانه گرفته شد و او با آوای صفیر گلوله ها پرواز کرد و در سن 60 سالگی به شهادت رسید

دیدگاه ها

- سید قطب جامعه را به دو نوع جاهلی و اسلامی تقسیم می کند. او در این زمینه می گوید: امروز در جاهلیتی به سر می بریم که هنگام ظهور اسلام وجود داشت و بلکه تاریک تر از آن.

- آفت بزرگ جوامع اسلام را ملی گرایی می داند و معتقد است تا وحدت میان مسلمانان جهان حاصل نشود، امپریالیسم غرب بر منابع مالی مسلمانان چنگ خواهد انداخت.

- در نظر سید قطب معجزات ادبی قرآن در مبحث الفاظ به علوم بلاغت مانند حقیقت، مجاز و... خلاصه نمی شود بلکه ادبیات تصویری موضوعی مهمتر است. او می خواهد نشان دهد که چگونه یک رشته الفاظ مجرد و خالی از آلایش از قدرت تصویری افزونتری نسبت به قلم نقاشی یا دوربین فیلمبرداری دارد.

تصویر هنری در قرآن تصویری است آمیخته با رنگ و جنبش و موسیقی و زنگ کلمات و نغمه عبارات و سجع جملات به گونه ای که دیده و گوش و حس و خیال و هوش و وجدان را از خود آکنده می سازد... و معانی بدین صورت در نفوس آدمیان اثر می گذارند.»

در واقع از نظر سید قطب اسلوب تعبیر قرآن برتصویر استوار است. قرآن مدلول الفاظ را از دایره تنگ معانی به صورت تصاویری محسوس و تخیل پذیر در می آورد و تصاویر را از حالت صامت به صحنه هایی پویا و زنده تبدیل می کند.

البته لازم به ذکر است که سید قطب داستان های قرآنی را واقعی می داند و نباید از تعبیر «هنری» چنین برداشت شود که اثر ساخته تخیل و پندار دور از خرد است. می توان حقایق را با شیوه ای هنری و علمی عرضه داشت، یعنی هم واقعی باشد و هم هنری و علمی.(1)

1- (1) سعیدی روشن، تحلیل زبان قرآن ص 288.

- وحدت موضوعی یعنی هر سوره، یک یا چند محور موضوعی محدود و کلی دارد که تمام آیات سوره به گونه ای منشور وار در جهت آن موضوع یا موضوعات در حرکتند.

هر سوره دارای روحی است که قوام سراسر سوره به آن است و دارای یک یا چند موضوع است که پر گرد یک محور می چرخد،

آثار

1. التصویر الفنی فی القرآن: تصویر هنری در قرآن، 1945 م.

2. تفسیر فی ظلال القرآن.

3. العداله الاجتماعیه فی الاسلام: عدالت اجتماعی در اسلام، 1949 م.

4. محرکه الاسلام و الرأسمالیه: کشمکش اسلام و سرمایه داری، 1951 م.

5. السلام العالمی و الاسلام: اسلام و صلح جهانی، 1951 م.

6. دراسات الاسلامیه: بررسی های اسلامی، 1953 م.

7. خصائص التصویر الاسلامی و مقوماته: مشخصه های جهان بینی اسلامی و بنیادهای آن، 1962 م (زمانی که سید در زندان بود).

8. اسلام و مشکلات الحضاره: اسلام و مشکلات تمدن، 1962 م.

9. هذا الدین: دین این است، بعد از سال 1954 م.

10. المستقبل لهذا الدین: آینده در قلمرو اسلام، آغاز دهه 60.

11. معالم فی الطریق: نشانه هایی در راه، 1964 م.

12. مشاهد القیامه فی القرآن، 1947 م.

دیدگاه سید قطب در مورد تفسیر علمی

سید قطب در تفسیر فی ضلال، به تفسیر علمی اشکال می کند و می گوید: «من تعجب می کنم که افراد ساده، سعی می کنند تا چیزها، که در قرآن نیست به قرآن نسبت دهند و آنچه را مقصود قرآن نیست، بر آن تحمیل نمایند و جزئیات علوم پزشکی، شیمی، نجوم و... را از قرآن استخراج سازند و مثل اینکه بدین وسیله، شأن قرآن را بزرگ می کنند. قرآن کتاب کاملی است در موضوع خودش که انسان است؛ چون انسان از همه موضوعات علوم دیگر، بالاتر است. اوست که این علوم را کشف می کند و از آن استفاده می نماید و تجربه و تطبیق، از خواص عقل انسان است و قرآن خود، انسان را معالجه می کند و شخصیت، فکر، باطن و عقل او را اصلاح می نماید».(1)

سید قطب سپس سه اشکال برای تفسیر علمی ذکر می کند و می گوید: «تفسیر علمی یک خطای روشن است که سه مسئله را در پی دارد:

1. این یک عقب گرد است که گمان کنیم، قرآن تابع علم است و باید قرآن به وسیلۀ علوم تثبیت شود، در حالی که علوم در معرض خطا و تغییر است.

2. موجب می شود در ذات قرآن و وظیفۀ آن سوء فهم شود.

3. موجب تأویل آیات قرآن می شود که با تکلف صورت می گیرد.

و سپس به دو نوع تفسیر و برداشت از آیات علمی قرآن می پردازد و یک نوع را جایز و نوع دیگر را غیر مجاز می شمارد. برای نوع غیر جایز، انطباق نظریۀ تکامل با آیۀ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَهٍ مِنْ طِینٍ 2 را مثال می زند که ممکن است،

1- (1) تفسیر فی ضلال القرآن، ج 1، ص 260، با تلخیص و نقل به معنا (طبع داراحیاء التراث العربی، بیروت 1967).

این نظریه تغییر کند و برای نوع جایز آن آیهٔ شریفهٔ وَ خَلَقَ کُلَّ شَیْ ءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِیراً1 را مثال می زند که برای هر چیزی مانند شکل زمین و فاصلهٔ آن از خورشید، ماه، حجم خورشید، ماه، سرعت حرکت آنها و نسبت هایی که بین آنها برقرار است، مقدار و تناسب دقیقی است که نمی تواند تصادفی باشد و این آیه را می توان در مفهومش، توسعه داد و اشکالی ندارد.(1)

- مهم ترین فعالیت قرآنی

نگارش تفسیر فی ظلال القرآن که ادامه جریان تفسیر اجتماعی سید جمال و محمد عبده به شمار می آید و کتاب التصویر الفنی فی القرآن که سرچشمه مباحث قرآن و هنر شد که هنوز هم با فراز و نشیب هایی ادامه دارد.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

نگاه هنری به مفاهیم قرآن - رویکرد انقلابی در برداشت از قرآن کریم و ایجاد حرکت اجتماعی به وسیله قرآن در مبارزه با استعمار و روشنگری برای بیداری مسلمانان

تذکر

سید قطب با همه امتیازاتی که داشته است ولی یک عالم دینی و مفسر قرآن با تکیه بر مایه های علمی این رشته به شمار نمی رود. از این رو گاهی گرفتار افراط شده است. برای مثال تقسیم جامعه به جاهلی و اسلامی دستاویز گروه های افراطی تکفیری (برخی از فرقه های داعش) در عصر حاضر شده است.

1- (2) تفسیر فی ضلال القرآن، ج 1، ص 261-263.

5 - دکتر زغلول راغب محمد النجار

اشاره

- ولادت: 1933 م - مصر

زیست نامه

دکتر زغلول محمد نجار، اهل مصر، متولد سال 1933 میلادی در سال 1955 در 22 سالگی مدرک کارشناسی خودش را از دانشگاه قاهره گرفت. و سپس در سال 1963 در 30 سالگی موفق به اخذ مدرک دکتری زمین شناسی در دانشگاه ویلز انگلستان شد.(1)

فعالیت ها

.1 فعالیت در شرکت نفت، مرکز تحقیقات ملی در قاهره، معادن فسفات در دره نیل، معادن طلا دربیابان های شرقی مصر، معادن ذغال سنگ در پروژه جزیره سینا، و استاد مدعو در هر یک ازدانشگاههای عین شمس (قاهره)، شاه سعود (ریاض)، دانشگاه ویلز (کویت)، قطر (دوحه)، دانشگاه نفت و مواد معدنی ملک فهد در ظهران (عربستان سعودی) و کالیفرنیا

2 - همکار آکادمی علوم اسلامی و عضو هیئت مدیره

.3 انتخاب به عنوان عضو کمیته مشورتی کمیسیون معجزات علمی در قرآن و سنت و عضو هیئت مدیره

.4 رئیس کمیته معجزات علمی قرآن و سنت در شورای عالی امور اسلامی

.5 مدرس دانشگاه، در زمینه اسلام و مسائل مسلمانان (به خصوص موضوع معجزات علمی در قرآن و سنت) از کانادا تا استرالیا و آفریقای جنوبی و آمریکا در غرب وآسیا

.6 حضور دربسیاری از کنفرانس های علمی اسلامی عرب و بین المللی و همچنین در سطوح مختلف کنفرانس اسلامی

7. عضو و موسس رابطه العالم الاسلامی للإعجاز العلمی فی القرآن الکریم والسنه

8 - عضو هیئت مدیره شورای بین المللی مدیریت تحقیقات قاهره

9 - انتخاب به عنوان عضو هیات امنا و رئیس دانشگاه احقاف یمن

ص:22

1- (1) . نبذه ولد زغلول فی عائله مسلمه فکان جده إمام القریه وکان والده من حفظه القرآن ویحکی زغلول أنه إذا قرأ القرآن وأخطأ کان والده یرده فی خطئه وهو نائم. وبعد اتمامه لحفظ القرآن، انتقل زغلول بصحبه والده إلی القاهره والتحق بإحدی المدارس الابتدائیه وهو فی سن التاسعه.أتم زغلول دراسته الابتدائیه والتحق بمدرسه شبرا الثانویه فی عام 1946 وکان من الأوائل الخریجین وأمره ناظر المدرسه بالدخول فی مسابقه اللغه العربیه لتفوقه فیها. وکان یدخل المسابقه أیضاً أستاذه فی المدرسه فی اللغه العربیه فاستحی أن یکمل حرجاً من أستاذه ولکن ناظر المدرسه رفض ذلک وقال له أن أستاذه لا یمثل المدرسه فوافق زغلول علی ذلک وحصل علی المرکز الأول وأستاذه فی المرکز 42.التحق زغلول بکلیه العلوم جامعه القاهره وتم افتتاح قسم جدید هو قسم الجیولوجیا وأحب زغلول القسم بفضل رئیس القسم وهو دکتور ألمانی فدخل القسم وتفوق فیه وحصل فی النهایه علی درجه بکالوریوس العلوم بمرتبه الشرف. ولکن أثر تدخل زغلول فی إحدی المظاهرات السیاسیه حیث تم اعتقاله بعد تخرجه من الجامعه وتمت محاکمته وظهرت براءته ولکن القرار السیاسی رفض تعیینه عمیداً فی الجامعه بسبب انتمائه إلی جماعه الإخوان المسلمین.

10. مشاور علمى موزه تمدن اسلامى در نوشاتل - سوئيس

11. له مقال أسبوعى بجريده الأهرام القاهريه عن إلاعجاز العلمى فى القران الكريم تحت عنوان (من أسرار القران) صدر منه حتى الان أكثر من ثلاثمائه وخمسين مقالا.

12. له مقال أسبوعى فى جريده الشبيبه العمانيه صدر منه حتى الآن أكثر من مائتيمقال.

13. كتب مقالا يوميا طوال شهر رمضان فى الاعوام 1422-1424 بعنوان (من إلاعجاز العلمى فى السنه).

14. له سلسله مقالات متنوعه فى كل من مجلات (الدعوه), و (الإعجاز), و (قافله الزيت), و (الخفجى), و (المجتمع), و (الرساله) وغيرها.

15. له موقع على شبكه المعلومات الدوليه الإنترنت دخله إلى الآن أكثر من خمسه ملايين شخص والموقع هو: www.elnaggarzr.com

آثار

له أكثر من ثلاثمائه وخمسين بحثا ومقالا علميا منشورا, وخمسه وسبعين كتابا باللغات العربيه والإنجليزيه والفرنسيه والألمانيه.

1. موسوعه الإعجاز العلمى فى القرآن الكريم التى طبع منها سته مجلدات (16) هى السماء - الأرض - الحيوان - النبات - خلق الإنسان - الإنسان من الميلاد إلى البعث فى القرآن الكريم، وبالمطبعه الآن أربع مجلدات هى:

الإعجاز الإنبائى والتاريخى

الإعجاز التشريعى

الإعجاز النفسى

الإعجاز فى وصف مشاهد الساعه.

2. موسوعه التفسير العلمى للآيات الكونيه فى القران الكريم وصدرت فى أربعه مجلدات, وقدم لها بتفسير كامل للقران الكريم فى مجلد واحد تحت

عنوان فی نور القران: تأملات فی کتاب الله.

3. موسوعه الإعجاز العلمی فی السنه النبویه المطهره صدرت فی سته کتب: ثلاثه فی اللغه العربیه, وثلاثه فی اللغه الانجلیزیه, ثم جمعت فی مجلدین: أحدهما باللغه العربیه والآخر باللغه الانجلیزیه.

4. له تفسیر کامل للآیات الکونیه فی القرآن الکریم فی ثلاثمائه حلقه تلیفزیونیه.

کتاب «تأملات فی کتاب الله» تفسیر القرآن الکریم من سوره البقره إلی سوره الناس حیث یحتوی هذا الکتاب علی تفسیر 114 سوره تفسیرا شاملاً.

- مهم ترین فعالیت قرآنی

نگارش در زمینه اعجاز علمی قرآن و گسترش گفتمان اعجاز علمی در کشورهای اسلامی.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

توجه ویژه به اعجاز علمی قرآن، هر چند که معمولاً در جهان عرب بین شگفتی های علمی قرآن و اعجازهای علمی آن تفاوت قائل نمی شوند و در بسیاری از آثار دکتر زغلول النجار همین خلط مشاهده می شود.(1)

در سایت رسمی ایشان (www.elnaggarzr.com) گاهی توهین هایی به مقاومت اسلامی و شیعه مشاهده می شود، ولی این مطالب شاید به خاطر تأثیرپذیری یا ترس ایشان از جریان سلفی گری معاصر باشد.

1- (1) . دکتر زغلول نجار از شخصیت های میان رشته ای قرآن و علوم به شمار می آید که در مبحث جریان تفسیر میان رشته ای قرآن (تفسیر علمی) در مباحث بعدی مطالب دیگری از ایشان نقل خواهیم کرد.

6. عبدالرزاق نوفل

اشاره

آقای عبدالرزاق نوفل از نویسندگان مصری است که در روستای النصریه در دمیاط مصر در سال 1917 م متولد شد و کارشناسی خود را در رشته کشاورزی به اتمام رسانید.

او از شخصیت های میان رشته ای قرآن و علوم در مصر معاصر است که کتاب های زیادی، در مورد قرآن، علم و تفسیر علمی نوشته است و در این راه افراط کرده است. او عقیده دارد که در عصر حاضر که در آیات قرآن، معجزات علمی بزرگی کشف شده است، همین قدر کافی است، تا اسلام را در بین علما و علم، در هر مکانی (حتی جایی که لغت قرآن را نمی شناسند) گسترش دهد.(1)

از مؤلفات او:

1. القرآن و العلم الحدیث

2. الله والعلم الحدیث.

3. الاسلام و العلم الحدیث.

4. بین الدین والعلم (که ثابت می کند تعارضی بین دین و علم مطلقاً نیست).

5. اسرار وعجب.

6. قرآن بر فراز اعصار، (ترجمۀ ابوالفضل بهرام پور و محمود شکیب).

وی حتی می گوید که: «اعجاز علمی قرآن، برای غیر اعراب است، چون این راهی است که از طریق آن، می توان غیر عرب ها را به اسلام دعوت کرد»(2) و کوشش می کند که بین نظریات اثبات نشدۀ علمی و اثبات شده، فرق بگذارد و مدعی می شود که من قرآن را، با علوم مدلل و ثابت شده، تفسیر می کنم.

برای مثال در ذیل آیهٔ شریفهٔ هُوَ الّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَهٍ وَ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها3 می گوید که «نفس واحده، همان پروتون و زوج آن الکترون است واین دو عنصری است که ذره، از آنها ترکیب شده است». سپس این را دلیل اعجاز علمی قرآن می شمارد.(3)

1- (1) القرآن و العلم الحدیث، ص 26 (چاپ دارالکتاب العربی، 1973 م).
2- (2) همان منبع پیشین.
3- (4) القرآن و العلم الحدیث، ص 156.

7. طنطاوی جوهری

اشاره

شیخ طنطاوی ابن جوهری مصری در سال 1862 میلادی در دهکده روستای عوض الله حجازی در مصرِ سُفلی زاده شد

نخست در یک مکتب خانه روستایی درس آموخت و پس از آن راه شهر را در پیش گرفت. ابتدا در الازهر و سپس در دارالعلوم به تحصیل پرداخت و سرانجام در قاهره مستقر شد.

او تمامی حیات خود را به عنوان یک معلّم دبیرستان سپری کرد

وی تفسیر حجیم خود از قرآن (الجواهر فی تفسیر القرآن الکریم) در سال های اواخر زندگی خویش نگاشت و به تدریج در فاصله سال های 1923 تا 1935 منتشر ساخت.

طنطاوی، انجمنِ (الأُخُوَّه الاسلامیه) را نیز پایه نهاد و جوانان مسلمانی را که از شرق و خاور دور برای تحصیل به قاهره آمده بودند گرد آورد. شیخ طنطاوی در 1940 م در حالی که نزدیک به 78 سال داشت, درگذشت

معرفی تفسیر الجواهر

تفسیر الجواهر اولین تفسیر کامل قرآن در دوره معاصر با گرایش علمی می باشد.

نویسنده در مقدمه ای کوتاه، از همان آغاز خط فکری خود را مشخص نموده و قرآن را دعوت کننده به علوم مختلف آسمانی و زمینی از جمله کشاورزی، پزشکی، معادن، حساب، هندسه، هیئت و... معرفی می کند.

در مقدمه تفسیرش می گوید: «هنگامی که به امت اسلامی و تعالیم دینی می اندیشیدم دریافتم که بیشتر خردمندان و دانشمندان از این معانی (آیات علمی در قرآن) روی گردان و از سیر و کاوش در آن غافل و بی خبرند و تنها تعداد اندکی به آفرینش جهان و غرایب و شگفتیهای آن می اندیشند. از این رو به تألیف کتابهای مختلفی آغاز کردم؛ از جمله، «نظام العالم و الأمم»، «جواهر العلوم»، «التاج المرصّع»، «جمال العالم» و... و

در این کتابها آیات قرآن را با شگفتیهای هستی در آمیختم و آیات وحی الهی را متناسب با عجایب خلقت مطرح کردم»

شیخ طنطاوی, این اعتقاد را پذیرفته بود که شناخت قرآن بدون بهره گیری از دانش های نو ممکن نیست. او به صراحت می نویسد: (محال است که مسلمانان از قرآن بهره برگیرند; مگر آن که از همه دانش ها آگاهی یابند.) و مراد از (دانش ها) همه انواع آگاهی ها, از فیزیک گرفته تا تاریخ و علمِ ارواح است.

وی معتقد است که مسلمانان باید به تحصیل همه علوم بپردازند

ص:25

همان طور که دینشان امر فرموده. چرا که فرقی بین سخن قرآن در آیه: قُلِ انْظُرُوا ما ذا فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و آیه: فَاسْتَقِمْ کَما أُمِرْتَ نیست و هر دو امر هستند و امر وجوب را می رساند. بنابر نظر وی این نظر کردن از هر عبادتی بالاتر است.

طنطاوی معتقد بود که معجزات علمی قرآن پیوسته و روز به روز - با پیشرفت علم - آشکارتر می شود و هنوز هم گنجینه های علمی قرآن مکشوف نگشته است و با گذشت زمان بتدریج آشکار می گردد.

مؤلف از آغاز تفسیر سوره فاتحه مباحث علمی را که بر گرفته از دانشمندان علوم تجربی در غرب است، مطرح می کند.

روش عملی تفسیر بر این اساس است که هر سوره را به چند باب و چند فصل و نیز چند مقصد تقسیم می کند؛ سپس به مقصدهای هر سوره می پردازد و بعد از ذکر آیه به تفسیر لفظی و لغوی پرداخته و غرض از آیه را نیز بیان می کند؛ سپس مباحثی را می آورد که در خصوص علوم مختلف - اعم از نقلی، عقلی و - تجربی است.

مؤلف، آیات قرآن را بر اساس نظریات جدید علمی - که هنوز به طور کامل تثبیت نشده است - تفسیر می کند. او بسیار می کوشید تا آیات قرآنی را با شگفتیهای طبیعت، صنعت و علوم جدید ممزوج کند. و در این راه گاهی گرفتار افراط شده است. وی معتقد است: تمام علوم، حتی علم احضار ارواح نیز در قرآن وجود دارد.

طنطاوی معتقد است که دانش فقه برای بقای امت است اما علم طبیعت برای معرفت خداوند و حیات امت و آن چه حیات به آن بستگی دارد مقدم است بر آن چه که موجب حفظ حیات می شود.

طنطاوی قائل به وجود همه علوم در قرآن است و در جایی که علم با ظاهر آیه سازگاری ندارد دست به تاویل و توجیه می زند. در حقیقت قرآن را بر طبق علوم تفسیر می کند.

بررسی

تفسیر الجواهر طنطاوی اولین تفسیر علمی کامل قرآن است که بر اساس تطبیق قرآن با علوم تجربی نگاشته شده است، که دارای نقاط قوت (مثل

توجه دادن مسلمانان به علوم جدید و اشاره به اعجازهای علمی قرآن و...) و نقاط ضعف (مثل افراط در تفسیر علمی و تأویل های نابه جا و...) می باشد. البته طنطاوی دارای تحصیلات تفسیری نبوده است. از این رو گاهی گرفتار لغزش شده است، اما انگیزه او خدمت به قرآن و جوانان مسلمان (که در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی تحت تأثیر تفوق علمی و فرهنگی غرب قرار گرفته بودند) بوده است.

ص:26

8. محمد مصطفی مراغی

محمد مصطفی مراغی (1881-1945 م)، شیخ جامع الازهر و از علمای بزرگ مصر و سودان که دارای نوشته هایی در تفسیر است و برخی از آنها منتشر شده است.

ایشان از کسانی است که دو موضوع مختلف، نسبت به تفسیر علمی داشته است.

در مقدمه اش بر کتاب «الاسلام والطب الحدیث»، تألیف عبدالعزیز اسماعیل، می گوید: «من نمی خواهم بگویم که قرآن کریم، همهٔ علوم را به صورت کلی و تفصیلی در بر دارد، بلکه می گویم که قرآن اصول عام هر چیزی را که معرفتش، برای انسان مهم است و عمل به آن، انسان را به درجهٔ کمال جسمی و روحی می رساند را، در بر دارد و درهای علم را برای دانشمندان علوم مختلف، باز کرده تا بتوانند جزئیات آن علوم را طبق پیشرفت زمان، برای مردمشان بیان کنند».

سپس به مخلوط شدن فلسفه با عقاید و احکام می تازد و می گوید: «بیماری دیگری که در مسلمانان پیدا شده، غرور به فلسفه است و اینکه قرآن را تأویل می کنند، تا به مسائل فلسفی برگردد و نیز تأویل قرآن می کنند برای (تطبیق با) نظریات علمی که ثبات ندارد و این خطر بزرگی برای قرآن است... زیرا نظریات علمی که ثابت نشده است، صحیح نیست قرآن را به آنها، برگردانیم و در پایان می گوید: واجب است که آیهٔ قرآن را به طرف علوم نکشانیم، تا تفسیرش کنیم و علوم را هم به طرف آیه نکشانیم تا قرآن را تفسیر کنیم، بلکه اگر ظاهر یک آیه با یک حقیقت علمی ثابت موافق بود، آن آیه را با آن حقیقت علمی تفسیر می کنیم».(1)

با این حال مراغی در تفسیر خود، در موارد متعدد اقدام به تفسیر علمی کرده است.

برای مثال در ذیل آیهٔ شریفهٔ خَلَقَ السَّماواتِ بِغَیْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها2 عَمَد را به نیروی جاذبهٔ عمومی تفسیر می کند و آن را ناموس الهی می داند که، به جای ستون، سیارات و ستارگان را در کنار هم نگاه داشته است و طبق تقریر قرآن کریم، زمین جزیی از آسمان هاست و از آنها جدا شده است، همان طور که علمای جدید می گویند که زمین قطعه ای از خورشید بوده

که از آن جدا شده است.(2) این دو نوع برخورد مراغی با تفسیر علمی می رساند که قائل به تفصیل، در انواع تفسیر علمی بوده است.

1- (1) الاسلام والطب الحدیث، با مقدمه شیخ مراغی، ص 5، به نقل از التفسیر والمفسرون، ج 2، ص 519.
2- (3) الدروس الدینیه، ص 61-64، نقل از التفسیر العلمی فی المیزان، ص 231.

9. احمد عمر ابو حجر

ایشان از نویسندگان معاصر مصری است که صاحب کتاب التفسیر العلمی فی المیزان می باشد. ایشان در این کتاب دلایل طرفین، در مورد اثبات و نفی تفسیر علمی را آورده است و بسیاری از قائلان به تفسیر علمی را مورد توجه قرار داده است.

ایشان در پایان قائل به تفصیل در تفسیر علمی می شود و می گوید: «آنچه نفس انسان بعد از اینکه به دیدگاه های طرفین نظر افکند به آن مطمئن می شود این است: کسانی که قرآن را از تفسیر علمی دور نگه می دارند بر حق هستند؛ زیرا این نوع تفسیر، بر وهم، ظن و تکلف در تأویل استوار است، اما وقتی بر مطلب یقینی علمی استوار باشد، مانعی در استفاده از نور علم، برای روشن کردن حقایق علمی وجود ندارد».(1) در جای دیگر می گوید: «ما طریق میانه را انتخاب می کنیم که افراط و تفریط در آن نیست، چون وقتی قرآن کلام خداست و وجود نیز، آفریدۀ خداوند است پس باید حقایق علمی با آیات قرآنی هماهنگ باشند».(2)

1- (1) التفسیر العلمی فی المیزان، ص 113 (چاپ اول 1991 میلادی 1411 قمری، دارالقتیبه، بیروت).
2- (2) همان، منبع، ص 118.

10. مصطفی صادق الرافعی

اشاره

مصطفی صادق رافعی (1356 ق) از اندیشمندان مصری و نویسنده کتاب الاعجاز القرآن والبلاغه النبویه که در کتاب خود در فصل های مقدماتی به تاریخ قرآن، قرائت قرآن، لغت قرآن، تأثیر قرآن در لغت و... می پردازد و سپس فصلی مستقل را در «اعجاز قرآن» بنا می نهد و ضمن ذکر اقوال علمای گذشته در اعجاز قرآن، به تحلیل آن ها می پردازد و در آغاز، بیان می دارد که اعجاز قرآن بر دو امر استوار است؛ نخست: ضعف قدرت بشر در مقام معارضه با آن؛ هر چند تصمیم آن ها، جدی بود و دوم: استمرار این ضعف در تمام اعصار، از آغاز تاکنون؛ از این جهت، عجز هر دوره کافی است تا ثابت کند قرآن معجزه است.(1)

اعتقاد «رافعی» در اعجاز قرآن

اعجاز قرآن به قلمرو خاصی باز نمی گردد، بلکه اعجاز قرآن در بلاغت، اسرار لغوی، کشف مقاصد، تألیف کلام و... می باشد؛ از این جهت، قرآن، هم از نظر تاریخ و هم از جهت مشتمل بودن بر حقایق علمی، معجزه بوده و هست لکن، مهم ترین اعجاز قرآن، به بعد بیانی و ادبی آن باز می گردد. (2)

«رافعی» ترکیب کلام را مشتمل بر سه جزء می داند: حروف که حاصل اصوات است؛ کلمات که حاصل حروف است؛ جمل که حاصل از کلمات هستند؛ اسرار اعجاز قرآن در این سه امر نهاده شده است و می فرماید: وقتی قرآن خوانده می شود، حرف، کلمات و جمله های آن دارای ترکیبی بودند که بی سابقه بوده و از نوعی آهنگی مخصوصی برخوردار بود و این همان بود که طبع عرب را صفا و جلاداد و آنان را دارای ذوق موسیقی گردانید و با نظم کلمات آشنا کرد و بدین جهت هر چه قرآن خوانده شود، هیچ گونه ملالی را ایجاد نمی کرد.(3) از نظر ایشان: قرآن دارای اصوات سه گانه: «نفس، عقل و حس» می باشد که هر کدام خود معجزه اند؛ این اصوات به شرح ذیل هستند:

الف) صوت نفس؛ عبارت از نغمه و آهنگ است که از تنظیم حروف و کلمات و مخارج آن ها حاصل می شود و ارتباط معانی را نشان می دهد؛

ب) صوت عقل؛ عبارت از آن معنایی است که از یک سلسله کلمات حاصل شده که مخاطب آن از تعبیرات و کلمات، کشف می نماید؛

ج) صوت حس؛ عبارت است از تعبیرات گوناگون و معانی تفصیلی که در آن وجوه بیان به کار رفته است و معانی و مقصود را با دقایق و لطایف فنی بیان می نماید.

صوت حس، مهم ترین صوت و رساترین آن ها است و اهمیت هر کلامی به واسطه آن می باشد و هر اندازه این جنبه در کلام رعایت شود، بر بلاغت آن افزوده می شود و زیر ساخت کلام بر آن است و به منزله روح کلام می باشد که اساس اعجاز هر سخنی، بر آن است؛ قرآن از این جهت، در مرتبه ای کامل و در اوج اعجاز است، به شکلی که در توان انسان نیست مانند آن را بیاورد؛ اعراب هم این امر را به تدریج درک نموده و در برابر قرآن، خضوع نموده اند؛ زیرا، گرچه آن ها مختصص در صوت حس بودند؛ اما می دانستند که درجه کامل آن در اختیار خداوند است.(4)

1- (1) انّما الاعجاز، شیئان: ضعف القدره الانسانیه فی محاوله المعجزه... ثم استمرار هذا الضعف علی تراخی الزمن...؛ ر. ک: اعجاز القرآن و البلاغه النبویه، ص 139.
2- (2) همان، ص 156.
3- (3) همان، ص 214.
4- (4) همان، ص 220 و نیز اعجاز قرآن، سید رضا مؤدب، ص 8-145.

دیدگاه او در اعجاز علمی

وی فصلی از کتاب اعجاز القرآن و بلاغه النبویه به موضوع قرآن و علوم اختصاص داده است و در آن، جامعیت قرآن از نظر اشتمال بر علوم مختلف مورد بحث قرار داده است. وی در این باره چنین گفته است: یکی از امتیازات قرآن و ویژگی های اعجاز این کتاب آسمانی که در دوره جدید آکشار شده، آگاهی دانشمندان علوم مختلف از حقایقی است که قرآن قرن ها پشی از آن خبر داده است. این قبیل عالمان هر چه بیش تر در قرآن ژرف کاوی کنند بر بسیاری از حقایق علمی، طبیعی و فلکی که در این کتاب آمده، آگاه می شوند و به نوعی بر هماهنگی بین دستاوردهای جدید علمی و حقایق قرآنی متفطن خواهند شد.(1)

رافعی، ذیل آیاتی مانند ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ 2 و کانَتا رَتْقاً فَفَتَقْناهُما وَ...3 به ترتیب به این نکات که ماده اصلی جهان اثیر (یا اتر) و جدایی زمین از منظومه هستی که موضوع بحث های علمی بوده و امروزه جزء حقایق ثابت شده علمی به شمار می شود، اشاره کرده است، همان گونه که ذیل آیه فَأَخْرَجْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْ نَباتٍ شَتّی4 به قانون زوجیت و لقاح گیاهان اشاره دارد.(2)

بررسی: هر چند که رافعی وجوه تازه ای از اعجاز قرآن را ابداع نکرده است اما توضیح و تقریرهای او درباره اعجاز بیانی و بلاغی قرآن و نیز مصادیق اعجاز علمی قرآن جدید است او به زوجیت و لقاح اشاره کرده که در عصر حاضر نیز از اعجازهای علمی قرآن به شمار می آید.

1- (1) اعجاز القرآن والبلاغه النبویه، ص 130.
2- (5) همان، ص 127 و نیز اعجاز قرآن، تاریخ و تحلیل، ص 182.

10. امین خولی و اعجاز نفسی (روان شناختی) قرآن

اشاره

امین خولی (م 1969 م) قرآن پژوه مصری از کسانی است که تحت تأثیر مکتب تفسیری شیخ محمد عبده بود. او در مدرسه القضاء الشرعی که توسط شیخ محمد عبده تأسیس شده، درس خوانده و در همان جا به تدریس هم پرداخته است. امین خولی سال ها در روم و برلین، سرکنسول مذهبی بوده و در همان جاها بود که با فعالیت های مستشرقان درباره اسلام آشنا شد. در دانشگاه ها الازهر و قاهره نیز تدریس کرده است. امین خولی از محققان و پژوهشگرانی است که با دارالکتب المصریه نیز همکاری کرده است(1) و دارای مجموعه مقالاتی است با عنوان مناهج التجدید فی النحو والبلاغه و التفسیر والادب که برای اولین بار در قاهره چاپ شده است.

مقالات امین خولی

مقاله تفسیر او در دائره المعارف الاسلامیه معروف است.(2) اندیشه و روش امین خولی در تفسیر به عنوان «مکتب ادبی» در تفسیر نام گرفته است.(3)

امین خولی موضوع اعجاز را مطرح کرده است؛ نخست در بحث «البلاغه العربیه و اثر الفلسفه فیها»، دوم در مقاله تفسیر در دائره المعارف الاسلامیه و سرانجام در مقاله ای در مجله دانشکده ادبیات قاهره با عنوان «البلاغه و علم النفس».

در مقاله اول، امین خولی به این نکته پرداخته است که چگونه بلاغت، وسیله ای برای شناخت اعجاز از نظر قدماست.

در مقاله سوم، وی دیدگاه خود را به گونه ای آشکارتر بیان می کند. از نظر امین خولی، قرآن دارای اعجاز نفسی است. وی در این مقاله به نحوی بین علم النفس و بلاغت ارتباط ایجاد کرده و در پی آن است که راه را برای طرح ایدۀ جدید خود، یعنی همین اعجاز نفسی فراهم آورد.(4) یکی از محققان، مبانی تفسیر ادبی امین خولی را تحلیل و بررسی کرده و معتقد است یکی از آن ها پژوهش پیرامون خود متن قرآنی است. وی در انی زمینه، پژوهش بلاغی را نیز از نظر خولی با اهمیت دیده است.(5) به گفته

این محقق، بر این اساس پژوهش بلاغی، نوعی کاوش ادبی و هنری است که زیبایی بیانی در اسلوب قرآن را نشان می دهد و شناخت این زیبایی را برای ما مقدور می کند».(6)

پس بر مفسّر قرآن لازم است ضمن برخوردای از فهم و تذوّق بالای هنر و ادب عربی، ویژگی های خاص هر یک از ساخت های زبان عربی را بشناسد و در ساخت ها و اسلوب های قرآنی، عمیقاً تبحر و تأمل داشته باشد تا بتواند مزایای خاص قرآنی را در میان دیگر نوشته های عربی دریابد».(7)

شاید بتوان دیدگاه امین خولی را به نحوی با نظر سکاکی نزدیک دانست. این نکته را نعیم الحمصی آورده است: «و ذلک ان الاستاذ الخولی یقول بما قال سکاکی قبله هو ان الاعجاز لایعلل».(8)

1- (1) ر. ک: امین الخولی فی مناهج تجدیده، ص 87-100، نقل از برهان و عرفان، ص 99-100.
2- (2) دائره المعارف الاسلامیه، ج 9، ص 411-438.
3- (3) برهان و عرفان، ص 101.
4- (4) همان، ص 339.
5- (5) برهان و عرفان، ص 105.
6- (6) همان.
7- (7) همان.
8- (8) فکره اعجاز القرآن، ص 336-337.

اما انصاف این است که بگوییم این امین خولی است که با تقریر جدید خود و ایجاد ارتباط بین بلاغت و علم النفس، این موضع را پذیرفتنی تر کرده است.(1)

بررسی

بر اساس مطالب فوق می توان امین خولی را پایه گذاری اعجاز روان شناختی قرآن دانست. (هر چند که ممکن است این ادعا و دلایل و مصداق آن را قابل تأمل بدانیم). بنابراین وی بُعد جدیدی از اعجاز علمی قرآن در حوزه علوم انسانی را مطرح کرده است. که در عصر ما می تواند زمینه ساز کاوش های جدید شود.

1- (1) اعجاز قرآن تاریخ و تحلیل، ص 4-182.

11. عبدالله درّاز و اعجاز صوتی و انقلاب تاریخی قرآن

اشاره

محمد عبدالله درّاز (متوفی 1377 ق) تحصیل کرده اسکندریه و استاد دانشگاه الازهر و دارای آثاری از قبیل النبأ العظیم، مدخل الی القرآن، التعریف بالقرآن والاخلاق فی القرآن است. درّاز در کتاب النبأ العظیم که به نام نظرات جدیده فی القرآن نیز مشهور است، اعجاز را به سه قسم لغوی، علمی و تشریعی تقسیم کرده است.(1)

دیدگاه های عبدالله درّاز در اعجاز قرآن

محمد عبدالله درّاز به منظور تأکید بر وحیانی بودن قرآن، ابتدا فرق بین قرآن و حدیث قدسی و حدیث پیامبر را بیان و تصریح می کند که پیامبر، هیچ گاه این کتاب را به خود منسوب نداشته است. درّاز در راه اثبات این معنا اخبار غیبی گذشته و آیا ناظر بر معلومات تاریخی و دینی را شاهد این سخن می گیرد.(2) در خصوص اخبار غیبی که قرآن از آن خبر داده، به آیاتی که از آینده اسلام خبر می دهد و نیز آیات مربوط به آینده حزب الله و هم چنین آیاتی که به آینده حزب شیطان مربوط می شود، استناد برجسته و از آن ها اعجاز این کتاب آسمانی را نتیجه می گیرد.(3) افزون بر این جنبه از اعجاز، به نظر محمد عبدالله درّاز اسلوب قرآن و علوم آن، تأثیر قرآن در جهان امروز و انقلاب و دگرگونی ای که در تاریخ بشریت به وجود آورده، از ابعاد و جنبه های اعجاز قرآن به شمار می رود.(4)

او برای هر حرفی در قرآن، معنا و وظیفه ای قائل بوده و حرف زایدی در قآن به طوری که بتوان آن را حذف کرد، در نزد او وجود ندارد.

به نظر درّاز از جنبه های مهم ناظر بر اعجاز که در ارتباط بین قرآن و علم متصور و بیانگر تأثیر قرآن در جهان امروز است، این نکته است که «حقایقی را که قرآن بیان می کند، با یافته های علم روز (بخوانید اصول ثابت علمی) مطابقت دارد».(5) وی با استناد به آیاتی مانند وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ کُلَّ شَیْ ءٍ ، (6)یُکَوِّرُ اللَّیْلَ عَلَی النَّهارِ وَ یُکَوِّرُ النَّهارَ عَلَی اللَّیْلِ 7 و وَ الشَّمْسُ تَجْرِی لِمُسْتَقَرٍّ لَها8 و آیاتی دیگر گفته است: این مثال های قرآنی، در بردارندۀ مطابقت عجیبی بین توضیحات قرآنی و توضیحات علمی است که امروزه به اثبات رسیده و نمی تواند تصادفی باشد.(7)

یک وجه مهم دیگر اعجاز در نظریه محمد عبدالله دراز، اعجاز صوتی و به تعبیر خود او «النغمه الصوتیه» است. «وی اعجاز قرآن را از زاویه جدیدی نگریسته و آن را از نظر آهنگ موسیقی معجزه می داند و معتقد است که هرگاه کسی به صورت قرآن گوش فرا دهد، گرچه خود با لغت عربی آشنا نباشد، برای او دلنشین و دلربا خواهد بود».(8)

1- (1) النبأ العظیم، نظرات جدیده فی القرآن، ص 99.
2- (2) همان، ص 11-12.
3- (3) همان، ص 45-55.
4- (4) همان.
5- (5) مدخل الی القرآن الکریم، ص 76.
6- (6) انبیاء/ 30.
7- (9) مدخل الی القرآن الکریم، ص 176-177.
8- (10) اعجاز قرآن، ص 143 و النبأ العظیم، ص 101-103.

«از نظر محمد درّاز، نظام صوتی قرآن اعجاب انگیز و بی مانند است، سازگار با فطرت انسان و جاذب و هیچ سابقه ای از قبل نداشته و امری بدیع است».

از نظر ایشان، ویژگی نظام صوتی موجب شده که قرآن با گذشت زمان، طراوت و شادابی خود را حفظ کند. این امر بی گمان از قدرت الهی ناشی می شود که خداوند به صورت اعجاز در قرآن نهاده است.(1)

بررسی

دیدگاه های عبدالله درّاز در اعجاز قرآن از دو جهت نوآمد است:

اول: اعجاز صوتی قرآن را مطرح کرده است هر چند که توجه به شیرینی و جاذبه قرائت قرآن در مباحث اعجاز قرآن پیشینیان سابقه داشته است اما عنوان اعجاز صوتی و توضیح آن جدید است.

دوم: اعجاز قرآن در تاریخ بشر و ایجاد انقلاب را مطرح کرده است که مطلب جدیدی است که مورد توجه قرآن پژوهان معاصر قرار گرفته است. (2) آری قرآن در هر عصری اگر در جامعه اجرا شود به همان اندازه که عملی می شود در آن جامعه انقلاب فرهنگی، اجتماعی و تربیتی و علمی ایجاد می کند. این جنبه از اعجاز قرآن فرا زمان و فرامکان بوده و در هر عصری قابل آزمایش است.

1- (1) همان.
2- (2) یکی از دانش پژوهان جامعه المصطفی العالمیه (آقای بشوی) برای رساله دکتری خود این موضوع را انتخاب کرده است.

12. رشاد خلیفه و اعجاز عددی قرآن

اشاره

رشاد خلیفه، قرآن پژوه معاصر مصری و مترجم قرآن به زبان انگلیسی، دانش آموخته دکتری در رشته بیوشیمی گیاهی بود.(1) او مبتکر نظریه اعجاز عددی قرآن و صاحب کتابی به نام معجزه القرآن الکریم است وی بعد از اختراع کامپیوتر، آن را در تحقیقات قرآنی به کار بست. تمام کوشش رشاد خلیفه برای کشف معانی و اسرار حروف مقطعه قرآن صورت گرفته و ثابت کرده است که رابطه نزدیکی میان حروف مذکور با حروف سوره ای که در آغاز آن قرار گرفته اند، وجود دارد.

نگرش علمی رشاد خلیفه

نگرش علمی رشاد خلیفه، ریشه در مباحث ریاضی دارد. این نگارنده توسط دانشمند با مطالعه برخی واژگان قرآنی و تعیین مضربی از کاربرد آن در سراسر قرآن با یک سوره میسر شده است. کلید رمز اعجاز قرآن از نظر او در عدد 19 نهفته است. این عدد دارای ارزشی خاص است. بنابه تحقیق او، این عدد که عدد حروف بسم الله الرحمن الرحیم است، در حقیقت مضربی است که در تمام قرآن وجود دارد. به این ترتیب که مثلاً کلمه «بسم» در قرآن 19 بار، کلمه «الله» 2698 بار یعنی 19 علیه السلام 142 مضربی از 19، کلمه «الرحمن» 57 بار یعنی 19 علیه السلام 3 و کلمه «الرحیم» 114 بار یعنی 19 علیه السلام 6 و... به کار رفته است. وی عدد 19 را دارای این مشخصات می داند:

اولاً. در بردارندهٔ بدایت و نهایت است، عدد 1 اول حساب و عدد 9 آخر آن.

ثانیاً. بر چیز دیگری غیر از خود تقسیم نمی شود. او از این موضوع نتیجه می گیرد که آن کسی که کلمات قرآن را آورده و در آن، این معجزه عددی را محقق ساخته، خداوند است و غیر از او هیچ کس نمی تواند چنین کند. بعد از رشاد خلیفه افراد متعددی تحت تأثیر او قرار گرفتند(2) برای مثال عبدالرزاق نوفل تحت تأثیر او قرار گرفت و کتابی با عنوان الاعجاز العددی للقرآن الکریم نوشت. وی تلاش کرده تا نظام ریاضی تکرار واژه ها را در قرآن نشان دهد؛ برای مثال نشان داده واژه دنیا 115 بار و واژهٔ آخرت نیز 115 بار، واژهٔ حیات 145 بار و واژهٔ موت نیز 145 بار در قرآن به کار رفته است. وی این رویداد را نوعی معجزه علمی و عددی می داند.(3)

بررسی: هر چند که برخی به سیوطی (م 911 ق) نسبت داده اند که به اعجاز عددی قرآن اشاره داشته است ولی ما مستندی برای این مطلب نیافتیم.(4) بنابراین رشاد خلیفه را می توان نخستین پیشنهاد دهنده اعجاز عددی و ریاضی قرآن دانست. البته اعجاز ریاضی قرآن برای ما اثبات نشده بلکه آن را در حد شگفتی در نظم ریاضی قرآن می دانیم.

بعد از رشاد خلیفه هم افراد متعددی راه او را ادامه دادند که ما در کتاب پژوهشی در اعجاز علمی قرآن و نیز در کتاب علوم قرآن (2) به آنها اشاره کرده ایم.

ص:35

1- (1) اعجاز قرآن، تحلیل آماری حروف مقطعه، مقدمه الف.
2- (2) در فصل بعدی در یک بحث مستقل اعجاز ریاضی را بررسی می کنیم.
3- (3) پژوهشی در اعجاز علمی قرآن، ج 1، ص 223.
4- (4) آقای عباس یزدانی از الاتقان فی علوم القرآن، ج 2، ص 112 نقل می کند. ر. ک: مقاله اعجاز عددی و نظم ریاضی قرآن، عباس یزدانی، کیهان اندیشه، ش 67، ص 63.

فصل دوم: منطقه شامات

اشاره

این منطقه شامل سوریه، لبنان، اردن و فلسطین می شود و دارای ویژگی های زیر است:

- سوریه: مساحت: 186475 کیلومتر مربع و جمعیت: 2285 میلیون (2013 م)

- لبنان: مساحت: 10452 کیلومتر مربع و جمعیت: 4467 میلیون (2013 م)

- اردن: مساحت: 89342 کیلومتر مربع و جمعیت: 6655000

- فلسطین: مساحت 360 کیلومترمربع و جمعیت 1,816,379

زبان این منطقه عربی است، هرچند که نژاد آنها عرب نیست.

از این منطقه شخصیت های بزرگ قرآنی (همچون مراغی، علامه فضل الله، مغنیه و...) برخاسته و تفاسیر اجتماعی (مثل من وحی القرآن، الکاشف، تفسیر مراغی و...) شکل گرفته است.

جریان های قرآنی عمده در این منطقه عبارت است از:

- جریان قرآنی سنتی که در قالب تک نگاری های قرآنی و تفاسیر نمود می یابد و سایت بزرگ «التفسیر» اردن نماینده این جریان به شمار می آید.

- جریان تفسیر اجتماعی همچون «من وحی القرآن» علامه فضل الله در لبنان و تفسیر مراغی در سوریه.

- جریان تفسیر علمی در آثار شخصیت هایی همچون دکتر لبیب بیضون و الکحیل در سوریه.

- جریان قرآنی تقریبی در قالب مراکز علمی و رشته های تفسیر تطبیقی (مقارن) همچون مدارس جامعه المصطفی العالمیه در لبنان و سوریه و نیز مجمع العلماء لبنان و امثال آن.

1. محمد بن احمد اسکندرانی

محمد بن احمد اسکندرانی (متوفی 1306)، از عالمان متولد اسکندریه و متوفی در دمشق است. وی، سرپرست پزشکان نیروی دریایی مصر و دمشق بوده است.(1) کتاب مهم او، کشف الاسرار النورانیه القرآنیه فیما یتعلق بالاجرام السماویه والارضیه و الحیوانات و النباتات و الجواهر المعدنیه نام دارد.

این کتاب گو اینکه تفسیر است، تفسیری است مووضعی که به انگیزهٔ تفسیر آیات مرتبط با اجرام آسمانی، زمینی و خلقت حیوانات و چگونگی خلق گیاهان و شگفتی های آن ها و نیز گوهرهای کانی نوشته شده است. اما به واقع، دیدگاه علوم قرآنی در آن منطوی است.(2)

آشکار است که اسکندرانی، دغدغهٔ تفسیر علمی را داشته است و تلاش کرده از رهگذر یافته های علمی، اعجاز قرآنی را برجسته کند. از طریق استناد به آیاتی از قبیل وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ خَلَقَکُمْ مِنْ تُرابٍ... ، (3)وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ4 یا آیه إِنَّ اللّهَ یُمْسِکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ أَنْ تَزُولا وَ لَئِنْ زالَتا إِنْ أَمْسَکَهُما مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ کانَ حَلِیماً غَفُوراً5 وی به ترتیب، مقولاتی مانند مسائل انسان شناسی، جنین شناسی، آتش جاری در زیر زمین و قانون جاذبه را نتیجه می گیرد. همهٔ این موارد در راستای اعجاز علمی قابل ارزایبی است. او به دلیل تسلط بر علوم جدید تلاش می کند تطبیقی بین اندیشه های علمی و گزاره های قرآنی صورت دهد که به مثابهٔ اثبات اعجاز علمی قرآن است.(4)

1- (1) معجم المطبوعات العربیه، ج 1، ص 438 و الاعلام، ج 6، ص 21.
2- (2) سیر نگارش های علوم قرآنی، مهدوی راد، ص 217.
3- (3) روم/ 30.
4- (6) اعجاز قرآن، تاریخ و تحلیل، ص 155.

2. علامه سید محمد حسین فضل الله

آغازگر تفسیر اجتماعی و تربیتی در لبنان

سید محمد حسین فضل الله در سال 1354 قمری (1935 م) در نجف اشرف در یک خانواده روحانی لبنانی دیده به جهان گشود.

سید محمد حسین برخی دروس حوزوی همچون منطق و اصول فقه را نزد پدر خود فراگرفت و در این مرحله استادی غیر از پدرش نداشت. تا این که برای فراگیری جلد دوم کتاب کفایه الاصول به محضر یکی از اساتید ایرانی اش به نام شیخ مجتبی لنکرانی می شتابد.

وی با اتمام کتاب کفایه الاصول به محضر مراجع آن دوره مانند سید ابوالقاسم خویی، سید محسن حکیم، سید محمود شاهرودی و شیخ حسین حلی راه یافت و در کنار دروس اصول فقه، بخشی از کتاب (الاسفار الاربعه) معروف به (حکمت متعالیه) ملاصدرا شیرازی را نزد ملاصدرا بادکوبه ای فرا گرفت و مدت پنج سال نیز این درس را از سید محمد باقر صدر فراگرفت.

وی پس از بازگشت به لبنان در سال 1966 فعالیت های علمی، فرهنگی و اجتماعی گسترده ای را در لبنان به راه انداخت.

تأسیس حوزه علوم دینی به نام «المعهد الشرعی الاسلامی» به هدف پرورش طلاب علوم دینی بخش دیگری از فعالیت های فرهنگی و علمی سید محمد حسین فضل الله است.

حوزه علمیه ویژه زنان را نیز در بیروت و حوزه ای نیز در صور و حوزه المرتضی در دمشق (سیده زینب) را تاسیس کرده است.

علامه فضل الله در سن 75 سالگی به علت خونریزی شدید داخلی درگذشت.

آثار و تألیفات علامه

از سید محمد حسین فضل الله تاکنون بیش از هفتاد عنوان کتاب - که درمجموع به بیش از یکصد جلد می رسد - منتشر شده است.

پژوهش های قرآنی علامه

1. من وحی القرآن (تفسیر قرآن در 24 جلد)
2. الحوار فی القرآن
3. اسلوب الدعوه فی القرآن
4. من عرفان القرآن
5. حرکه النبوه فی مواجهه الانحراف
6. دراسات و بحوث قرآنیه

برخی از اندیشه های قرآنی علامه فضل الله

قرآن ساری و جاری در زندگی - ردّ نظریه مفسر محوری - مبنا قرار دادن قران به عنوان پایه عملیات اجتهادی و اصل اساسی در میان منابع و سنجش سنت با عیار آن - توجه به داده های

علم جدید - توجه به تفسیر عصری و تربیتی

تذکر

تفسیر من وحی القرآن از تفاسیر اجتماعی و تربیتی مهم عصر ما به شمار می رود که در محیط لبنان و خارج از لبنان تأثیرات زیادی گذاشته است.

3. لبیب بیضون

اشاره

- ولادت: 1938 م؛ سوریه

زیست نامه

لبیب وجیه بیضون از نویسندگان معروف سوریه متولد 1938 میلادی در دمشق است. و دارای کارشناسی ارشد در علوم طبیعی است، همچنین تحصیل دررشته فیزیک واخذ دکترادراین رشته و تدریس دررشته فیزیک نظری وتطبیقی دردانشگاه دمشق از سوابق علمی ایشان است.

سخنرانی به مدت 40 سال و علاقه به لغت وتالیف در این زمینه از دیگر فعالیت های ایشان است.

بیضون شیعی مذهب است و تألیفات گوناگونی (حدود 80 کتاب) در موضوع های اسلامی خصوصاً درباره معصومان و آثار آنان دارد.

برخی از مهم ترین آثار ایشان

معرفی کتاب الاعجاز العلمی عند الامام علی علیه السلام

این کتاب توسط حسن رضا رضایی و گروهی از پژوهشگران قرآنی ترجمه شده و در سه فصل به بررسی و بحث درباره اعجازهای علمی امام علی علیه السلام در علومی از جمله کیهان شناسی، ریاضی، فیزیک، زمین شناسی و علوم پزشکی می پردازد و ایشان را به مثابه چراغی، راهنمای بشریت در زمان ها و مکان های مختلف قرار می دهد.

فصول کتاب:

فصل اول (زیست شناسی):

در این فصل مواردی از دانش های گیاه شناسی، حیوان شناسی، طب و وراثت در کلام امام علی علیه السلام و اهل بیت بررسی شده است.

فصل دوم (جهان شناسی):

علوم طبیعی، علم نجوم، علم حساب، علم کیمیا و علم فیزیک از مواردی است که در این فصل به آن پرداخته می شود.

فصل سوم (علوم انسانی):

علومی مثل روانشناسی اخلاق وتربیت، اقتصاد، لغت و نحو وهمچنین مباحثی همچون عقل، روح، قلب و نفس در این فصل طرح شده است.

معرفی کتاب الاعجاز العلمی فی القرآن

کتاب الاعجاز العلمی فی القرآن [توسط آقای حسن عبداللهی باهمکاری محمدعلی احمدیان ترجمه شده (مترجم در مقدمه این کتاب توضیح می دهد که کتاب اصلی، شامل شش فصل است و فصل نهایی آن به اعجاز عددی قرآن مربوط می شود اما در ترجمه، به دلیل مناقشاتی که در این موضوع وجود دارد، این فصل حذف شده و به همین دلیل نام کتاب در ترجمه تغییر یافته است) و] در پنج بخش تدوین یافته و مطالب آن به شرح زیر است.

اوّل) مقدمات: نویسنده موضوعاتی از این قبیل را در بخش مقدمات جای می دهد: فضیلت قرائت قرآن و بیان این که هدف از آن تدبر در آیات قرآن است، قصه ذعلب یمانی در مورد دیدن خدا که از علی علیه السلام پرسید چگونه خدا را می بینی و حضرت فرمود: «ویلک لم تره العیون بمشاهده الابصار ولکن رأته القلوب بحقائق الایمان...». نویسنده تعریف روشنی از اعجاز علمی ارائه نمی دهد و به کلی گویی در مورد جامعیت قرآن بسنده می کند. سخنانی از امام علی علیه السلام در باب جامعیت علمی قرآن می آورد و تقریباً به این نتیجه می رسد که قرآن قضایای علمی فرااندیشهٔ بشری زیادی دارد و این علوم پایان ناپذیرند و هرزمان یافته های تازه ای از قرآن کشف می شود.(1) به نظر وی برخی از مسائل علمی قرآن کشف شده و برخی هم ناشناخته مانده اند و شاید در آینده روشن گردند.

دوم) کیهان شناسی: نویسنده آیات علمی سوره الرحمان در زمینه خلقت انسان و آموزش بیان برای او؛ حرکت خورشید و ماه؛(2) چند آیه از سوره انبیا، مربوط به آفرینش هستی (رتق و فتق زمین و آسمان و خلقت همه اشیا از آب)؛ حرکت ستارگان، و هماهنگی نظام آفرینش را مطرح و مطالب مفصلی پیرامون هر کدام ارائه می کند. در بحث کیهان شناسی به این بحث می پردازد که آیا در کرات آسمانی مخلوقاتی مانند موجودات زمینی وجود دارند یا نه؟ با توجه به آیه 29 سوره شورا وَ مِنْ آیاتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَثَّ فِیهِما مِنْ دابَّهٍ وَ هُوَ عَلی جَمْعِهِمْ إِذا یَشاءُ قَدِیرٌ به این نتیجه می رسد که در کره های آسمانی آفریده هایی مانند موجودات زمینی هستند.(3) او در این موضوعات بهره فراوانی از سخنان امام علی علیه السلام می برد.

سوم) زمین شناسی و حرکت ابر و هوا: این فصل به زمین شناسی، ابر و باد اختصاص دارد و نویسنده در موضوعاتی چون پیدایش زمین شناسی در قرآن، معجزه کوه ها و نقش آن در زندگی انسان؛ نقش آب در زمین؛ معجزه ابر، باران و طبقات هوا بحث می کند.(4)

چهارم) فیزیک و شیمی: لبیب وجیه بیضون آیات سوره نحل مربوط به زنبورعسل و خصوصیات پزشکی عسل؛ آیاتی از سوره واقعه درباره معجزه بودن آتش و چوب و شکر؛ آیات سوره بقره در ارتباط با گندم و نقش آن در زندگی بشر را در این فصل بحث می کند و در مورد انرژی

خورشید، خاک و آب شور دریا، اعجاز آب و در آخر معجزه زوجیت در مخلوقات سخن می گوید و پیرامون هر یک مباحثی را ارائه می کند.(5)

پنجم) فیزیولوژی و پزشکی: در این بخش به بیان معجزه بودن خواب؛ برخی از اعضای بدن مانند لب ها، دست ها، انگشتان، صلب و ترائب؛ جنس پسر و دختر؛ قانون وراثت؛ غدد داخلی؛ هورمون ها؛ خلقت انسان و نعمت های خدا به او، سمع و بصر، معده، دهان، زبان، گوش، قلب، پوست بدن و سلول ها می پردازد. وی معتقد است هر عضو انسان معجزه روشن الهی است و کسی نمی تواند مثل آن را بیاورد و قرآن نیز به این ناتوانی بشر اشاره کرده است.(6)

1- (1) . بیضون، لبیب وجیه، اعجاز العلمی فی القرآن، 18-19.
2- (2) . همان، 27-34.
3- (3) . ر. ک. به: همان، 27-97
4- (4) . ر. ک. به: همان، 100-130.
5- (5) . همان، 133-204.
6- (6) . همان، 207-283، ر. ک: مقاله: بررسی کتاب «الاعجاز العلمی فی القرآن، لبیب بیضون»، حجت الاسلام دکتر محمد حسن زمانی و حجت الاسلام محمد احسانی، مجله قرآن و علم، ش 7، 1389 ش.

دیگر آثار

1. الاعجاز العلمی فی القرآن، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات 2003 م.

2. الاعجاز العلمی عند الامام علی ع همان، 1425 ق/ 1384 ش.

3. انساب العتره الطاهره، تحقیق: لبیب بیضون، همان، 1425 ق.

4. موسوعه کربلاء، همان، 1427 ق/ 1385 ش.

5 - تصنیف نهج البلاغه، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، 1406 ق/ 1361 ش.

6. علوم الطبیعیه فی نهج البلاغه، مؤسسه نهج البلاغه، 1401/1359 ق.

7. تفسیر الآیات العلمیه فی القرآن، این کتاب در طول 5 سال گردآوری شد و در رمضان 1421 ق به پایان رسید و با حجم دو هزار و هشت صد صفحه به طبع رسید.

8. الاعجاز العلمی النبوی، بیروت، موسسه الاعلمی، 2007 م.

مهم ترین فعالیت قرآنی

ایشان کتاب های متعددی در زمینه اعجاز علمی قرآن و اعجاز علمی در احادیث پیامبر صلی الله علیه و آله و امام علی علیه السلام به نگارش در آورده است.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

ایشان به عنوان یک مؤلف شیعه مذهب در جهان عرب به اعجاز علمی در آیات قرآن توجه ویژه کرده است و اعجاز علمی در احادیث پیامبر و امام علی علیهم السلام را مطرح کرد که فضای جدیدی در مطالعات میان رشته ای و اعجاز علمی گشود.

4. عبد الدائم الکحیل

اشاره

متولد 1996 م در حمص سوریه، دارای دکتری میکانیک از دانشگاه دمشق و شغل فعلی او وکیل دادگستری است.

سایت شخصی او (www.miracweb.net و kaheell @ gmail.com) دارای 1500 مقاله به پنج زبان (عربی، انگیسی، فرانسوی، اندونزیایی و فارسی) در زمینه اعجاز علمی در قرآن و سنت می باشد.

وی برنامه «رسائل اعجاز» (نامه های اعجاز) را برای نصب در تلفن های همراه آماده کرد که در کشورهای مختلف استفاده می شود. بیش از 40 عنوان کتاب منتشر کرده است و صدها مقاله و بحث علمی در مجلات عربی منتشر کرده است از جمله در مجله الاعجاز العلمی فی القرآن والسنه، (رابطه العالم الاسلامی - مکه)، مجله العلم والایمان (الجزایر) مجله البشری (کویت) و...

مهم ترین آثار ایشان

- حقیقت های هستی: برنده جایزه بین الملله قرآن کریم در دبی سال 2008 م.

- پرتوهای عدد هفت در قرآن کریم: برنده جایزه بین المللی قرآن کریم در دبی سال 2006 م.

- رازهای هستی بین علم و قرآن: با نظارت سایت 2006 م.

- افق های اعجاز اعداد در قرآن: دار وحی القلم سال 2006 م.

- شگفتی های اعجاز علمی در قرآن: دار مهرات - حمص سال 2006 م.

- معجزه السبع الثمانی: دار الرضوان - حلب سال 2005 م.

- معجزه (قل هو الله احد): دار منار - دمشق سال 2005 م.

- زنجیره اعجاز علمی در قرآن و سنت (12 جلد): دار حافظ - حلب - قاهره سال 2005 م.

- زنجیره اعجاز عدد هفت در قرآن کریم (12 جلد): دار حافظ - حلب - قاهره سال 2005 م.

- معجزه (بسم الله الرحمن الرحیم): دار الرضوان - حلب سال 2005 م.

- رازهای اعجاز قرآن: هفتاد دلیل محکم بر اثبات راستی و صداقت قرآن: دارالرضوان - حلب سال 2004 م.

- رازهای (الم) در قرآن کریم: دار الرضوان - حلب سال 2005 م.

- الله یتجلی فی آیاته: دار الرضوان - حلب سال 2004 م.

- اعجاز قصصی در قرآن کریم: دار الرضوان - حلب سال 2004 م.

- حقایق آشکار راز داستانهای قرآن: دار ابن القیم - دمشق سال 2003 م.

- معجزه قرن بیست و یکم: دار الرضوان - حلب سال 2003 م.

- معجزه قرآن در عصر تکنولوژی: دار الفکر - دمشق سال 2002 م.

همچنین سایت الکترونیکی رایگان در اختیار همگان قرار داده است از جمله:

- شگفتی های اعجاز در هستی: از داده های سایت - 2009 م.

- معالجه با قرآن: از داده های سایت - 2009 م.

- شگفتی های اعجاز روانی: از داده های سایت - 2009 م.

- روش پیشرفته حفظ قرآن: از داده های سایت - 2008 م.

- شگفتی های اعجاز طبی: از داده های سایت - 2007 م.

- گستره اعجاز اعداد: از داده های سایت - 2006 م.

تذکر

از آن جا که تخصص عبد الدائم الکحیل تخصص در مکانیک و حقوق است و تخصصی در تفسیر قرآن ندارد از این رو ضروری است که پژوهشگران با دقت بیش تری مطالب قرآنی او را بررسی کنند.

ص:43

5. دکتر مصطفی رجب

گسترش اعجاز تربیتی قرآن

دکتر مصطفی رجب از قرآن پژوهان مصری است که مطالعات و پژوهش هایی درباره اعجاز تربیتی قرآن انجام داده است و اولین اثر خود را در سال 2006 م. با عنوان «الاعجاز التربوی فی القرآن الکریم» را منتشر کرده است.

وی در این کتاب نخست به تاریخچه تربیت اسلامی و جایگاه آن در بین علمای تربیت کشورهای عربی اشاره می کند و از اینکه به طور شایسته به هویت این علم پرداخته نشده، اعتراض می کند.

وی در ادامه به شیوه تربیت قرآنی و کارآمدی و تأثیر آن اشاره می کند و تربیت قرآنی را برای افراد و گروه ها منظومه ای گران بها و پر ارزش می داند که اجزای آن در وحدت به هم پیوسته ای در سه حوزه اجتماع، نفس و اخلاق هماهنگ است و به همین دلیل تربیت قرآنی در دو طریق متوازی که هیچ گاه از هم جدا نمی شوند، سیر می کنند:

اول: تربیت قرآنی از رفتارهای مستهجن متنفر است.

دوم: تربیت قرآنی سالکان را به سوی رفتارهای رشدیافته و نیکو جذب می کند.

مصطفی رجب در بخش دوم کتاب خود به بررسی محتوای تربیتی قصص قرآن مانند قصه گاو بنی اسرائیل، قصه اصحاب باغ، قصه مؤمن انطاکیه، قصه اصحاب باغ در سوره قلم، قصه اصحاب اخدود، قصه قوم سبأ، قصه حضرت داوود علیه السلام و قصه حضرت سلیمان علیه السلام می پردازد. آنگاه آیه 233 سوره بقره و آیات 41-45 سوره مریم را مطرح می کند و در این دو آیه ادعای اعجاز تربیتی می کند.

کتاب «البحث فی الاعجاز التربوی للقرآن الکریم» دومین اثر دکتر مصطفی رجب درباره اعجاز تربیتی قرآن کریم است که در سال 2008 م. منتشر شده است.

در این کتاب به جای نوشتن مقدمه از «مدخل تنظیری درباره شیوه های مطالعه و پژوهش در اعجاز تربیتی قرآن کریم» استفاده شده که عیناً از مقدمه کتاب قبلی او گرفته شده است.

همان طور که در بررسی کتاب نخست مصطفی رجب ذکر شد، او برای کمک به پژوهش گران عرصه تربیت در پرتو آموزه های تربیتی قرآنی، برداشت هایی در تبیین اهداف تربیتی آیات قرآن کریم، طبیعت بشری در پرتو قرآن کریم، جوانب معرفتی و شناختی قرآن کریم و تربیت در قصه های قرآن ارائه می دهد. در این کتاب نیز با نقل همان مطالب برای اولین بار این سؤال را مطرح می کند که با توجه به توضیحاتی که در این مدخل ارائه شد، مباحث اعجاز تربیتی در چه جایگاهی قرار می گیرد؟

وی برای رسیدن به پاسخ این پرسش، خواننده را به مطالعه فصول پنج گانه کتاب خود دعوت می کند و خلاصه هر فصل را بیان می نماید.

تذکر

در ذیل مبحث شخصیت های عراق عرب، خواهیم گفت که اعجاز تربیتی قرآن نخستین بار توسط علامه بلاغی در مقدمه تفسیر آلاء الرحمن مطرح شد. لیکن دکتر مصطفی رجب در این دو کتاب این مبحث را گسترش داد و کتاب های مستقلی در این زمینه منتشر کرد. البته بعد از ایشان نیز دکتر ازرقی از عراق پایان نامه دکتری خود را تحت عنوان اعجاز تربیتی قرآن در مدرسه عالی قرآن و حدیث جامعه المصطفی العالمیه دفاع کرد و منتشر نمود که از کتاب های فوق کامل تر و قوی تر است.

ص:44

6. سید عبدالرحمن کواکبی

سید عبدالرحمن کواکبی (م 1320 ق) از انقلابیون سوریه و مصر صاحب کتاب معروف طبائع الاستبداد و مصارع الاستعباد، که در موارد متعدد به تفسیر علمی، قرآن پرداخته است و به وسیلهٔ آنها اعجاز قرآن را مورد تأیید قرار داده است.

برای مثال در مورد جدا شدن ماه از زمین که دانشمندان علوم تجربی ادعا می کنند، می گوید: «آیه شریفهٔ أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنّا نَأْتِی الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها1 و آیهٔ شریفهٔ اِقْتَرَبَتِ السّاعَةُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ2 بر آن دلالت دارد».

و دانشمندان گفته اند که طبقات زمین، هفت است و قرآن می فرماید خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ 3 و سوره الفیل را دلیل وجود میکروبها می گیرند و قانون لقاح (ازدواج گیاهان) را، از آیات دیگری استفاده می کنند.(1)

ص:45

1- (4) طبایع الاستبداد و مصارع الاستعباد، ص 43-46، (چاپ حلب سال 1957 میلادی) به نقل از تفسیر العلمی للقرآن، ص 188، احمد عمر ابو حجر.

فصل سوم: منطقه (کشور) ترکیه

اشاره

کشور ترکیه باقیمانده دولت عثمانی است که کشوری بزرگ بود و شامل نیمی از جهان اسلام (از شمال آفریقا تا جزیره العرب و شامات، عراق و جنوب اروپا) می شد. لیکن در عصر حاضر (بعد از تحولات جنگ بین الملل اول و دوم) کشوری کوچک شده است. ویژگی های مهم این کشور عبارتند از:

- مساحت: 783562 کیلومتر مربع و جمعیت: 7493 میلیون (2013 م)

زبان این کشور ترکی است (البته زبان برخی کشورهای دیگر مثل آذربایجان نیز ترکی است از این رو گاهی تأثیراتی بر آنها دارد).

جریان های قرآنی معاصر ترکیه عبارتند از:

- جریان تفسیر علمی که مهم ترین شخصیت آن هارون یحیی است.

- جریان تفسیر عرفانی که مهم ترین شخصیت آن سعید نورسی است.

- جریان روشنفکر مآبانه که افرادی همچون فتح الله گولن رهبری فکری آنها را دارند.

- جریان قرآنی شیعیان و علوی ها که تحت تأثیر تحصیل کردگان جامعه المصطفی العالمیه هستند که تفسیر المیزان و... را ترجمه کرده و آراء قرآنی قم را ترویج می کنند.

مهم ترین شخصیت میان رشته ای قرآن و علوم ترکیه

1. هارون یحیی

اشاره

- ولادت: 1956 - آنکارا، ترکیه

زیست نامه

an Oktar

، «عدنان اکتار» یا همان «آدنان اوختار» - تلفظ اخیر به لهجه ترکی نزدیک تر است - معروف به هارون یحیی، در سال 1956 م. در خانواده ای متوسط و غیردینی در شهر آنکارا دیده به جهان گشود. اجداد وی به خاطر جنگ، از ناحیه قفقاز (منطقه بین دریای خزر و دریای سیاه) به ترکیه مهاجرت کردند. به رغم اینکه خانواده عدنان مسلمان بودند، ولی مقید به رعایت احکام شرعی نبودند و به گفته خود عدنان، پدرش گاهی نماز می خواند. با این حال، عدنان علاقه مند به مباحث اسلامی بود و تا سن دبیرستان که در آنکارا زندگی می کرد، بیشتر کتب اسلامی را به هدف دعوت مردم به اسلام حقیقی مطالعه کرده بود. ذکر این نکته جالب به نظر می رسد که عدنان اکتار شجره اثبات سید بودنش را در سایت رسمی خود قرار داده است و بر همین اساس نسل وی به حضرت علی علیه السلام و از این طریق به حضرت داوود نبی علیه السلام می رسد. اکتار از دوران کودکی علاقه مند به هنر بود و به همین دلیل بعد از دبیرستان وارد آکادمی هنر شد و در سال 1979 م. با رتبه سه در رشته فلسفه وارد دانشگاه «میمار سینان» استانبول شد. در دوران دانشگاه، مدیریت تحت افکار مارکسیستی و ماتریالیسی بود، اما عدنان اکتار از همان موقع در مورد بی ارزشی تفکر داروینیزم و همچنین اعتقاد خود به «وجود خدای یگانه» با اطرافیان صحبت می کرد و به اذعان خودش، تنها کسی بود که در مسجد دانشگاه به صورت آشکار نماز می خواند. مطالعات وی در مورد فلسفه مکاتب مختلف از جمله مارکسیسم، لنینیسم، مائوئیسم، کمونیسم و بیشتر از همه راجع به تئوری تکامل بود. تنها چیزی که در مورد فعالیت های دوران دانشگاه خود بیان کرده است، مربوط به تعدادی تحقیقات و جلسات در دانشگاه بوده که تأثیر زیادی بر روی افراد دانشگاه گذاشته بود.

عدنان اکتار در فعالیت های بعد از دانشگاه با الحاد و ضد خدایی و ماتریالیسم مبارزه نمود و می گفت: «من یکی از اعضای مردم ترکیه و از ملت ابراهیم علیه السلام هستم». وی تحت عنوان هارون یحیی هزاران کتاب نوشته است. از شاخص ترین مبارزات او، ایجاد چالش با مکتب داروینیسم بود. در سال 1986 م. با تکیه

بر حقایق مربوط به «موجودات زنده» و «نظریه تکامل»، بطلان این نظریه را اعلام نمود و آن را «نیرنگ تکامل» نام نهاد. وی می گوید: «نظریه تکامل چیزی نیست مگر یک نیرنگ که از طرف قدرتمندان جهانی بر ما تحمیل شده است». عدنان اکتار انتقاد از ماهیت سازمان های فراماسونری جهانی را نیز در کارنامه دارد. مطالب علمی او علیه نظریه تکامل، در مجلات مختلف از جمله National Geographic, Science, New Scientist, NSCE Reports چاپ شد. افزون بر این، لقب «قهرمان بین المللی» نیز در سال 2000 م. از طرف مجله New Scientist به او داده شد.

«اطلس آفرینش» (The Atlas of Creation) مهم ترین کتاب اکتار، در سه جلد و در سال 2006 م. (جلد اول) و 2007 م. (مجلدات دوم و سوم) منتشر شد. این کتاب به ترکی استانبولی نوشته شده است و تاکنون به زبان های انگلیسی، آلمانی، چینی، فرانسوی، ایتالیایی، اردو، هندی و روسی ترجمه شده است. جالب است بدانیم که تنها جلد اول این کتاب بیش از 800 صفحه گلاسه است که بالغ بر 5/4 کیلوگرم وزن دارد. محتوای کتاب شامل عکس هایی از فسیل های چند میلیون ساله است که با عکس های جانوران امروزی مقایسه شده است. مؤلف با کنار هم قرار دادن این عکس ها در پی اثبات این مطلب است که «انواع زنده روی زمین، حتی کوچک ترین آنها بدون تغییر مانده اند و گونه ای به گونه ای دیگر تکامل پیدا نکرده است». بنابراین، جهان امروز بر اثر «تکامل» به وجود نیامده است، بلکه خداوند آن را آفریده است. عدنان اکتار مدعی است که اصلی ترین اثر انتشار کتاب مذکور، «ایمان به خداوند» بود؛ به طوری که در سال 2008 م. واتیکان اعلام کرد باید از مسلمانان به خاطر بازگرداندن ایمان به خدا در مردم اروپا تشکر کرد.

* فعالیت ها

هارون یحیی آثار خود را در قالب های متفاوتی از جمله کتاب، سایت، سخنرانی، کنفرانس، برنامه های تلوزیونی به شرح ذیل منتشر نموده است:

1. مجموعه آثار اکتار به 55 هزار صفحه می رسد که نزدیک به 40 هزار عکس دارد.

2. این آثار به 77 زبان دنیا ترجمه شده است.

3. حدود 100 میلیون بار کتاب های وی در سراسر دنیا از سوی ناشران مختلف چاپ شده است.

4. کتاب های وی، در کتابفروشی های 40 کشور موجود است.

5. - بیش از 800 وبسایت به 73 زبان در مورد هارون یحیی است.

6. - هر ماه بیش از 20 میلیون از 167 کشور دنیا از این وبسایت ها بازدید می کنند.

7.650 هزار نفر روزانه از سایت خود هارون یحیی بازدید می کنند.

8. - تعداد بیش از 2500 کنفرانس در دانشگاه های مطرح از کانادا، استرالیا، انگلیس و... انجام داده است.

9. برنامه های تلوزیونی وی به زبان ترکی در اینترنت 150 تا 190 هزار بیننده دارد.

10. ویدئوها، برنامه های مستند، مقالات، کانال های رادیویی، مجلات نیز به صورت گسترده ای آثار وی را تبلیغ می کنند.

* آثار

کتاب هایی از هارون یحیی در ایران ترجمه و چاپ شده است که فهرست آنها به شرح ذیل است. نگارش این آثار با توجه به نوع مخاطب متفاوت است.

1. اسرار آفرینش (راهی به سوی خداشناسی)، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، 1388.

2. اعجاز قرآن (در پرتو ساینس و تکنولوژی معاصر)، ترجمه محمد فرید آسمند، بی نا، بی جا، بی تا.

3. اقوام هلاک شده، ترجمه مژگان دستوری، تهران، کیهان، چاپ دوم، 1386.

4. برای خردمندان، ترجمه حسین صالح زاده، تهران، پژوهش تراب، آذر 1388.

5. - بی زمانی و حقیقت سرنوشت (تقدیر چیست؟)، ترجمه ستار صحرایی، بی نا، بی جا، بی تا.

6. - جلوه های آفرینش (راهی به سوی خدا شناسی)، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، مؤسسه فرهنگی منادی تربیت، چاپ دوم، 1390.

7. دنیای حیوانات (راهی به سوی خداشناسی)، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، 1382.

8. - دنیای شگفت انگیز اطراف ما (راهی به سوی خداشناسی)، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، 1387.

9. دنیای شگفت انگیز بدن ما (راهی به سوی خداشناسی)، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، 1384.

10. دنیای شگفت انگیز زنبور عسل، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، سروش، مهر 1384.

11. دنیای شگفت انگیز مورچه ها، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، سروش، مهر 1384.

12. سگ های آبی، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، 1383.

13. شکوه و عظمت آسمان ها، تهران، سروش، تهران، 1383.

14. شگفتی های خلقت جانوران، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، مؤسسه فرهنگی منادی تربیت، چاپ ششم، 4 جلد، 1391.

15. شناخت خدا از طریق برهان، ترجمه شهریار جدی، دهلی نو، الرساله، بی تا.

16. شوالیه های معبد (مبانی نظری فراماسونری جهانی)، ترجمه فاطمه شفیعی سروستانی، تهران، هلال، چاپ سوم، 1388.

17. فراماسونری جهانی، ترجمه داوود میرترابی، بی جا، نشر المعی، چاپ پنجم، 1391.

18. قدرت تفکر (راهی به سوی آفرینش)، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، مؤسسه فرهنگی منادی تربیت، چاپ دوم، 1391.

19. الگوبرداری علوم از طبیعت، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، مؤسسه فرهنگی منادی تربیت، 1390.

20. معجزات قرآن کریم، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، مؤسسه فرهنگی منادی تربیت، چاپ دوازدهم، 1390.

21. معجزه ای به نام دستگاه ایمنی، ترجمه حسین صالح زاده و زهرا صدق گو، تهران، پژوهش تراب، 1386.

22. معجزه آفرینش انسان، ترجمه علیرضا عیاری، تهران، مؤسسه فرهنگی منادی تربیت، چاپ دوم، 1391.

23. معجزه رنگ در آفرینش خداوند، ترجمه زهره کهتری، تهران، پژوهش تراب، 1386.

24. معجزه کائنات، ترجمه مهرداد محمدی، تهران، هنرنگار، 1382.

25. نشانه های آخر الزمان در سوره کهف، ترجمه مریم شباهنگ و شهلا المعی، تهران، نشرالمعی، 1386.

ص:48

کتاب «معجزات قرآن»

این کتاب در دنیای غرب درباره اسلام معروف ترین کتاب محسوب می شود و خود کتاب معروفترین کتاب هارون یحیی است. سرتاسر این کتاب به مسائل و موضوعات علمی و شگفتی های قرآن کریم پرداخته و سعی شده که مسائل روز علمی با مسائل قرآن کریم سنجیده شود و در نتیجه اعجاز علمی قرآن اثبات شود. هارون یحیی این کتاب را در هفت فصل مطرح کرده است. این فصل ها از این قرار است:

فصل اوّل: معجزات علمی قرآن کریم

فصل دوّم: معجزات اخبار غیبی قرآن کریم

فصل سوم: اعجاز اخبار از گزشته قرآن کریم

فصل چهارم: اعجازی ریاضی قرآن کریم

فصل پنجم: اعجاز ادبی قرآن کریم

فصل ششم: نتیجه قرآن سخن خدا است

فصل هفتم: سقوط نظریه تکامل داروین

مهم ترین فعالیت قرآنی

نگارش کتاب های متعدد در مورد مباحث قرآن و علوم طبیعی و اعجاز علمی قرآن که به زبان های مختلف ترجمه و مورد استقبال واقع شده است.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

رویکرد اصلی او در کتاب هایش اثبات اعجاز علمی قرآن و وجود خداوند تبارک و تعالی و ابطال نظریه تکامل داروین است.

لیکن در مباحث قرآن و علم گرفتار برداشت های ذوقی شده است و مطالبی گفته که گاهی با تفاسیر آیات ناسازگار است یا مطالب علمی

اثبات نشده به کار برده است؛ و نیز در مباحث اعجاز علمی قرآن بین اعجاز و شگفتی علمی خلط کرده است، چرا که او تخصص کافی در زمینه قرآن و علوم ندارد و به معیارها و مبانی و روش های این مباحث توجه نکرده است.(1)

البته برخی رفتارهای هارون یحیی در برنامه های تلوزیونی ایشان (مثل همراهی با زنان غیرمحجبه و...) مورد انتقاد مخالفان قرار گرفته است و نیز هزینه های زیادی که در نشر آثار ایشان با عکس ها و مجلدات زیبا و گران قیمت می شود مورد شک و تردید برخی مخالفان قرار گرفته است.

ص:49

1- (1) . نقد مصادیق اعجاز علمی قرآن در آثار هارون یحیی، سید مفید حسینی کوهساری و زهرا علیمرادی، دو فصلنامه علمی - ترویجی قرآن و علم، سال نهم، ش 17، پاییز و زمستان 1394.

2. محمد مهدی استانبولی و اعجاز سیاسی و اجتماعی

اشاره

محمد مهدی استانبولی (1420 ق) از محققان معاصر

دیدگاه ها

در کتاب دین الغد، معجزات القرآن فی العلم و السیاسه والاجتماع، تأکید کرده اعجاز صرفاً به جنبهٔ ادبی و قوت تأثیر آن در تلاوت کنندگان محدود نمی باشد.(1)

وی وجود اخبار علمی در قرآن را که علوم جدید آن ها را کشف کرده، نشانه اعجاز قرآن دانسته و گفته است: آیات قرآن، دارای نظمی عالی است و آن چنان از جنبه های علمی برخوردار است که در این که از طرف خداست، هیچ تردیدی را نمی پذیرد. دلیل آن نیز تأیید علوم و اکتشافات جدید است.(2)

او برگرداندن وجوه بلاغی و زیبایی های کلام را به زبان غیر عربی و غیر قرآنی ناممکن اما نقل و ترجمه معانی آن را به زبان های دیگر ممکن و محتمل می داند.(3) وی با استناد به آیاتی نظیر وَ الشَّمْسُ تَجْرِی لِمُسْتَقَرٍّ لَها ذلِکَ تَقْدِیرُ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ 4 و یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلاّ بِسُلْطانٍ 5 به ترتیب به رکت محوری و انتقالی خورشید و نیز امکان صعود بشر به سیارات و کرات دیگر اشاره دارد، مواردی که امروز در سایه پیشرفت های علمی میسر شده است. بدین سان، فردی مانند استنابولی نیز با تمسک به چنین آیاتی و ارائه تفسیری علمی در پی اثبات اعجاز عم قرآن بوده است.(4)

بررسی

دیدگاه محمود مهدی استانبولی در مورد اعجاز سیاسی و اجتماعی قرآن نکات جدیدی است البته در تفسیر المیزان به تحدّی قرآن در مورد اعجاز سیاسی اشاره شده است.(5)

1- (1) فکره اعجاز القرآن، ص 238.
2- (2) همان، ص 243.
3- (3) همان، ص 238.
4- (6) ر. ک: اعجاز قرآن، تاریخ و تحلیل، ص 8-167.
5- (7) ر. ک: المیزان، ج 1، ص 57-67.

فصل چهارم: منطقه عراق عرب

اشاره

عراق کشوری ثروتمند و مؤثر در جهان عرب است و مهم ترین پایگاه فکری شیعه در جهان عرب به شمار می آید. این کشور ویژگی های زیر را دارد:

مساحت: 437.072 کیلومتر مربع و جمعیت: 3342 میلیون (2013 م)

نجف، کربلا، کاظمین و سامرا چهار شهر مذهبی مهم شیعیان در این کشور قرار دارد از این رو قلب تپنده شیعه به شمار می آید. از این رو رویکرد حاکم در این کشور محبت اهل بیت علیهم السلام و آراء دانشمندان شیعه بوده و هست.

جریان قرآنی معاصر عراق به چند گرایش قابل تقسیم است:

- جریان تفسیر سنتی که از قدیم شروع شده است و با آیت الله خویی در «تفسیر البیان» ادامه می یابد و هنوز هم ادامه دارد.

- جریان تفسیر علمی که با هبه الدین شهرستانی در «الاسلام و الهیئه» شروع شده و اکنون نیز با فاضل الصفار و کتاب «موسوعه اهل البیت الکونیه» ادامه دارد.

- جریان روشنفکر مآبانه همچون احمد قبانچی مترجم آثار دکتر سروش که عمدتاً بعد از اشغال عراق توسط آمریکا پدیدار شده است.

- جریان تفسیر اجتماعی که دارای شخصیت هایی مثل علامه بلاغی در تفسیر آلاء الرحمن، آیت الله مدرسی با تفسیر «من هدی القرآن» و....

شخصیت های مهم میان رشته ای قرآن و علوم

1. علامه بلاغی

آغازگر تفسیر اجتماعی و اعجازهای علمی در عراق

- ولادت: 1282 ق - نجف عراق

- وفات: 1352 ق - نجف عراق

زیست نامه

محمدجواد بلاغی متکلم، مفسر، فقیه، اصولی، شاعر و ادیب، (زادهٔ 1282 و درگذشتهٔ 1352 در نجف) عالم بزرگ شیعه عراقی است.

وی در سال 1282 در محله براق نجف اشرف به دنیا آمد. پدرش شیخ حسن بلاغی، از اهل علم و دانش بوده است.

علوم مقدماتی را در حوزه علمیه نجف اشرف فراگرفت. در سن 24 سالگی (1306) به کاظمین رفت و 6 سال (تا سال 1312) در آنجا ماند. در این مدت به خاطر ارتباط با پیروان ادیان، مذاهب و مکاتب مختلف، با افکار آنها آشنا شد. در سال 1312 به حوزه نجف برگشت. دوره اقامت دوباره او در نجف 14 سال به درازا کشید؛ سپس راهی سامرا شد و در درس میرزای شیرازی شرکت کرد. ده سال در سامرا ماند و در این مدت به تحقیق و تألیف پرداخت و بخشی از آثارش را در این شهر نگاشت تا اینکه این شهر به دست نیروهای انگلیسی اشغال شد. از این رو، دوباره به کاظمین رفت. پس از دو سال به شهر نجف برگشت و تا پایان عمر به جهاد علمی خود ادامه داد.

تفسیر آلاء الرحمن مهم ترین اثر قرآنی علامه بلاغی

از این تفسیر مجموعاً 2 جزء در یک مجلد چاپ شده است که تا آیه 57 از سوره نساء را شامل است. در پایان، جزء دوم آیه 6 از سوره مائده نیز تفسیر شده است. چاپ اول این تفسیر در 1351 ق/ 1933 م در صیدا (لبنان) انجام یافته است.

این تفسیر دارای مقدمه ای است که مطالب مهمی دارد. از جمله: مباحثی در مورد اعجاز قرآن که برای نخستین بار به اعجاز تربیتی و اخلاقی قرآن اشاره کرده است. مطالبی که علامه بلاغی در تفسیر به ویژه در این مقدمه (به صورت خاص در مورد ابعاد اعجاز قرآن) اشاره کرده بر آثار بعدی هم چون البیان آیت الله خویی و المیزان علامه طباطبایی تأثیرگذار بوده است.

علامه بلاغی مطالعات تطبیقی بین اسلام و ادیان دیگر داشته

ص:52

است که در آثار او منعکس شده است.

ایشان به شبهات یهود و مسیحیت و فرقه های انحرافی در عصر خویش پاسخ داده است و در این راه به آموختن زبان عبری و... پرداخته است.

مرحوم علامه بلاغی از نخستین مفسرانی است که در مقدمه تفسیرش به اعجاز تربیتی اشاره کرده است. ایشان در مقدمه تفسیر آلاءالرحمن ابتدا بحث مفصلی درباره اعجاز قرآن و ممتاز بودن این معجزه در بین سایر معجزات پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله ارائه کرده و سپس یادآور می شود که برای قرآن وجوه دیگری از اعجاز وجود دارد.(1)

ایشان به نقش عظیم قرآن در زدودن ظلمت های عصر جاهلی صدر اسلام اشاره می کند و کج روی ها، تربیت جاهلی، رواج جهل در بین مردم، اعمال زشت و به دنبال علم نرفتن و روی نیاوردن به سوی فضائل از سوی بزرگان آنان را یادآور می شود و معتقد است این امور اثر بزرگی بر ناشناخته بودن اخلاق فاضله در بین مردم و انحراف آنان از مسیر صحیح داشت و باعث اشتباه در شناخت فضائل و تشخیص حدود آن گردید. در این زمان در میان این تاریکی ها قرآن کریم با انوار حیات بخش خود متجلی شد و با آیینی آمد که با عادت های آن روز جامعه جاهلی متفاوت بود.

ایشان بیان می کند که در قبل از عصر نزول قرآن، اخلاق و تربیت به پایین ترین سطح خود رسیده بود، ولی قرآن، اخلاق افضل را برای بشر به ارمغان آورد که خود معجزه ای مهم بود.

ایشان می نویسند: اگر به تورات نظر شود و دستورات اخلاقی آن را با قرآن مقایسه شود، عظمت این کتاب آسمانی بیشتر روشن می شود و همین طور در انجیل ها نیز مطالب تربیتی و اخلاقی داری کاستی است.(2)

آثار

از علامه بلاغی در زمینه های فقه، اصول، تفسیر، تاریخ، کلام و عقاید، ادیان و مذاهب آثاری باقی مانده است که به بیش از شصت کتاب و رساله می رسد.

1. تفسیر آلاءالرحمن (2 جزء)

2. رساله ای درباره عدم اعتبار تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السلام

3. الهدی الی دین المصطفی (در دو جلد)

4. الرحله المدرسیه او المدرسه السیاره

5. اعاجیب الاکاذیب

6. التوحید و التثلیث

7. داعی الاسلام و داعی النصاری

8. رساله فی الرد علی ینابیع الاسلام

9. المسیح و الانجیل

10. نصایح الهدی

11. الشهاب

12. انوار الهدی

13. البلاغ المبین

14. نسمات الهدی

1- (1) . بلاغی، آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، بی تا: 9/1.
2- (2) . بلاغی، همان: 14-15/1.

15. مصباح الهدی

16. مسئله فی البداء

17. الرد علی الوهابیه

18. اجوبه المسائل البغدادیه

19. رساله فی الرد جرجیس سایل و هاشم العربی

20. دعوی الهدی الی الورع فی الافعال و الفتوی

21. المصابیح فی بعض من ابدع فی الدین فی القرن الثالث عشر

22. رساله ای درباره اوامر و نواهی در علم اصول

23. رساله ای در نفی تزویج ام کلثوم با عمر بن خطاب

24. رساله ای در ردّ جرجیس سائل و هاشم عربی

25. رساله ای در ردّ حسیون

26. ردّ بر کتاب «تعلیم العلماء» نوشته غلام احمد قادیانی

27. ردّ بر کتاب «حیاه المسیح» نوشته غلام احمد قادیانی

28. ردّ بر کتاب «ینابیع الکلام»

29. داروین و اصحابه

مهم ترین فعالیت قرآنی

نگارش تفسیر آلاء الرحمن که نخستین تفسیر اجتماعی در عراق به شمار می آید و در ضمن مقدمه آن به اعجاز تربیتی و اخلاقی قرآن اشاره کرده است.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

توجه به تفسیر اجتهادی قرآن و نیز ابعاد اعجاز قرآن (مثل اعجاز تربیتی و اخلاقی، علمی و...) و نیز پرداختن به مطالعات بین اسلام و ادیان دیگر. کارهای علمی علامه بلاغی بر شخصیت ها (مثل آیت الله خویی و علامه طباطبایی و... و تفاسیر بعدی تأثیر عمیقی داشته است.

2. شهید محمدباقر صدر

نظریه پرداز قرآنی در حوزه روش شناسی مطالعات میان رشته ای قرآن و علوم

- ولادت: 1313 ش - عراق

- وفات: 1359 ش - عراق

زیست نامه

سید محمدباقر صدر فقیه شیعه و نظریه پرداز قرآنی و فعال سیاسی عراقی بود. که گاه به شهید خامس نیز لقب گرفته است.

پدرش سید حیدر صدرعاملی بود. مادرش دختر شیخ عبدالحسین آل یاسین بود. در 14 سالگی پدرش را از دست داد و زیر نظر

مادر و برادرش سید اسماعیل صدر قرار گرفت.

در سال 1365 (قمری) که دوازده ساله بود به همراه برادرش سید اسماعیل به نجف اشرف رفت تا نزد اساتید مشهور حوزه علمیه آن شهر به تحصیلات عالی بپردازد. او بخشی از سطوح را نزد برادرش آموخت. دوره عالی فقه و اصول را نزد سید ابوالقاسم خویی و شیخ محمدرضا آل یاسین گذراند. فلسفه اسلامی (اسفار ملاصدرا) را از صدرا بادکوبه ای آموخت و در کنار آن فلسفه غرب و نظرات فلاسفه غیرمسلمان را هم آموخت. گفته شده وی در دروس علامه جعفری در این زمینه شرکت کرده است.

او در فلسفه، اقتصاد، منطق، اخلاق، تفسیر و تاریخ نیز مطالعه و تحقیقاتی داشت. وی را می توان بنیانگذار منطق استقرائی در حوزه دانست.

از مهم ترین فعالیت های قرآنی او شروع تفسیر موضوعی قرآن بود. آن هم بعد از تعطیل کردن درس خارج فقه. در حوزه علمیه نجف کمتر دیده شده بود که یک مرجع تقلید تفسیر قرآن بگوید آن هم به جای درس خارج. درس تفسیر شهید صدر هر هفته دو روز از تاریخ 17 جمادی الاول تا 5 رجب 1399 طی چهارده جلسه برگزار شد که بعد از آن حکومت عراق درس تفسیر شهید صدر را به تعطیلی کشاند

شهید صدر در مورد امام خمینی رحمه الله و انقلاب اسلامی احساس مسئولیت می کرد و در حمایت از انقلاب اسلامی ایران فتوای زیر را صادر کرد:

«بسم الله الرحمن الرحیم. کسانی که در ایران برای دفاع از اسلام و مسلمین قیام کرده و کشته می شوند، شهید هستند و خداوند آنان را با امام حسین (علیه السلام)، در بهشت محشور می گرداند. ان شاءالله تعالی. سیدمحمد باقر صدر»

سرانجام در تاریخ 16 فروردین 1359 (19 جمادی الاول 1400) او را دستگیر کرده و به بغداد بردند و در تاریخ 19 فروردین 1359 (22 جمادی الاول 1400) وی و خواهرش بنت الهدی صدر به دستور صدام حسین شهید شدند.

امام خمینی رحمه الله بعد از شهادت شهید صدر در ایران سه روز عزای عمومی اعلام کرده و اطلاعیه زیر را صادر نمودند:

«بسم الله الرحمن الرحیم. انالله و انا الیه راجعون. با کمال تأسف... مرحوم آیت الله شهید سیدمحمد باقر صدر و همشیره مکرّمه مظلومه او که از معلمین دانش و اخلاق و مفاخر علم و ادب بود... با وضع دل خراشی به درجه رفیعه شهادت رسیده اند.... این جانب برای بزرگ داشت این شخصیت علمی و مجاهد که از مفاخر حوزه های علمیه از مراجع دینی و متفکران اسلامی بود، از روز چهارشنبه سوم اردیبهشت به مدت 3 روز عزای عمومی اعلام می کنم.... و از خداوند متعال، خواستار جبران این ضایعه بزرگ می باشم. (دوم اردیبهشت 1359. روح الله الموسوی الخمینی»).

آثار

1. المدرسه القرآنیه

2. فدک فی التاریخ

3. غایه الفکر فی علم الاصول

4. فلسفتنا (به فارسی ترجمه شده است)

ص:55

5. اقتصادنا (به فارسی ترجمه شده است)

6. ماذا تعرف عن الاقتصاد الاسلامی

7. الانسان المعاصر و المشکله الاجتماعیه (به فارسی ترجمه شده است)

8. البنک الاربوی فی الاسلام

9. دور الائمه فی الحیاه الاسلامیه

10. الاسس المنطقیه الاستقراء (به فارسی و انگلیسی ترجمه شده است)

11. بحوث فی شرح العروه الوثقی (در چهار بخش)

12. الفتاوی الواضحه (رساله عملیه)

13. منهاج الصالحین و التعلیقه علیه

14. الدروس فی علم الاصول معروف به حلقات.

15. مباحث الدلیل اللفظی

16. تعارض الادله الشرعیه

17. بحث حول الولایه (به فارسی و انگلیسی ترجمه شده است)

18. بحث حول المهدی (با عنوان حماسه ای از نور به فارسی ترجمه شده است)

19. المرسل و الرسول و الرساله

20. احکام الحج

21. نظره عامه فی العبادات (به فارسی ترجمه شده است)

22. نظام العبادت فی الاسلام

23. لمحه فقیه عن دستور الاسلامیه (به فارسی ترجمه شده است)

24. الصوره الکامله الاقتصاد فی المجتمع الاسلامی

25. الخطوط التفصیلیه عن الاقتصاد المجتمع الاسلامی

26. خلافه الانسان و شهاده الانبیاء

27. منابع القدره فی الدوله الاسلامیه

28. البنک فی المجتمع الاسلام

29. بحوث فی علم الاصول (تقریرات اصول وی شامل مباحث دلیل لفظی، حجت و اصول عملیه است که سید محمود هاشمی شاهرودی آن را نگاشته است).

30. مباحث الاصول سید کاظم حسینی حائری

مهم ترین فعالیت قرآنی

اثر قرآنی تأثیرگذار ایشان تحت عنوان المدرسه القرآنیه و نیز کتاب سنت ها در قرآن است که به نوآوری ها و نظریه پردازی های جدیدی در آنها می پردازد.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

نظریه تفسیر موضوعی برون قرآنی که امروزه در تفاسیر میان رشته ای قرآن کاربرد زیادی دارد و تک نگاری هایی در تفاسیر (مثل قرآن و هنر، قرآن و بهداشت روان، قرآن و سکولاریسم، قرآن و پلورالیسم و...) با همین شیوه نگاشته شده است.

نظریه منطقه الفراغ که در کتاب اقتصادنا در مباحث اقتصادی مطرح شده است، اما این نظریه در موضوعات مختلف قرآنی و فقهی (مثل سیاست، تربیت و...) کاربرد دارد.

ص:56

3. فاضل الصفار

اشاره

- ولادت: 1962 م - کربلا عراق

زیست نامه

ایشان در کربلا متولد شد لیکن در قم نزد اساتید بزرگ تحصیل کردند و در سال 2003 م به کربلا بازگشت. از مهم ترین کتاب های او «موسوعه اهل البیت الکونیه» می باشد که مطالب میان رشته ای قرآن و احادیث و علوم طبیعی و انسانی را بر اساس مجلدات 54-63 بحارالانوار مرتب ساخته و توضیح داده است. البته این کار با کمک برخی محققین همکار وی صورت گرفته است و در نوع خود کم نظیر است.

آثار

1. موسوعه أهل البیت علیهم السلام الکونیه (11 جزء)

2. شرح کفایه الأصول فی (4) أجزاء.

3. شرح لکشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد للعالمین الکبیرین الشیخ الخاجه نصیر الدین الطوسی (قده) والعلامه الحلی مع مطابقه التصورات العلمیه الحدیثه لعلم الکلام.

4. شرح المنظومه الشمسیه للملا هادی السبزواری فی الفلسفه.

5. شرح معالم الدین وملاذ المجتهدین..

6. شرح أصول المظفر.

7. الولایه التکوینیه والتشریعیه لأهل البیت ع، بحث علمی استدلالی فی 3 أجزاء

8. الحکومه الدیمقراطیه أصولها ومناهجها (مطبوع)

9. ضد الاستبداد (مطبوع)

10. الاستبداد السیاسی

11. بحوث تحلیلیه فی التاریخ الإسلامی.

12. ینظر موقع النبأ.

13. فقه الدوله (مطبوع)

14. فقه الأسره (مطبوع)

15. إداره المؤسسات من التأهیل إلی القیاده (مطبوع).

16. دوره فی العقائد 8 مجلدات قید الطباعه فیها فصل مفصل یبلغ 100 صفحه أو أکثر حول معرفه القرآن (قید الطبع)

مهم ترین فعالیت قرآنی

مطالعات میان رشته ای بین قرآن، حدیث و علوم جدید که در کتاب یازده جلدی موسوعه أهل البیت ع الکونیه منتشر شده است و نیز دیدگاه های قرآنی که در آثار او است از جمله در

مقدمه تفسیر تقریب القرآن إلی الأذهان نگاشته است.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

گرایش ایشان به مطالعات میان رشته ای قرآن، حدیث و علوم جدید در موسوعه هویداست.

ص:57

3. سید هبه الدین شهرستانی

سید هبه الدین شهرستانی (1301-1369 ق) از علمای مشهور نجف اشرف است که کتاب های متعددی نوشته است. او در کتاب «الاسلام والهیئه» به تفسیر علمی قرآن و روایات پرداخته است. کتاب او تحت عنوان «اسلام و هیئت» به فارسی نیز ترجمه شده است از این رو می توان او را از پیشگامان تفسیر علمی عصر جدید در شیعه و عراق دانست.

ایشان در مقدمه کتاب می گوید:

«متأسفانه در میان مردم کسانی یافت می شوند که گمان می کنند، دین موافق هیئت قدیم بوده است. و علم امروز با دین مخالف است و وقتی بطلان هیئت قدیم را می بینند ایمان آنان به اصول شریعت پاک تضعیف می شود. بیان تصدیق و تأیید علوم و اکتشافات جدید از طریق دین و لسان علما موجب تقویت ایمان مردم است».(1)

او در طی کتاب خود به تطبیق آیات قرآن با علوم تجربی می پردازد برای مثال: از آیهٔ شریفهٔ اَلَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ مَهْداً2 «اوست که زمین را برای شما گاهواره ای قرار داد» حرکت مداوم و متناوب و آرام زمین را استفاده می کند. و آیهٔ شریفهٔ 88 سورهٔ نمل، وَ تَرَی الْجِبالَ... حرکت کوه ها و زمین را و مباحث دیگری همچون سیارات نهگانه و زمین های هفتگانه و مرکزیت و حرکت خورشید را مطرح می کند.

1- (1) اسلام و هیئت، سید هبه الدین شهرستانی، ترجمه سیدهادی خسروشاهی، چاپ چهارم، ص 110.

فصل پنجم: منطقه جزیره العرب

اشاره

این منطقه شامل کشورهای یمن، بحرین و عربستان می شود. ویژگی های این منطقه عبارت است از:

زبان و نژاد آنها عربی است.

- عربستان: مساحت: 2/149/690 جمعیت: 30/770/375 نفر (اکثریت اهل سنت و اقلیت شیعه)

- یمن: مساحت: 527970 کیلومتر مربع و جمعیت: 2441 میلیون (2013 م.)

- بحرین: مساحت: 7653 کیلومتر مربع و جمعیت: 1332 میلیون (2013 م)

کویت: مساحت 17/818 کیلومتر مربع و جمعیت 3/399/637 نفر

قطر: مساحت 11/437 کیلومتر مربع جمعیت دو میلیون نفر

امارات: مساحت 83/600 کیلو متر مربع جمعیت هشت میلیون نفر

مردم یمن سابقه ای طولانی در تفسیر نگاری و علاقه به نهج البلاغه، دارند.

رویکردهای قرآنی و تفسیری این منطقه عبارتند از:

- رویکرد تفسیر زیدی در یمن که جریانی سنتی است.

- رویکرد تفسیر سنتی در بحرین و شیعیان عربستان.

- رویکرد قرآنی در شیعیان عربستان همچون مباحث تفسیری شیخ فاضل الصفار.

- رویکرد تفسیر علمی در اهل سنت یمن که فرد شاخص آن شیخ زندانی است.

شخصیت ها و فعالیت های میان رشته ای قرآن و علوم

1. هیئت الاعجاز العلمی للقرآن و السنه (عربستان)

این هیئت در مرکز رابطه العالم الاسلامی واقع شده است این مرکز نیز نظر سازمان کنفرانس اسلامی است. لیکن امروزه عملاً به دست علمای وهابیت اداره می شود و فصلنامه ای به نام «الاعجاز العلمی فی القرآن و السنه» دارد که بیش از 50 شماره آن منتشر شده و غالباً در حوزه علوم طبیعی فعال است.(1) و هر سال یک بار همایش «الاعجاز العلمی» را در عربستان با یکی از کشورهای اسلامی (مثل مغرب، مصر، ترکیه، کویت، و...) برگزار می کند. این همایش همراه با تبلیغات وسیع همراه است و نتایج آن هر ساله در مجله فوق الذکر گزارش می شود. در این همایش معمولاً شخصیت های قرآنی و متخصصان علوم طبیعی (علاقمند و محقق در مباحث قرآنی و حدیثی) مقاله ارائه می کنند و آخرین نتایج و یافته های خود را در حوزه میان رشته ای قرآن و علوم به عنوان اعجاز علمی بیان می کنند.

لیکن مشکل اساسی مجله فوق الذکر و این همایش آن است که معمولاً بین اشارات علمی - شگفتی های علمی و اعجازهای علمی و نظریه پردازی های علمی قرآنی خلط می کنند.(2)

ص:60

1- (1) در فصول بعدی این مرکز و مجله آن به صورت مبسوط معرفی می شود.
2- (2) در فصول بعدی این مرکز و مجله آن به صورت مبسوط معرفی می شود.

2. شیخ عبدالمجید بن عبدالعزیز زندانی (یمن)

اشاره

- ولادت: 1942 م - یمن

زیست نامه

وی در سال 1942 میلادی در منطقه «بعدان» در استان «إب» متولد شد. از کودکی دروس دینی را آموخت. پدرش او را در سنین کودکی به شهر آورد تا درس بخواند. پس از آن برای تحصیل در دانشگاه راهی مصر شد. در آنجا به مدت دو سال در رشته داروسازی تحصیل کرد اما به دلیل علاقه ای که به دروس دینی و شریعت اسلامی داشت، رشته اصلی خود را رها کرد و تحصیل علوم دینی را آغاز کرد. با بسیاری از اساتید دانشگاه اسلامی الأزهر دوست بود و از آنان درس می آموخت. ارتباط خوبی نیز با جنبش اخوان المسلمین پیدا کرده بود.

پس از آن به یمن بازگشت و چندین سال در آنجا مشغول تدریس و فعالیت بود. بعد از آن به عربستان سعودی سفر کرد و بیش از ده سال در آن کشور زندگی کرد. در آن مدت با چهره های سرشناس وهابیت همچون «عبدالعزیز بن باز» مفتی اعظم سعودی در آن وقت، «إبن عثیمین» دیگر چهره وهابی و غیره آشنا شد و پای درس آنان نشست و در مدارس آنان نیز به تدریس مشغول شد. این مسأله باعث به مرور زمان اندیشه هایش افراطی شود.

شیخ «عبدالمجید بن عبدالعزیز زندانی» چهره دینی افراطی (طرفدار طالبان، القاعده و وهابیت عربستان سعودی) در یمن به شمار می آید. او بنیانگذار و رئیس دانشگاه اسلامی «الإیمان» و بنیانگذار «کمیته جهانی اعجاز علمی در قرآن و سنت» (مقر اصلی آن در مکه مکرمه) است.

ایشان در حوزه تفسیر علمی و اعجاز علمی قرآن فعالیت های زیادی کرده است و از چهره های مطرح در این حوزه به شمار می رود و سایت فعالی دارد.

آثار

1. كتاب التوحيد
2. علم الإيمان
3. تأصيل الإعجاز العلمی فی القرآن و السنه
4. البّينه العلميه فی القرآن الكريم
5. علم الأجنه فی ضوء القرآن والسنه
6. - منطقه المصب و الحواجز بین البحار فی القرآن الكريم

مهم ترین فعالیت قرآنی

همکاری با کمیته جهانی اعجاز علمی در قرآن و سنت در مکه و نیز مطالعه در زمینه اعجاز علمی قرآن و نگارش کتاب های متعدد در این زمینه

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

توجه ویژه به اعجاز علمی قرآن - نگرش سلفی وهابی به مقولات بین مذاهب اسلامی و مخالفت با شیعیان به ویژه زیدیه در یمن.

ص:61

3. همایش الاعجاز العلمی فی القرآن و السنه

این همایش در کویت 1427 ق و در سال 1425 ق در امارت که به تبع همایش رابطه العالم الاسلامی (هیئه الاعجاز العلمی فی القرآن و السنه) برگزار شد.

4. دکتر ماهر احمد الصوفی

یکی از شخصیت های معاصر در مباحث میان رشته ای قرآن و علوم از کشور امارات آقای دکتر ماهر احمد الصوفی است. ایشان دارای آثار متعدد قرآنی می باشد، که از جمله تفسیر موضوعی (الموسوعه الکونیه الکبری) در 13 جلد است. که با همکاری 269 عالم و محقق دیگر در تاریخ 1429 ق در بیروت، مکتبه العصریه منتشر شده است. عناوین این موسوعه عبارتند از:

1. آیات العلوم الکونیه

2. آیات الله فی خلق الکون و نشأه الحیاه

3. آیات العلوم الأرضیه وفق المعطیات العصریه

4. آیات الله فی نشأه الحیات علی الارض و ظهور الانسان و فی البحار والمحیطات والانهار

5. آیات الله فی الجبال و الصحاری والغابات وفی النبات والثمار والازهار والألوان

6. آیات الله فی خلقی الحیوانات البریه والبحریه

7. آیات الله فی ممالک الطیر والنحل والنمل والحشرات

8. آیات الله فی الریاح والمطر والأعاصیر والبراکین والزلازل

9. آیات الله فی خلق الانسان و بعثه و حسابه

10. آیات الله فی النوم والروی والاحلام

11. آیات الله فی الإعجاز اللغوی والبیانی والتشریعی

12. آیات الله فی الأرقام ومعانیها و فواتح السّورژ

13. آیات الله فی الموت و نهایه الکون و قیام الساعه

ص:62

5. یوسف عبدالله قرضاوی

اشاره

- ولادت: 1926 م (17 شهریور 1305) - مصر

زیست نامه

ایشان در یکی از روستاهای حومه ی محله ی الکبرای استان غربیه مصر به دنیا آمدند.

دو سال بیش تر نداشت که پدرش از دنیا رفت و عمویش سرپرستی او را بر عهده گرفت. در سن پنج سالگی به منظور حفظ قرآن کریم او را به مکتب خانه فرستاد و در سن هفت سالگی برای تحصیلات جدید وارد دبستان شد.

در سن دوازده سالگی دوره ی ابتدایی را به پایان رسانید. در شهر «طنطا» دوره های دانش سرای مقدماتی و دانش سرای عالی دینی را گذرانید. قرضاوی پس از حفظ قرآن و گذراندن مقدمات برای ادامه ی تحصیل به قاهره رفت و به دانشکده ی اصول دین دانشگاه الازهر راه یافت. در سال 1952 م (1332 ه. ش) به اخذ دانش نامه ی لیسانس با درجه ی ممتاز موفق شد. سپس در رشته ی دبیری دانشکده ی زبان عربی ثبت نام کرد و از آن جا نیز به دریافت لیسانس با درجه ی ممتاز نایل گردید. در سال 1957 م (1339 ه. ش) به مؤسسه ی «تحقیقات و مطالعات زبان عربی» وابسته به جامعه ی کشورهای عربی وارد شد و دیپلم عالی زبان و ادبیات عربی را دریافت نمود و در همین سال ها دوره ی سه ساله ی دکترای دانشکده ی اصول دین را نیز با موفقیت در سال 1960 به پایان رسانید و به آماده ساختن رساله اش پیرامون زکات در اسلام پرداخت، ولی حوادثی باعث تأخیر آن شد و اوضاع مصر رو به وخامت گذاشت تا سرانجام 13 سال بعد یعنی در سال 1973 م (1352 ه. ش) دکترای خود را با رتبه عالی گرفت. عنوان پایان نامه وی «زکات و اثر آن در حل مشکلات اجتماعی» بود. ایشان سپس به خلیج فارس مهاجرت کرد و در دانشگاه های قطر به تدریس و مدیریت پرداخت. دانشکده شریعت و مطالعات دینی قطر که توسط شیخ قرضاوی پایه گذار شد و کم کم مفتی اهل خلیج (غیر از عربستان) شد و از طریق شبکه الجزیره بسیار مشهور گشت. حتی بعد از بیداری اسلامی در چند سال قبل

(1390-1391 ش) تلاش کردند او را مفتی عموم اهل سنت کنند. از این رو نماز جمعه میدان تحریر قاهره را در هنگام انقلاب اخوان المسلمین برگزار کرد و فتوای قتل سرهنگ قذافی رئیس جمهور لیبی را صادر کرد و... البته این تلاش ها به علل متعدد به شکست انجامید و در نهایت مورد خشم دستگاه سلطنتی قطر قرار گرفت و نفوذ و شهرت او رو به افول گذاشت. لیکن هنوز هم چهره مطرح در خلیج به شمار می آید.

ص:63

وی در کتاب های خود همواره از ابن تیمیه، حسن البنا، ابو

الاعلی مودودی، محمد الغزالی مصری و محمدرشید رضا تمجید می کند. قرضاوی که خود را یک سلفی متجدد معرفی می کند، هم چنین صدها اثر به صورت مقاله، شعر، سخنرانی و تدریس از خود به جا گذاشته است. سایت شخصی: www.qardawi.net

دیدگاه ها

1. قرضاوی خود را یک سلفی متجدد می داند. او در اندیشه های خود ظاهراً برای اسلام سیاسی ارزش بالایی قائل شده و به پیروی از مشی اخوان المسلمین اسلام بدون سیاست را دین دیگری می داند. اسلام مد نظر او همان اسلامی است که به تعبیر او صحابه و تابعین دریافته اند و اهل سنت دنباله رو آن هستند. وی در یادداشت های خود بدترین نوع حکومت را حکومتی استبدادی می داند که به نام دین بر مردم حکومت می کند و معتقد است چنین حکومتی پس از مدتی از بین خواهد رفت و دین را هم با خود از بین خواهد برد.

2. او به شدت مایل است تا خود را یک میانه رو تمام عیار نشان دهد، وی در یادداشتی می نویسد: «اندیشه ما اندیشه وسط است، اندیشه ای که دارای ویژگی های زیر است:

«اعتدال میان افراط و تفریط در دین، میان ایدئولوژی گرایی شدید و بی دینی افراطی و میان تصوف افراطی و دشمنی با تصوف».

3. قرضاوی نگاهی نامعلوم به ائمه شیعه دارد، گاه آنان را می ستاید و گاه به تخریب قبور آنان فتوی می دهد. آیات مربوط به امام مهدی علیه السلام را انکار می کند.

آقای قرضاوی در 18 اکتبر 2008 میلادی (مطابق با 27 مهر 1387 شمسی و 18 شوال 1429 قمری) مصاحبه ای را با یکی از روزنامه های عربستان سعودی به نام المدینه داشت و همچنین در روزنامه الوطن قطر و نیز سایت الشرقیه و العرب و الوطن بازتاب یافت، ایشان گفت: «قضیه المهدی کلها لا أصل لها فی القرآن و لم یتحدث عنها بالعباره و لا بالإشاره». (1)

4. فتواهای دینی قرضاوی معمولاً جنجالی هستند و به سرعت در صدر اخبار رسانه ای جای می گیرند. چندی قبل فتوای او مبنی بر حلیت مقدار اندک الکل در برخی نوشابه های ساخت قطر و حلال شمردن برخی معاملات ربوی به جنجال آفرید. اگر چه دفتر او صدور فتوی را تأیید نکرد اما منابع نزدیک به او از تأیید این موضوع خودداری نکردند. او فتوای اعدام دیکتاتور سابق لیبی، معمر قذافی را صادر کرد.

مواضع سیاسی و حواشی خانوادگی

- دستگیری در زمان ملک فاروق

- بازگشت از قطر به مصر بعد از انقلاب 2011

- سخنرانی واظهار نظر به عنوان

- یکی از رهبران نهضت بیداری

- صدور فتوای قتل معمر قذافی

- مخالفت با حزب الله لبنان

- دعوت به مقابله با نظام سوریه

- شیعه شدن پسر قرضاوی

- و سفر به لبنان و ایران

- ازدواج پر حاشیه قرضاوی با اسما بنت قاده

ص:64

1- (1) . این انکار قرضاوی در حالی است که در قرآن کریم بیش از 300 آیه وجود دارد که در احادیث شیعه و سنی بیان شده که این آیات در مورد امام مهدی * است (ر. ک: مقاله گونه شناسی آیات مهدویت، دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی، مجله انتظار، شمار 31، 1388 ش).

آثار قرآنی

وی صاحب بیش از 80 اثر در زمینه های اسلامی است که برخی از آنها قرآنی است، از جمله:

1. «قرآن منشور زندگی».

در این کتاب می خوانید: بیان نیاز به تفسیر، انواع تفسیر، جایگاه علم تفسیر، بهترین روش برای تفسیر، تفسیر علمی، لغزشگاههای عرصه تفسیر و....

2. العقل و العلم فی القرآن» (مکتبه وهبه، قاهره).

3. الصبر فی القرآن: نمونه ای از تحقیق موضوعی در قرآن است و به زبان فارسی ترجمه شده است.

4. قطوف دانیه من الکتاب و السنه: در سال 1951 تألیف شده است.

مهم ترین فعالیت قرآنی

نگارش کتاب های قرآنی و نیز برنامه های تلوزیونی (در شبکه الجزیره) بر اساس قرآن و سنت از مهم ترین فعالیت های قرآنی او به شمار می رود، که در برخی از این کتاب ها به مباحث تفسیر علمی و تفسیر اجتماعی پرداخته است.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

او سعی می کند قرآن را مبنای زندگی انسان معاصر قرار دهد و مشکلات و مسائل عصر خود را بر قرآن عرضه کند و از آن پاسخ بگیرد. البته زندگی قرضاوی را می توان به سه دوره مشخص تقسیم کرد.

اول: دوره مصر: که مشغول تحصیل و تدریس و مبارزه با نظام طاغوتی آن کشور بوده است.

دوم: دوره حضور در قطر و امارات (خلیج فارس): که مورد توجه حاکمان قطر و امارات قرار گرفت و در شبکه الجزیره حضور فعال پیدا کرد و کم

کم به مفتی اهل خلیج (در برابر مفتی عربستان) مشهور شد.

سوم: دوره بعد از بیداری اسلامی: که وارد سیاست جهانی و منطقه ای شد و گرفتار حواشی مختلف همچون جدایی همسر الجزایری و افشاگری های او در مورد سفر به اسرائیل و شیعه شدن فرزندش که او را به خشم آورد و خرده گیری بر حزب الله لبنان و حکومت سوریه و... که در نتیجه او را به عنصری در خدمت استعمار غرب و علیه شیعیان منطقه تبدیل کرد.

ص:65

فصل ششم: منطقه شبه قاره هند بزرگ

اشاره

شبه قاره هندوستان تا اوایل قرن بیستم شامل سه کشر هندوستان فعلی، پاکستان و بنگلادش بود. سپس پاکستان غربی و پاکستان شرقی (بنگلادش) که منطقه مسلمان نشین بودند مستقل شدند و در نهایت پاکستان شرقی به نام بنگلادش جدا گردید و سه کشور شدند. البته بخشی از هندوستان به نام کشمیر نیز که اکثریت مسلمان دارد استقلال طلب است و مورد اختلاف هندوستان و پاکستان است. در هندوستان فعلی نیز حدود 200 میلیون نفر مسلمان وجود دارد (البته تا 400 میلیون نفر هم گفته شده است) این کشورها از قدیم الایام سرنوشت مشترکی داشته اند گاهی مرتبط با حکومت های ایرانی (مثل نادرشاه) بوده اند و حدد 8 قرن زبان فارسی در آنجا حاکم بوده لذا فرهنگ اسلامی، ایرانی و زبان فارسی در آنجا رواج بسیار دارد. و حتی تا مدتی قبل زبان رسمی حکومت و ادارات فارسی بوده است ولی در قرون اخیر تحت استعمار انگلستان قرار گرفتند و زبان انگلیسی در کنار اردو فراگیر شد.

البته در دهه های اخیر در هندوستان حرکت خزنده ای توسط هندوهایی اکثریت که حکومت را در دست دارند، شروع شد که زبان هندی را کنار زبان اردو و انگلیسی احیاء کردند تا کم کم زبان اردو را به حاشیه برانند و در نتیجه انقطاع فرهنگی برای مسلمانان ایجاد شود چون میراث فرهنگ اسلامی در هندوستان به زبان فارسی و اردو است و اگر نسل جدید هندوستان با آنها آشنا نباشد نمی تواند اشعار، کتب و... گذشته سرزمین و فرهنگ و دین خود را مطالعه کند.

- هندوستان: جمعیت 1273130000 نفر، وسعت 3287263 کیلومتر مربع

- پاکستان: جمعیت 187762000 نفر، وسعت 796095 کیلومتر مربع

- بنگلادش: جمعیت 160,068000 نفر، وسعت 143998 کیلومتر مربع

فعالیت های قرآنی شبه قاره تحت تأثیر عوامل بیرونی بوده و هست. مثلاً جریان های قرآنی مصر (مثل اخوان المسلمین و تفسیر فی ظلال سید قطب) در شکل گیری شخصیت های قرآنی همچون مودودی (صاحب تفسیر تفهمی القرآن) مؤثر بوده است همان طور که جریانه ای قرآنی

ایران بر علما و مفسران شبه قاره تأثیر داشته است و نیز حضور تمدن غربی (با حضور انگلستان در هند) بر جریان تفسیر علمی (و افرادی مثل سرسید احمد خان و...) مؤثر بوده است.

البته گاهی نیز جریان های نوپدید مثل قرآنیون (اهل القرآن) که از هندوستان و پاکستان سربرآورد بر مصر و کشورهای دیگر تأثیر گذشته است و اکنون این جریان تا آمریکا (اهل القرآن صبحی منصور) کشیده شده است.

ص:66

شخصیت های قرآنی

اشاره

در هندوستان شخصیت های قرآنی متعدد با آراء و افکار متنوع ظهور کرده اند از جمله:

1. سر سید احمد خان

اشاره

- ولادت: 6 ذی حجه سال 1232 ق 1827 م - دهلی

- وفات: 1898 م.

زیست نامه

سر سید احمد خان متفکر و مفسر و اصلاح گر هندی که نماد سازگاری علم و دین اسلام در هندوستان به شمار می رود.

پدر وی: محمد تقی خان؛ دروس مقدماتی را نزد علمای زادگاهش درس گرفت. کتاب های ریاضی و اخترشناسی را نزد دایی خود خواند. کتاب های پزشکی متداول را نزد حکیم غلام حیدر خان دهلوی. مدتی به خدمت کمپانی هند شرقی انگلیس در آمد. پس از مدتی قاضی دادگاه در فتح پور گردید. سفر به انگلستان و اقامت دو ساله در آن جا در سال 1284. ایجاد مدرسه علیگره در سال 1292 ق 1875 م که در سال 1920 به یک دانشگاه بنام علیگره مسلم یونیورسیتی تبدیل شد. تأسیس انجمن های علمی که بعد به نام جامعه علوم تغییر نام دارد کار آن ترجمه کتب انگلیسی به اردو بود.

سر سید احمد خان در قرن نوزدهم میلادی کوشید، تا موازین اسلامی را با یافته های علم جدید، انطباق دهد... ولی معتقد بود که در راه اخذ تمدن غربی، ناچار باید در افکار دینی و اندیشه های مذهبی تجدید نظر شود. او معتقد بود که اسلام وعلم، در تحلیل نهایی نمی توانند با همدیگر مخالف باشند او حتی یک گام هم جلوتر گذاشت و اظهار داشت که حقانیت راستین اسلام، در موافقت آن با طبیعت و قوانین علمی نهفته است و هر چیزی را که با این اصل، در تناقض باشد به طور قطع نمی توان اسلامی

دانست و برای اینکه این رشته از تفکر را تشجیع کند، در کالج علیگره که وی تأسیس کرد، در آنجا می بایست، آموزه های دینی با بررسی های جدید علمی آمیخته شود... این کالج جدید با مخالفت علما و حتی سید جمال الدین اسد آبادی قرار گرفت.(1)

یکی دیگر از نویسندگان معاصر، در مورد سر سید احمد خان هندی می گوید:

می توان گفت نگرش سید احمد خان، شباهت تام و تمام به فیلسوفان یا روشنفکران دیندار عصر عقل، یا روشنفکران قرن هیجدهمی اروپا داشت که غالباً، دئیست (قائل به وجود خدا با

1- (1) تاریخ نهضت های دینی اسلامی معاصر، ص 143-146، تألیف آقای دکتر علی اصغر حلبی (چاپ اول انتشارات بهبهانی).

ایمانی که تابع عقل است نه وحی و دین) بودند به تعبیر دیگر او یک اصالت عقلی و اصلات طبیعی است.(1) او امکان وقوع معجزه و تأثیر دعا را، به عنوان نقض یا خرق قوانین طبیعت، انکار می کرد و می گفت که خداوند، طبق وعدۀ خود، به صورت طبیعی عمل می کند و عمل خلاف رخداد طبیعی خلف وعدۀ اوست.(2) او کلمۀ ملک (فرشته) را بیانگر قدرت بی منتهای خداوند می دانست، و لذا قوای طبیعی مانند آب و باد و ابر را، ملک می دانست و به همین ترتیب، شیطان موجودی خارجی و موجودیتی بیرون از ما ندارد، بلکه نشانگر قوای شریرۀ موجود، در جهان است.(3)

آثار

حدود 52 اثر برای او نقل شده است.

1. جام جم کتابی تاریخی است از تیمور تا بهادر شاه.

2. انتخاب الاخوین به همراهی برادرش در قواعد و اصول قضاوت نگاشتند.

3. جلاء العیون بذکر المحبوب در سیرت پیامبر.

4. تسهیل فی جر الثقیل ترجمه رساله فارسی بو علی به نام معیار العقول به اردو است.

5. آثار الصنادید، آثار و تاریخ دهلی است.

6 - قول متین در ابطال حرکت زمین در بحث تردید است در حرکت زمین که وی حرکت را می پذیرد.

7. تهذیب الاخلاق این مجله از سلا 1870 شروع و چند بار شروع و تعطیل شد.

8. تفسیر القرآن هو الهدی والفرقان.

مهمترین اثر سید احمد خان تفسیر اوست: «تفسیر القرآن وهو الهدی والفرقان» که شانزده سورۀ اول قرآن (تا سورۀ نحل) را در بر می گیرد که در مقدمه و متن آن، به علم زدگی ها و خرق اجماع ها و انکار ضرورت

ها بر می خوریم،(4) و لذا سید جمال الدین اسدآبادی، سخت با آن تفسیر به مخالفت برخاست(5).

زبان این تفسیر اردو است که بخشی از آن توسط محمدتقی فخرداعی به فارسی ترجمه شده است. وی در این تفسیر می کوشد تا از یک سو، دیدگاه مسلمانان را اصلاح کند و عوام اندیشی ها و خرافات و ناخالصی ها را از آن بزداید.(6)

از سوی دیگر وی سعی می کند به اعتراضات مخالفان و مستشرقان پاسخ گوید.(7)

از این رو تفسیر قرآن بر اساس علم روز انجام داده است. به این معنا که علم را قرینه ای می داند که در کنار دلایل عقلی موجب می شود تا گاهی از ظاهر لفظ منصرف شده به مجاز بگراید.(8)

1- (1) تفسیر و تفاسیر جدید، ص 59، تألیف بهاء الدین خرمشاهی (سازمان انتشارات کیهان، 1346 ه -).
2- (2) همان منبع، ص 61 با تلخیص.
3- (3) همان منبع، ص 62.
4- (4) همان منبع، ص 64-66.
5- (5) همان منبع، ص 71 به بعد.
6- (6) تفسیر القرآن و هوالهدی و الفرقان، بخش 2، ص 289.
7- (7) همان، ص 292.
8- (8) تفسیر القرآن هو الهدی و الفرقان/ مقدمه.

دیدگاه ها در باره قرآن

- احمد خان معتقد بود که هدایت خداوند از صورت ظاهری و لفظی قرآن و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و از روایاتی که نسل های بعدی مسلمانان آن را ساخته اند استنباط نمی شود.

- عقل بشری به عنوان یک منبع الهام ذاتی الهی است و این مسائل را عقل بشری به عنوان حاکم و صادر کننده احکام الهی باید حل کند و در راستای منافع بشر اقدام نماید؛(1)

- در نظر وی باید قرآن را منبع تفکر و تعقل دانست نه یک مرجع. زیرا قرآن انسان ها را به تأمل و تعقل فراو می خواند نه به اطاعت محض.

- وحی آن است که خدا به پیامبر خود القاء می کند اما نه القاء فرمان پادشاه به وزیر با واسطه (جبرائیل)

وحی چیزی است که مبدأ فیّاض، آنرا در نبی بر اثر نبوت فطری منقوش ساخته است.

بنابراین جبرئیل همان قوه و ملکه قدسی نبوت است که خدا به انبیاء خویش داده است.

- علوم جدید و پیشرفت چشمگیر در زمینه های مختلف، سید احمد خان را به گونه ای تحت تأثیر قرار داده بود که این اعتقاد را در وی تقویت نمود که هماهنگی و تفسیر پذیری مطلق آموزه های دینی امکان پذیر است.

کلام الهی مطابق با واقع و مطابق با قوانین فطرت است. چرا که قوانین فطرت « work of God » و قرآن « word of God » می باشد بین کلام خدا کار خدا به هیچ وجه تحقق تضاد امکان پذیر نیست از این رو همه احکام دین مطابق قوانین فطرت می باشند».(2)

بدون فراگیری علوم جدید دفاع از معتقدات اسلامی در مقابل شبهات و مفاسد ناشی از فلسفه غرب و علوم و فنون جدید امکان پذیر نیست.

بررسی

دیدگاه ها و تفسیر سرسید احمد خان هرچند گرفتار افراط علم گرایانه شده است و از این رو براساس مبانی و ضوابط و روش شناسی تفسیری علمی قابل نقد است؛ لیکن حرکت اصلاح گرایانه او در هند در راستای سازگاری علم و دین و ارتقاء جایگاه علمی مسلمانان در هند (با تأسیس دانشگاه علیگره و...) هنوز مورد احترام مردم و دانشمندان هندوستان است.

ص:69

1- (1) احمد خان، تفسیر القرآن و هو الهدی و الفرقان، ج 3، ص 21-19.
2- (2) سید احمد خان/ مکتوبات سرسید / 1959 م/ 166.

2 - سید امیر علی

سید امیر علی (1265-1347 ق) یکی از احیاگران مذهب در هند است که تعالیم حضرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را موافق با آرمان های اجتماعی معاصر بیان کرده است، مثلاً چهار فرضیهٔ عمدهٔ اسلامی (یعنی نماز، روزه، زکات و حج) به شیوهٔ عقلی مورد بحث قرار گرفته و بیشتر بر پایهٔ فواید جسمانی و اجتماعی آنها تفسیر شده است.(1)

تذکر: افکار سرسید امیرعلی همچون سر سید احمد خان هندی است. لذا همواره این دو شخصیت با همدیگر ذکر شده و انتقادات مشابهی به آنها می شود.

3 - دکتر ذاکر عبدالکریم نائیک

اشاره

- ولادت: 1965 - بمبئی هند

زیست نامه

بنیان گذار و مدیر بنیاد پژوهش اسلامی است و مالک شبکه تلویزیونی جهانی پیس تی وی هند می باشد.

ذاکر عبدالکریم نائیک (Zakir Abdolkarim Naik) در 18 اکتبر سال 1965 م در بمبئی هند متولد شد. بعد از گذراندن دوران ابتدایی و دبیرستان، وارد دانشکده پزشکی شد و درجه دکتری تخصصی (MBBS) گرفت. از سال 1991 م برای احیای دوباره مبانی اسلام و افزایش آگاهی جوانان مسلمان، فعالیت های خود را در حوزه علوم و تبلیغ دین آغاز نمود. او هر ساله برای ارائه دست آوردها و سخنرانی هایش، مهمان دانشگاه ها و مراکز علمی جهان می باشد. ذکیر نائیک بیشتر می کوشد با بررسی دقیق متون علمی و اسلامی و تطبیق بین آن ها، بر عظمت و اهمیت دین اسلام بیافزاید.

آثار

او بیشتر سخنرانی ها و دست آوردهای خود را با ویدئو یا حضور در رسانه ها و چاپ کتاب و مقاله به نظر علاقه مندان قرآنی می رساند و مهم ترین فعالیت هایش شامل موارد زیر می باشد.

الف) اسلام و علوم پیشرفته،

ب) اسلام و مسیحیت،

ج) اسلام و سکولاریزم.

معرفی کتاب قرآن و علم جدید

این کتاب ترجمه اثر انگلیسی « The Quraan and Modern Science: Compatible or Incompatible? » می باشد. دکتر نائیک این کتاب را در 15 بخش تنظیم کرده و بین علم و دین (قرآن و علوم جدید) به صورتی

1- (1) همان منبع، ص 146-149.

استنباطی و جالب رابطه برقرار کرده است. مراد او از سازگاری و ناسازگاری بیان ارتباط علوم و قرآن کریم می باشد و این که قرآن و بیان حقایق علمی منافاتی با هم ندارند.

باید توجه داشت که دکتر نائیک در این کتاب با تمام توان می خواهد با بررسی علوم روز و تطبیق آن ها با آیات قرآن کریم، اعجازهای علمی این کتاب آسمانی را بیش از پیش آشکار کند.

یکی از اهداف کتاب «قرآن و علم جدید» این است که به مخاطب قدرت تحلیل و فرصت تفکر بیشتر بدهد. همان گونه که در ذیل عنوان این کتاب دیده می شود نویسنده می کوشد سازگاری و یا ناسازگاری (Compatible or incompatible) علم و دین یا علم و قرآن را به طریق علمی به تصویر بکشد و این درست زمانی است که به فهرست کتاب مراجعه و تکثر و تنوع موضوعی آن را ببینیم. این کتاب شانزده بخش متفاوت دارد که با مقدمه ای در مورد زندگی انسان و ارتباط او با قرآن آغاز می شود،

در این جا به فهرست عناوین کتاب اشاره می نماییم.

1) مقدمه 2) تحدی در قرآن 3) نجوم 4) فیزیک 5) جغرافیا 6) زمین شناسی 7) اقیانوس شناسی 8) زیست شناسی 9) گیاه شناسی 10) جانورشناسی 11) طب، فیزیولوژی، جنین شناسی، 12) علوم کلی، 13) نتیجه گیری.

مهم ترین فعالیت قرآنی

نگارش کتاب در حوزه قرآن و علم و نیز راه اندازی شبکه ماهواره ای برای ترویج مباحث قرآن و علم.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

ایشان به مباحث میان رشته ای قرآن و علوم طبیعی توجه ویژه ای دارد و در پی اثبات اعجاز علمی قرآن است. لیکن به خاطر اینکه سابقه تحصیلات دینی و تفسیری ندارد با مبانی، روش ها و معیارهای این موضوعات به صورت کامل آشنا نیست. از این رو گرفتار لغزش هایی در این زمینه شده است و بین اعجاز علمی و شگفتی علمی آیات قرآن خلط کرده اند.(1)

در ضمن در سال های اخیر ایشان تحت تأثیر افکار سلفی و تحت نفوذ وهابیت عربستان قرار گرفته است، که در سخنرانی ها و آثار ایشان نمایان شده است. از این رو گاهی ناآگاهانه به مکتب تشیع می تازد.

1- (1) . سازگاری یا ناسازگاری قرآن و علم جدید، دکتر سید رضا مؤدب، مجید دانشگر، حمید رضا خادمی، دو فصلنامه تخصصی قرآن و علم، سال چهارم، شماره 6، بهار و تابستان 1389.

4 - ابو اعلی مودودی

اشاره

- ولادت: 1903 م

- وفات: 1979 م

زیست نامه

علامه ابوالاعلی مودودی در سال 1903 م در شهر اورنگ آباد از ایالت حیدرآباد هند به دنیا آمد.(1) درس های علوم دینی را در همین شهر گذراند و به مراتب علمی رسید. او از نوجوانی روزنامه نگاری را آغاز کرد و در سال 1932 م در حیدرآباد ماهنامه ای را تحت عنوان «ترجمان القرآن» که به ترجمه و تفسیر اختصاص داشت، منتشر کرد و تا پایان زندگی اش به انتشار آن ادامه داد.

او به دعوت علامه اقبال لاهوری از حیدرآباد به لاهور مهاجرت کرد و در سال 1941 م حزب سیاسی اسلامی به نام «جماعت اسلامی» را تاسیس کرد. پس از تقسیم هند، حزب جماعت اسلامی به عنوان نخستین حزب سیاسی اسلامی پاکستان مطرح شد. هدف اصلی جماعت اسلامی تشکیل حکومت اسلامی و اجرای احکام اسلامی در پاکستان بوده است. اسلام سیاسی ریشه در تفکرات افرادی همچون مودودی دارد.

بازگشت به قرآن: نکته مهم و حایز اهمیت در شخصیت مودودی، نقش ویژه و تأثیر گذار وی در طرح بازگشت به قرآن در آن مقطع تاریخی بویژه در شبه قاره هند است. وی از مصلحانی بوده که پس از سید جمال الدین و اقبال لاهوری طرح بازگشت به قرآن را در آن منطقه مطرح کرد.

علامه مودودی در اهمیت نظریه بازگشت به قرآن در تفسیر خود چنین می نویسد:

«در آن هنگام که قرآن مجید را می بینم که بسیاری از مسائل انسانی در جملاتی کوتاه حل شده، گمشده اصلی خود را می یابم و من مدیون و ممنون این کلام الله مجید هستم که کیفیت درونی مرا به طور کلی تغییر داده است. چنین احساس می کنم که گویا این کتاب مرا از قعر حیوانیت

بیرون آورده و به جایگاه انسانیت ارتقا داده است وپرده های تیره و تاریک جهالت را کنده، مرا با نور معرفت الهی آشنا ساخته است. با مطالعه این کتاب مقدس چنین چراغی به دست آورده ام که نور آن چهارسویم را روشن ساخته و حقایق گوناگون را بر من منکشف کرده است».

تفسیر تفهیم القرآن: مولانا مودودی نگارش تفسیر تفهیم القرآن را در 1942 م آغاز و تا تفسیر سوره یوسف یعنی تا

ص:72

1- (1) . در آن زمان کشور پاکستان جزئی از هندوستان به شمار می رفت، سپس به صورت کشور مستقل در آمد و مودودی به پاکستان ملحق شد.

جزو سیزدهم ادامه داد. شیوه او این بود که قسمت به قسمت می نوشت و آماده چاپ می کرد و هر مقدار که آماده می شد، آن را نشر می داد. اما در سال 1953 م او به دلیل تنظیم تظاهرات بر ضد فرقه قادیانیه زندانی شد و دادگاه حکومت نظامی حکم اعدام او را صادر کرد. در زندان بارها از او خواسته شد تا درخواست بخشودگی کند و خواستار تخفیف مجازات اعدامش شود اما مودودی از این کار سر باز زد. با همین اقدام بود که جایگاه او به عنوان یک چهره اسلامی در سده بیستم تثبیت شد. با این وجود مجازات او بعدها تخفیف یافت و از زندان آزاد شد.

علامه مودودی در زندان نیز، به نوشتن تفسیرادامه داد. اما پس از آزادی از زندان، به دلیل مراجعات فراوان و مشاغل گوناگون نتوانست تفسیر را ادامه دهد و بعد از زمان طولانی در سال 1961 م کار تفسیر را دوباره شروع کرد و در سال 1972 م به این کار خاتمه داد. او در 1979 م در گذشت.

ویژگی های تفسیر تفهیم القرآن

تفسیر «تفهیم القرآن» (ابوالاعلی مودودی) به زبان اردو در شش جلد در پاکستان نشر یافته است. این تفسیر توسط کلیم الله متین در فارسی ترجمه شده و در لاهور به چاپ رسیده است. تفسیر «تفهیم القرآن» گرایش اجتماعی و تربیتی دارد. با زبانی ساده و رسا نوشته شده و هدف آن این است که مردم را به پیام وحی آشنا سازد تا این پیام وحی در زندگی و رفتار آنان اثر بگذارد و منشای تحولات در حیات اجتماعی آنان گردد.

یکی دیگراز ویژگی های این تفسیر، گرایش تقریبی میان مذاهب اسلامی است. این گرایش تفسیری به دنبال بر قرار کردن اتحاد و ایجاد تفاهم مذهبی و کاهش درگیری و محکوم کردن تعصب فرقه ای در جامعه اسلامی است. علامه مودودی به روش های مختلف در تفسیر خود وحدت امت اسلامی را ترویج می کند. او در تفسیر آیاتی که در آن نزاع کلامی بین فرق اسلامی است به صورت کلی نظریه خود را بیان می کند، بدون آن که به فرقه مخالف حمله کند.

از نکات دیگر روشی تفسیر اهتمام به طرح اسباب نزول با زبان امروزی متناسب با اهداف تربیتی و ارشادی است. در این سیاق به شرح این

روایات می پردازد تا فضای نزول قرآن را ترسیم کند.

آثار

او دارای اثر تفسیری به نام «تفهیم القرآن» (در 6 جلد) می باشد. او افزون بر این تفسیر بسیار دارای آثار بسیار در حوزه معارف اسلامی است که در زبان های گوناگون مانند عربی، فارسی، ترکی و انگلیسی ترجمه و به چاپ رسیده است. از جمله: «تفسیرسوره احزاب»، «مصطلحات القرآن»، «مبادی الاساسیه لفهم القرآن» و «خلافت و ملوکیت».

مهم ترین فعالیت قرآنی

نگارش تفسیر تفهیم القرآن و انتشار مجله ترجمان القرآن

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

گرایش اجتماعی در تفسیر قرآن که تحت تأثیر جریان تفسیر

اجتماعی مصر قرار داشت (جریانی که از سید جمال الدین اسدآبادی شروع و به محمد عبده و سید قطب رسیده بود). از این رو گرایش ویژه ای به جریان اخوان المسلمین مصر پیدا کرد و نظریه خاص خود را در مورد خلافت و ملوکیت بیان کرد، ولی حزب جماعت اسلامی که وی پایه گذار آن بود و به وحدت مسلمانان دعوت می کرد بعد از فوت ایشان کم کم گرایشات سلفی پیدا کرده است.

ص:73

5 - دکتر طاهر القادری

اشاره

- ولادت: 1951 م - لاهور پاکستان

زیست نامه

پروفسور دکتر طاهر القادری در عصر حاضر بعنوان یک متفکر بزرگ اسلامی، مفسر، معلم و نابغه عصر در پاکستان شناخته شده است و برجسته ترین شخصیت قرن نامیده شد.

ایشان در شهر جنگ ایالت پنجاب پاکستان در سال 1951 میلادی دیده به جهان گشود و در سال 1986 میلادی مدرک دکتری در رشته حقوق با رساله درموضوع «اقسام مجازات در اسلام و فلسفه آنها» « Punishments in the Islam, Their classification and Philosophy » از دانشگاه پنجاب گرفتند.

ایشان از شیخ حرمین، بغداد، شام، لبنان، طرابلس، مغرب، شنقیط (موریطانیه)، یمن (حضرموت) و علاوه براین ازیوخ پاک و هند اجازه علمی کسب کرده بودند.

فعالیت ها

ایشان در اوائل در دانشگاه پنجاب استاد حقوق بودند و در پاکستان و خارج از پاکستان در کشورهای متعدد خصوصاً در امریکا، کانادا، انگلستان، آفریقا، استرالیا و آسیا خصوصاً آسیای میانه و آسیای دور در موضوعات مختلف هزاران سخنرانی و درس داشتند.

در سال 2010 م بر علیه تروریستی و حمله انتحاری یک فتوی مبسوط به نام,, تروریستی و فتنه خوارج،، دادند که در کشور های متعدد استقبال فراوانی داشته است.

آثار و فعالیت های قرآنی

1 - دانشگاه منهاج القرآن: در سال 1987 م موسسه دینی علمی فرهنگی بنام منهاج القرآن که مرکز آن را لاهور قرار دارد، را تاسیس نمود. هدف آن مطالعات اسلامی و تقریب بین اسلام و علم و تقیریب بین مذاهب بود.

این دانشگاه در بیش از صد کشورهای جهان فعالیت تبلیغی، آموزشی و تحقیقی دارد.

2 - ترجمه قرآن: ایشان قرآن را به زبان اردو و انگلیسی ترجمه کردند و ترجمه ایشان به نام «عرفان القرآن» شناخته شده است که. این ترجمه عام فهم و جامع است.

3 - بیش از 8000 هزار سخنرانی در موضوعات مختلف به صورت

سی. دی و دی. وی. دی موجود است.

4 - بیش از 700 کتاب در زبان های عربی، انگلیسی و اردو به چاپ رسیده اند. که شمارگان آن تا کنون عبارتند از:

- تصانیف اردو (359)

- تصانیف عربی (19)

- تصانیف انگلیسی (39)

- تصانیف فرانسیسی (1)

- تصانیف آلمانی (1)

- تصانیف ناروژ (2)

- یونیکو تصانیف (76)

- امیجز تصانیف (201)

- اؤنلو تصانیف (145)

در اینجا به برخی از کتاب های مهم ایشان که مرتبط با مباحث میان رشته ای قرآن و علم است اشاره می کنیم.

الف: کتاب های قرآنی:

1. تفسیر منهاج القرآن (سوره الفاتحه، جزو اول)

2. تفسیر منهاج القرآن (سوره البقره)

3. عرفان القرآن (قرآن مجید کا اردو ترجمه) اردو

4. Irfan-ul-Quran (English Translations of the holy Quran) انگلیسی

5. معارف آیه الکرسی

6. حکمت استعاذه

7. معارف الکوثر

8. فلسفہ تسمیہ

9. معارف اسم اللہ

10. مناہج العرفان فی لفظ القرآن

11. لفظ رب العالمین کی علمی و سائنسی تحقیق

12. صفت رحمت کاشان امتیاز

13. اسمائ سورہ فاتحہ

14. سورہ فاتحہ اور تصور ہدایت

15. اسلوب سورہ فاتحہ اور نظام فکر و عمل

16. سورہ فاتحہ اور تعلیمات طریقت

17. سورہ فاتحہ اور انسانی زندگی کا اعتقادی پہلو

18. شان اوّلیت اور سورہ فاتحہ

19. سورۂ فاتحہ اور حیات انسانی کا عملی پہلو

20. تصور عبادت

21. سورہ فاتحہ اور تعمیر شخصیت

22. فطرت کا قرآنی تصور

23. Islamic Concept of Human Nature

24. تربیت کا قرآنی منہاج

25. Quranic Concept of Human Guidance

26. تسمیہ القرآن

27. لا اکراہ فی الدین کا قرآنی فلسفہ

28. کنز الایمان کی فنی حیثیت

29. العرفان فی فضائل و آداب القرآن

30. التصور الاسلامی لطبیعه البشریه (عربی)

31. نهج التربیه الاجتماعیه فی القرآن الکریم

32. التبیان فی فضل بعض سور القرآن

33. قرآن مجید کی منتخب سورتوذک فضائل

ب: کتاب های علمی

1. اسلام کا تصور علم

2. Islamic Concept of Knowledge

3. علم.... توجیهی یا تخلیقی

4. مذهبی و غیر مذهبی علوم ک اصلاح طلب پهلو

5. تعلیمی مسائل پر ان ئ رویو

ج: کتاب های اسلام و علم

1. اسلام اور جدید سائنس

2. تخلیق کائنات (قرآن اور جدید سائنس کا تقابلی مطالعه)

3. Quran on Creation and Expansion of the Universe

4. انسان اور کائنات کی تخلیق و ارتقاء

5. Creation and Evolution of the Universe

6. Creation of Man

7. امراض قلب س بچاؤ کی تدابیر

8. Islam on Prevention of Heart Diseases

9. شان اولیاء (قرآن اور جدید سائنس کی روشنی می ذ)

10. Spiritu alism and Magnetism

- مهم ترین فعالیت قرآنی: نگارش تفسیر منهاج القرآن و تأسیس دانشگاه گسترده منهاج القرآن

- اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی: توجه به مباحث قرآن و علم - توجه به تقریب بین مذاهب اسلامی و مخالفت با وحدت شکنان تکفیری در جهان اسلام

6 - محمد انور حسین (بنگلادش)

از ایشان تفسیرهای موضوعی تحت عنوان «القرآن، علم راستین» در پنج مجلد (قرآن و نظریه های خلقت و انفجار بزرگ - قرآن و قیامت و آخرت - قرآن، کیهان و منشأ جهان - قرآن، کیهان و انهدام کامل - قرآن، اخترنما و نفخ صور) منتشر شده است.

البته اشکالاتی نیز به سلسله کتب فوق وارد شده است.

ص:76

فصل هفتم: افغانستان

اشاره

کشور افغانستان، تاریخ مشترک با ایران فعلی دارد. چون هر دو جزئی از ایران بزرگ در دوره های مختلف تاریخی بوده اند. و بعد از ظهور اسلام نیز فعالیت های دینی و قرآنی آنها به همدیگر گره خورده است. ولی در دوره معاصر که کشور افغانستان در سال 1919 م مستقل شد فعالیت های دینی و قرآنی آنها جدا شده است. البته تأثیرات شخصیت ها (همچون سید جمال الدین اسدآبادی) و مراکز دینی و قرآنی (مثل حوزه علمیه نجف و قم و الازهر) در فعالیت های دینی و قرآنی افغانستان ادامه یافت و مرزهای جغرافیای مانع تبادل فرهنگی نشد.

- جمعیت افغانستان: 31 میلیون نفر

- مساحت افغانستان: 652/864 کیلومتر مربع

ویژگی ها

1 - عموم مردم افغانستان، سخت گوش، مهربان، مظلوم و مبارزه گر با استعمار و تهاجم خارجی هستند و در دوره معاصر با دو ابرقدرت شوروی و آمریکا جنگیدند و سلطه پاکستان را تحمل نکردند.

2 - در افغانستان چهار ملیت اصلی تاجیک، پشتو، هزاره و ازبک وجود دارد که عموم هزاره ها شیعه و اکثریت سه ملیت دیگر اهل سنت هستند. آنان در طول تاریخ با صلح و آرامش کنار یکدیگر زندگی می کردند تا در دهه های اخیر فتنه های استعماری و وهابی موجب تفرقه و برادرکشی بین آنان شد.

3 - اهل سنت افغانستان تحت تأثیر مرکز مذهبی الازهر بودند ولی در دهه های اخیر وهابیت عربستان نفوذ قابل توجهی در بین آنان پیدا کرده است تا آنجا که گروه طالبان و القاعده را راه اندازی کردند و حتی در دوره ای کوتاه حکومت افغانستان را به دست گرفتند، لیکن به خاطر تندروی ها و تحجرگرایی و آزاررسانی به اقوام و مذاهب دیگر مورد نفرت قرار گرفتند و سرنگون شدند.

4 - شیعیان افغانستان از نظر مذهبی تحت تأثیر حوزه علمیه نجف و قم هستند.

در دوره بعد از انقلاب اسلامی به شدت از امام خمینی رحمه الله و انقلاب اسلامی تأثیر پذیرفتند به طوری که این تأثیر در حوزه ها، برخی دانشگاه ها، شبکه های تلوزیونی و مجلات قابل مشاهده است و به صورت خاص در امور قرآنی در امور آموزشی و پژوهشی قم شرکت جستند و تجارب را به داخل افغانستان منتقل کردند.

5 - در دوره اخیر که غربی ها به بهانه مبارزه با طالبان (که دست پروده خود آنها بود و فقط تاریخ مصرف آنها تمام شده بود) وارد افغانستان شدند. مبارزه فرهنگی غیرمستقیم با اسلام و قرآن شروع کردند. ولی در مقابل ملت افغانستان به طرف فرهنگ قرآن و اهل بیت علیهم السلام روی آوردند و تا کنون مقاومت کرده اند.

فعالیت های عمده قرآنی در افغانستان

الف: ترجمه و تفسیرنگاری

در افغانستان تفاسیر کامل نیافتیم لیکن تک نگاری های متعددی صورت گرفته است از جمله:

- قرآن یا سند اسلام، آیت الله محمد آصف محسنی

- تفسیر سوره شمس، آیت الله محمد آصف محسنی

- ترجمه فارسی دری (افغانستان)، ترجمه هیئتی از علمای افغانستان:

این ترجمه، ترجمه ای مستقل نیست، بلکه همراه با تفسیر و توضیح است. ترجمۀ آن را جمعی از قرآن شناسان مسلمان اهلِ سنّت افغانستان (بیش از سال 1403 ق) انجام داده اند. تفسیر آن نسبتاً مختصر است. در چاپ افغانستان در 3 جلد وزیری بزرگ، و در تجدید چاپ ایران که عنوان آن تفسیر کابلی است، 6 جلد وزیری است. ترجمه و تفسیر اردو اثر مولانا محمود حسن دیوبندی و مولانا بشیر احمد عثمانی است.

ب: مباحث لفظی

همچون قرائت، حفظ، مسابقات و جلسات و... در افغانستان رونق خاصی دارد و حتی طلاب و دانشجویان افغانستانی در کشورهای دیگر همچون ایران در مسابقات به مقامات بلندی دست پیدا می کنند.

ج: مراکز و رشته های قرآنی

در افغانستان در دانشگاه ها و حوزه های علمیه رشته های قرآنی راه اندازی شده است از جمله:

- کارشناسی ارشد تفسیر و علوم قرآن در جامعه الصمطفی العالمیه (نمایندگی کابل) که دانشگاه وابسته به جامعه المصطفی راه اندازی و درون آن این رشته فعال شده است.

د: شخصیت های قرآنی

در افغانستان برخی شخصیت های مطرح در حوزه مباحث قرآنی جود دارد که مهم ترین آنها عبارتند از:

آیت الله آصف محسنی

اشاره

- ولادت: 5 ثور (اردیبهشت) 1314 ش - قندهار

زیست نامه

حضرت آیت الله محسنی فرزند محمد میرزا محسنی پنجم ثور (اردبهشت) سال 1314 خورشیدی در شهر قندهار به دنیا آمد.

در سال 1331 خورشیدی کارمند اطاق های تجارت شهرقندهار شد اما عشق و علاقه شدید که به تحصیل علوم دینی داشت، این شغل را رها کرد و به تحصیل پرداخت. و سپس به ولسوالی جاغوری رفت و به مدت هشت ماه ادبیات و منطق را در آنجا فرا گرفت.

در سال 1332 خورشیدی به نجف اشرف رفت و در طول دو سال و نیم دروس سطوح را به پایان رساند. سپس به دروس خارج فقه و اصول پرداخت و پیش آیت الله العظمی سید محسن حکیم و آیت ا... شیخ حسین حلّی و آیت الله سید عبدالاعلی سبزواری و آیت الله العظمی خوئی به شاگردی پرداخت.

او پس از دوازده سال تحصیل در نجف به زادگاهش قندهار بازگشت و حسینیه بزرگ قندهار و مدرسه علمیه آن شهر را تأسیس کرد.

در سال 1357 خورشیدی حضرت آیت الله محسنی به حج رفت و بعد از حج، به سوریه رفت و چند ماهی در شهر دمشق مشغول تدریس علوم حوزه ای شد. او سپس به ایران رفت و در فروردین (حمل) سال 1357 خورشیدی با جمعی از روحانیون افغانستان مقیم حوزه علمیه مقدس قم، حزب حرکت اسلامی افغانستان را تأسیس نمودند. در زمان حاکمیت اولین دولت مجاهدین در کابل وی منشی و سخنگوی شورای رهبری دولت اسلامی افغانستان بود.

پس از وقوع جنگ های داخلی بین گروه های مجاهدین کابل را ترک نموده و مدتی مقیم شهر اسلام آباد پاکستان شد.

در سال 1376 خورشیدی پاکستان را ترک نمود و مقیم شهرمقدس قم در ایران شد. ومعظم له در این شهربه تدریس خارج فقه، علم کلام و علم الرجال پرداخت.

بعد از سقوط حکومت طالبان، به کابل بازگشت و تاکنون نیز در این شهر سکونت دارد. از مهم ترین اقدامات ایشان در کابل رسمیت مذهب تشیع، تأسیس تلویزیون تمدن و ساخت مجتمع بزرگ علمی فرهنگی خاتم النبیین (صلی الله علیه و آله) است که نظیر خود را در افغانستان ندارد

ص:79

* آثار

1. قرآن یا سند اسلام

2. تفسیر سوره شمس

3. کتاب صراط الحق - در سه جلد در علم کلام

4. کتاب حدود الشریعه فی محرماتها و واجباتها - در چهارجلد مربوط به علم فقه

5. عقاید اسلامی

6. فوائد رجالیه

7. متافیزیک

8. فوائد دین در زندگانی

9. اقتصاد معتدل

10. معجم الاحادیث المعتبره - در شش جلد

11. الفقه و مسائل طبیه (در دو جلد)

12. حکومت اسلامی

13. مشرعه بحارالانوار - در دو جلد

14. الضمانات الفقهیه و اسبابها

15. القواعد الاصولیه و الفقهیه

16. روح از نظر دین

17. عقل و علم روحی جدید

18. بحوث فی علم الرجال

19. تقریب مذاهب از نظر تا عمل

20. روش جدید اخلاق اسلامی

21. مباحثی درباره حکومت اسلامی

22. فواید دمشقیه

23. دین و زندگی

24. عقاید اسلامی از نظر علم و فلسفه

25. دین و اقتصاد

26. روابط انسان

27. راه ترقی ما

28. خداشناسی منها دین

29. جوان و دوره جوانی

30. عقاید برای همه

31. قضاء و شهادت

32. جهاد اسلامی - در دو جلد

33. تصویب قانون اساسی

34. زن در شریعت اسلامی

35. توضیح المسایل جنگی

36. توضیح المسایل طبی (پزشکی)

37. عداله الصحابه

38. جنگ در تاریکی (شیعه و سنی چه فرقی دارند)

39. مهدی موعود (عج)

40. عقاید، فقه و اخلاق

41. گوناگون - در دو جلد

42. حل 66 سئوال دینی

43. تسنیم

44. وظیفه علما دینی ما

45. دفاع و حرکت

46. تصویری از حکومت اسلامی

47. خود را بسازیم

48. نظم مفید

49. مسایل لندن

50. مسایل کابل

51. حجت

52. وحدت امت

53. الارض فی الفقه

54. نظره عابره

55. خواست شیعیان افغانی

56. تحقق اتحاد امت اسلامی

تألیفات غیر مطبوع: حضرت آیت الله محسنی دارای بیش از 40 کتاب غیر مطبوع نیز در امور مذهبی، سیاسی، فقه، علمی و... می باشد.

الف: لزوم تعامل شیعه با اهل سنت:

شیعه یک پنجم مسلمانان جهان است و اگر اختلاف بین آنان سر از نزاع فیزیکی در آورد، شیعه متضرر می شود. پس برای حفظ جان و مال، به عنوان حکم ثانوی گفتگو و اخوت لازم است.

خلاص شدن شیعه و سنّی از خطر وهابیت.

از باب تقیه مجامله ای و مداراتی که بر اساس آن اخوت، مدارا و محبّت در بین مسلمین پیدا شود، چنانکه امام صادق علیه السلام می فرماید: «من صلی معهم فی الصف الاول کان که من صلّی مع رسول الله صلی الله علیه و آله فی الصف الأوّل». مدلول التزامی این حدیث تقیه مداراتی است.

حفاظت از اسلام و دفع شبهات از آن لازم و واجب است، این کار تنها از عهده شیعیان بر نمي آید چون یک پنجم جمعیت کل مسلمانان جهان است و مقدمه واجب عقلاً واجب است.

ب) اختلاف در فروعات فقهی و اعتقادی باعث تکفیر نمی شود.

شیعه و سنّی در اصول سه گانه توحید، نبوت و معاد باهم متحدند، هرچند که در فروعات فقهی و اعتقادی اختلافاتی وجود دارد ولی این اختلافات باعث تکفیر نمی شود.

تذکر: اختلاف در فروعات فقهی: در تمام علوم انسانی، اختلاف نظر میان دانشمندان وجود دارد. در مسائل فقهی نه تنها در میان شیعه و سنّی وجود دارد که بین خود دانشمندان سنّی و مذاهب مختلف آن به شدت وجود دارد. فقهای شیعه نیز در همه مسائل، دارای یک نظر نیستند و اختلافت نظر داردند، بدون این که این اختلافات از احترام متقابل آن ها بکاهد. پس چرا اختلاف بین شیعه و سنّی موجب دشمنی و دوری گردد؟ آیا این از وسوسه های دشمنان اسلام و احمقانه نیست؟ در حالی که اختلاف فتوا در اسلام مشروعیت دارد.

راه اساسی اتحاد:

تشکیل مدارس مختلط از طلاب شیعه و سنّی در کشورهای اسلامی و تدریس فقه، حدیث، تفسر و عقاید مقارن. بدین طریق طلاب علوم دینی یک دیگر را بهتر درک می کنند و از عقاید هم دیگر آگاه می شوند و با هم جوش می خورند. کتاب های درسی در موضوعات مقارن و یکی شود.

مهم ترین فعالیت قرآنی

تألیف کتاب قرآن یا سند اسلام و تفسیر سوره شمس و نیز تفاسیر شفاهی که در شبکه ماهواره ای تمدن بیان می کنند.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

تأکید بر وحدت مسلمانان و رفع اختلاف آنها بر اساس قرآن (که ایشان در این مورد راهکار تشکیل مدارس علمیه مذاهب اسلامی را پیشنهاد کرده اند).

ص:81

فعالیت های میان رشته ای

ایشان در مباحث میان رشته ای اسلام و اقتصاد (که به صورت طبیعی مباحث آیات اقتصادی قرآن را شامل می شود) و نیز مباحث طبی و قضایی و برخی اشارات علمی قرآن وارد شده اند.

تذکر: در افغانستان شخصیت های میان رشته ای خاص در مباحث قرآن و علوم یافت نشد، مگر برخی دانشمندان جوان که فارغ التحصیل رشته های قرآن و علوم جامعه المصطفی هستند؛ همچون آقای دکتر افشاگر (متخصص مباحث میان رشته ای قرآن و علوم تربیتی) و...

ص:82

فصل هشتم: تاجیکستان

اشاره

- جمعیت: 8160000 نفر

- مساحت: 143100 کیلومتر مربع

- مذاهب اسلامی: حنفی ها و شیعیان و...

تاجیکستان کشوری است که از لحاظ مرزهای جغرافیایی در منطقه آسیای مرکزی یا همان ماوراءالنهر قرار دارد. بر اساس منابع تاریخی ورود اسلام به این منطقه در دو مرحله صورت گرفته است، نخست در دهه سوم هجری هنگام فتح آذربایجان و ارمنستان کنونی به بخش های قفقازی این مناطق، اسلام ورود پیدا کرد و در مرحله دوم در اواخر قرن اول هجری به مناطق مرکزی مثل بخارا و سمرقند عرضه گردید و با استقبال صمیمی مردم به تدریج سراسر این مناطق را فرا گرفت.(1) از آن پس دین رسمی و عمومی مردم اسلام است و ادیان دیگر حضور و نفوذ کمتری داشته اند. مذهب اکثریت مردم این منطقه حنفی با عقیده ماتریدی می باشد و شافعی و شیعه امامی و اسماعیلی به عنوان اقلیت مذهبی در بخش هایی از این سرزمین وجود دارد.

در طول تاریخ طی حملات گوناگون و جنگ ها و نزاع های تاریخی، کتابخانه ها، علماء و مسائل علمی و فرهنگی فراوانی از آن خطّه از بین رفته است که امروز ضرورت ایجاب می کند به احیاء و بارورشدن مجدد آنها کوشید. اما با وجود این همه نابودی ها، همچنان می توان آنجا را منشأ اثرات و خیرات و برکات فروانی برای جهان اسلام به حساب آورد. خیزش و بیداری اسلامی که رهبر مسلمانان تاجیکستان مرحوم سید عبدالله نوری رحمه الله ایجاد کردند، اسلام را نه فقط در تاجیکستان، بلکه در تمامی آسیای مرکزی و قسمت هایی از مناطق همسایه آن احیاء کردند.(2)

این کشور در تاریخ خود دارای تحولات فراوان بوده است. یک دوره تاریخی جزئی از ایران بزرگ به شمار می آمده و در دوره اسلام نیز بخشی از ممالک اسلامی بوده است که این دوره های درخشان ماوراء النهر از جمله تاجیکستان بوده و دانشمندان بزرگی از آن برخاسته است.

از جمله مفسران مشهور همچون نسفی (مدارک التنزیل و حقایق التأویل، تفسیر نسفی)، عبدالله بن احمد بن محمود محمد نسفی - قرن هفتم) و ماتریدی (تأویلات اهل السنه (تفسیر ماتریدی)، ابو منصور محمود بن ماتریدی)، البته در دوره اخیر تاجیکستان جزئی از اتحاد جماهیر شوروی شد که با نوعی دین زدایی، خفقان و قطع ارتباط فرهنگی با کشورهای اسلامی همراه بود. از این رو رویش های قرآنی قابل توجهی نداشته است. لیکن در دو دهه اخیر بعد از فروپاشی شوروی، کم کم رویش های قرآنی جدید و شخصیت های علمی و تفسیری در آن پیدا شد که بیشتر تحت تأثیر فرهنگی فعالیت ها و آثار ایران است. از جمله:

1- (1) . جهت آگاهی بیشتر در این زمینه، نک: الهه کولایی طبرستانی، سیاست و حکومت در آسیای مرکزی، تهران، انتشارات سمت، 1392 ش، ص 25 به بعد.
2- (2) . در این قسمت از مطالب علمی جناب آقای عبدالباسط سعدالله از دانش پژوهان دکتری جامعه المصطفی العالمیه استفاده شد.

1 - فعالیت های قرآنی

در تاجیکستان مباحث قرائت قرآن و حفظ آن رواج دارد و برخی

طلاب تاجیکستان مقامات برتر مسابقات بین المللی را کسب کرده اند و نیز جلسات قرآن در بین مردم و حتی برخی دروس قرآنی در مراکز علمی راه یافته است.

1/1 - مسابقات بین المللی قرآن کریم

در جمهوری تاجیکستان سالانه از طرف دولت مسابقات بین المللی قرآن کریم در رشته های حفظ، قرائت، تفسیر و مفاهیم قرآن کریم و با حضور قاریان و حافظان از سراسر کشورهای اسلامی برگزار می گردد. این مسابقات از سطوح گوناگون سِنّی و در دو گروه خواهران و برادران برگزار می شود.

1/2 - مسابقات قرآنی آسیای میانه

این مسابقات نیز سالانه و با مدیریت چندتن از طلاب و دانش پژوهان تاجیکستانی جامعه المصطفی در رشته های حفظ، قرائت، مفاهیم و در سطوح گوناگون سِنّی و در دو گروه خواهران و برادران برگزار می گردد. در این مسابقات متقاضیانی از کشورهای مختلف آسیای مرکزی و قفقاز شرکت می کنند و تا به حال پنج دوره از آن برگزار شده است.

1/3 - مکتب خانه های حفظ قرآن

در تاجیکستان مکتب خانه هایی وجود دارند که در آنها نونهالان و کودکان از سنین کم، به حفظ قرآن می پردازند. در این مکتب خانه ها علاوه بر حفظ قرآن دیوان شعراء نظیر حافظ، سعدی، بیدل و... و برخی کتب دینی و اعتقادی نیز تدریس می شود؛ اما همت اساسی، روی حفظ قرآن است. معمولا کودکان از سنین 4 إلی 6 سالگی و به طور نادر از 3 سالگی نیز برای حفظ به آنجا می روند. مدت حفظ بین 1 إلی 3 سال وابسته به ظرفیت و استعداد حافظ به طول می انجامد و پس از آن چندین دوره مرور و تکرار جهت تثبیت محفوظات انجام می دهد. از ثمرات این مکتب خانه ها بود که مردم تاجیکستان قرن های متمادی اسلام را حفظ کرده و زنده نگه داشته اند. در غیر این صورت در کوران حوادث تاریخی گوناگون

از حملات مغول در خراسان بزرگ و ماوراءالنهر گرفته تا سلطه 70 ساله شوروی، اگر نبود این مکان های گرانبها، چه بسا اسلام از جامعه محو و یا کمرنگ می گردید.

1/4 - چلّه نشینی

یکی از شیوه هایی که در تاجیکستان حفاظ جهت تقویت هرچه بیشتر محفوظات انجام می دهند، «چلّه نشینی» است. چلّه نشینی در اینجا به معنای کنج عزلت انتخاب نمودن از دوستان و امتناع ورزیدن از مراوده و گفتگوهای غیر ضروری به مدت 40 روز و کاملاً مشغول تکرار و تلاوت آیات نورانی شدن است. چلّه نشینی از جهت دوری و امساک از برخی امور، شباهت زیاد به اعتکاف دارد؛ اما محور در اعتکاف ذکر و نیایش است و در چلّه نشینی تکرار و تثبیت آیات قرآن کریم. معمولا این عمل در دوران تکرار پایانی و در دو نوبت با فاصله چند ماهه صورت می پذیرد.

1/5 - ختم رمضانی

ختم رمضانی در واقع همان امتحان پایانی حافظان نور است که با شکل کاملاً متفاوت از آنچه عموما در باره امتحان دیده و شنیده می شود است. بعد از حفظ کل و تحویل چندین باره محفوظات، حافظ کاملا آماده می شود که امتحان نهایی را با موفقیت سپری نماید و به عنوان استاد برای جامعه قرآنی

معرفی گردد. همه ساله در ماه مبارک رمضان در نمازهای تراویح و یا نماز شب (قیام اللیل) اساتید برجسته حفظ جمع می شوند و در هر مسجد حداقل 5 یا 6 نفر در طول ماه رمضان هر کدام علی التناوب کل قرآن را به عنوان امام در این نماز تحویل می دهد. شیوه تحویل بدین گونه است که هر شب به مدت حدود سه ساعت هر کدام از آن پنج نفر امتحان دهنده به عنوان امام و قاری یک جزء را می خواند و بقیه استماع می نمایند و هر شب 5 تا 6 جزء قرائت می شود. بدین ترتیب تا آخر ماه رمضان این افراد نفر هر کدام یکبار کل قرآن را در ملأ عام و در محضر اساتید و حافظانِ فراوان تحویل می دهند و این امر به عنوان امتحان نهایی و موفقیت کاملَ او در حفظ تلقی می شود.

1/6 - دانشگاه اسلامی امام ابوحنیفه

این دانشگاه که سابقا به نام امام ترمذی شناخته می شد، در سال 2008 م به خاطر آنکه در تاجیکستان آن سال از جانب دولت به نام ابوحنیفه نام گذاری شد، به این اسم تغییر یافت. دانشگاه مذکور در رشته های علوم اسلامی و مخصوصا علوم قرآن و حدیث و مسائل اعتقادی فعالیت دارد. این دانشگاه در مرکز شهر دوشنبه پایتخت جمهوری تاجکیستان می باشد. متقاضیان پس از اتمام دوره متوسطه می توانند وارد این دانشگاه شده و در رشته دلخواه خود به تحصیل مشغول شوند. این دانشگاه از عموم مردم چه مرد و چه زن، هر ساله چندین نفر را در رشته ها و مقاطع گوناگون تحصیلی پذیرش می کند. اساتید این مجموعه، از فارغ التحصیلان علوم اسلامی از سراسر جهان اسلام می باشند. مدرک این دانشگاه مورد تأیید و تحت نظارت «وزارت علوم و معارف» جمهوری تاجیکستان می باشد. این دانشگاه با سایر دانشگاه های سطح جهان از جمله جامعه المصطفی تفاهم نامه های همکاری زیادی به امضا رسانده و مراودات علمی نظیر تبادل استاد و دانشجو دارند.

2 - ترجمه آثار قرآنی

ترجمه آثار قرآنی در دهه اخیر در تاجیکستان رونق گرفته است از جمله:

ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی تاجیکی از فعالیت های اصیل دینی و قرآنی در تاجیکستان محسوب می شود و تا به امروز پیشرفت های زیادی در این زمینه بدست آمده است.

یکی از آنها، ترجمه ای است که در قالب یک مجله به صورت ادواری به چاپ می رسید. در این مجله که «علم و حیات» نام دارد، آیات قرآن کریم به صورت تحت اللفظی صرف ترجمه می شد. مبنای انجام این کار، ترجمه های قدیم بوده است. این ترجمه تا امروز به حوالی سوره محمّد صلی الله علیه و آله رسیده است. اهمیت کار این ترجمه در همین است که اولین ترجمه در عصر حاضر در تاجیکستان به شمار می رود که با پیش آمدن بسیاری از مسائل مادی و مالی و... کار قطع نشد و هنوز ادامه دارد.

در اواخر دهه 90، مجلّه «صدای شرق» به نشر کتاب «ترجمه میسّر» اثر محقّق قرآن پژوه جناب آقای نظرالله نظر پرداخت. ایشان پس از چاپ جزء 30، تصیمیم به نگارش ترجمه کل قرآن به همین مسلک گرفت. این ترجمه، مبتنی بر تفاسیر قدیم همچون طبری و ترجمه گذشتگانی چون شاه ولی الله دهلوی، می باشد.

پس از دهه 90 به بعد، چندسالی است که نشریه ای به نام

هفته نامه ادبیات و صنعت(1) ترجمه قرآن کریم به به نام تفسیر زرنگار به چاپ می رساند. شیوه جالب این ترجمه بدین صورت است که پس از آوردن آیه قرآن و برگردان تاجیکی آن، ترجمه فارسی آن آمده و سپس مضمون آیه به نظم آورده خواهد شد.

در شهر خجند تاجیکستان نیز ترجمه تفسیرگونه ای به نام «تفسیر آسان بیان» در پنج رساله منتشر گردیده است. این کتاب به قلم قرآن پژوه، جناب آقای حاجی ابوعلام الدین می باشد. این ترجمه، به خاطر سادگی تقریر و بیان آسان فهم آن، مورد استقبال زیاد عموم مردم قرار گرفت. شیوه کار ایشان بدین صورت است که ابتدا خود آیه قرآن آورده می شود، سپس آوانویسی آن به خط تاجیکی و بعد از آن، ترجمه تاجیکی صورت می گیرد و در پایان، تفسیر مختصر و آسان فهمی نیز از آیات آورده می شود. (2)

در دهه اخیر پس از سال 2000 م نیز، ترجمه ای دیگر توسّط گروهی از مترجمین به دستور رئیس جمهور تاجیکستان نگاشته شد. این ترجمه در سال 2007 م در شهر دوشنبه، از طرف انتشارات عرفان چاپ شد. این ترجمه دارای ویژگی هایی همچون روزمره بودن عبارات و کلمات استفاده شده در ترجمه، بیان مکی یا مدنی بودن سور قرآن و... می باشد. این ترجمه توسط آقایان محمد جان عمراف، فیض الله بابایف، سعید بیک، داملا معروف، سعید مکرم، سعید نورالدین شهاب الدین اف به سرگروهی طاهر رشید نگاشته شده است.

اما در سال های اخیر، گروهی متشکل از متخصّصین فنون تفسیر، علوم قرآن، حدیث، ادبیات عرب، ادبیات فارسی و علوم مختلف مربوط به حوزه قرآن، در راستای احساس مسئولیت و ضرورت اجتماعی مردم مسلمان تاجیکستان، و اهمیت فهم قرآن به زبان ساده و دقیق در میان مردم، سعی در پر کردن این خلأ کردند.

اهمیت کار ترجمه حاضر، در گروهی و علمی بودن، در عین سادگی آن است. یعنی اول اینکه این ترجمه، یک کار گروهی است نه انفرادی. دومین مسئله اینکه آنها سعی کردند هم معانی قرآن را به زبان ساده و دقیق برای مردم بفهمانند، و همزمان، از قالب یک ترجمه خارج نشود و این دقت و علمی بودن، آن را به بیان تفسیر وادار نکرده و در قالب همان ترجمه

این امر انجام شده است. ضمن اینکه سادگی و همه فهم بودن، نیز آنها را به بیان ترجمه تحت اللفظی و مختصر نیز نکشانده است.

ترجمه علمی - گروهی قرآن کریم به زبان فارسی تاجیکی حاصل سالها تلمّذ و خدمت گذاری جمعی از قرآن پژوهان تاجیکستانی در محضر قرآن کریم می باشد که در جامعه المصطفی العالمیّه به تحصیل علوم و معارف اسلامی پرداخته اند. این گروه هشت نفره از متخصّصین حوزه ادبیات فارس و عرب و معارف قرآنی هستند که در راستای تکلیف و وظیفه شرعی و ملّی خود، به این کار همّت بگمارند.

این اثر قرآنی حاصل سه سال کار گروهی است که همزمان با حفظ چارچوب های مسائل علمی قرآن کریم، سعی شده است تمامی کلمات با دقت علمی بالا ترجمه شده و در عین حال سلاست و روانی متن حفظ شود تا مورد استفاده همه مردم در تمامی سطوح قرار گیرد. در این ترجمه، بر خلاف برخی دیگر از کتب ترجمه، متن قرآن کریم روبروی متن ترجمه قرار گرفته است. در این نوشتار، هنگام بررسی نمونه ها و شواهد، همراه با آیه و متن ترجمه تاجیکی، برگردان فارسی آن نیز آورده خواهد شد.

ترجمه قرآن کریم فوق توسط جمعی از طلاب تاجیکستان زیر نظر دکتر صدیق حسین اف با استفاده از ترجمه های فارسی متعدد سامان یافته و به خطر کریل ترجمه شده است.

- پایان نامه های قرآنی متعددی در سطح ارشد و دکتری از طلاب تاجیکستانی مقیم قم در جامعه المصطفی العالمیه نگاشته و دفاع شده است.

1- (1) . در زبان فارسی تاجیکی، واژه صنعت، در حوزه هنر نیز کاربرد دارد. لذا اسم این نشریه، ادبیات و صنعت، به معنای ادبیات و هنر می باشد.
2- (2) . بیان این سابقه از وضعیت ترجمه و تفسیر در تاجیکستان و ماوراءالنهر، اقتباس شده از منبع ذیل می باشد: نصرالدین خجندی، عبدالمنان، آشنایی با ترجمه های فارسی قرآن کریم در ایران و تاجیکستان، ص 119 إلی 125.

3 - مهم ترین شخصیت های قرآنی

سید عبدالله نوری

اشاره

- ولادت: 15 مارس 1947

- وفات: 9 اوت 2006

زیست نامه

سید عبدالله نوری در تاریخ 15 مارس 1947 م. در روستای آشتیانِ ناحیه ی سنگوار کشور تاجیکستان متولد شده است. او چهارمین فرزند نورالدین سعیداف (1900-1982 م.) رئیس جماعت رستای أرغَنکول بود. سال 1953 م. پس از آنکه ناحیه ی سنگوار برهم زده و مردم آن به وادی وخش کوچانده شدند، خانواده ی نوری در ساوخاز «ترکمنستان» در ناحیه ی وخش ساکن شد.

مکتب میانه ی معلومات همگانی را سال 1964 در ناحیه ی وخش به پایان رساند. از پدرش و برخی علما، از جمله مدرّسان و دانشمندان معروف «صیام الدین نجم الدین اف» و «مولوی قاری محمدجان» معروف به «مولوی هندستانی»، علوم اسلامی، مانند صرف و نحو، معانی، منطق، فقه، اصول فقه، شرح عقیده، تاریخ اسلام، حدیث شناسی و تفسیر قرآن را فرا گرفت.

همزمان، در مؤسسه ی بین ناحیوی به حسابگیری تکنیکی شهر قورغانتپّه، دوره مهندسی را ختم کرده سپس تا اواسط سال 1986 در اداره مذکور به سمت مهندس ژئودزی (زمین سنجی) مشغول به کار گردید.

فعالیت ها

در دهه ی هفتاد میلادی، با تنی چند از شاگردان و دوستان دینی خویش به فعالیت های پنهانی جهت تبلیغ و ارشاد مردم به مسایل و معارف اسلامی، اقدام نمود و به دور از چشم دولت کمونیستی شوروی، حرکت نهضت اسلامی را تأسیس نمود. دیری نپایید که این نهضت توانست جوانان غیور و متدین را گرد خوش جمع نماید.

ماه ژوئن سال 1986 مقامات امنیتی، استاد نوری را با اتهام «پهن کردن خبرهای کاذب که ساحت اجتماعی و دولتی سوسیالیستی را بدنام می کند» بازداشت نمود و ماه فوریه سال 1987 با حکم دادگاه ولایت قورغانتپه بر اساس ماده 203 قانون جنایی جمهوری شوروی سوسیالیستی تاجیکستان، برای مدت یک سال و نیم از آزادی محروم کرده شد. او مهلت جزا را در 11 محبسه و زندان های مختلف سیبریا و شرق دور شوروی سابق سپری نمود.

در سال های 1989-1992 م. سردبیر نشریه «منبر اسلام» وابسته به اداره ی رسمی مسلمانان جمهوری تاجیکستان بود. همزمان با فروپاشی شوری (1991 م.)، حزب نهضت اسلامی به فعالیت های خود آشکارا ادامه داد و مردم مسلمان را به سوی ارزش های دینی و اعتقادی دعوت نموده و برنامه های اصلاحی خویش را برای جامعه مطرح کرد.

در پی جنگ شهروندی (1992-1997 م.) اوایل سال 1993 م. همراه با مردم سرزمین های جنگ زده، به افغانستان هجرت کرد و در آنجا در شرایط پیش آمده، مجدداً «حرکت نهضت اسلامی تاجیکستان» را بازسازی و تأسیس نمود که هسته اصلی آپازتسیون متحد تاجیک، در جنگ با حکومتِ امام علی رحمان اف به حساب می آمد. این حرکت، مسئولیت نگهبانی و پشتیبانی بیش از 60.000 مهاجر تاجیک در افغانستان و مبارزه ی سیاسی و نظامی را برای بازگرداندن حقوق های از دست رفته ی مهاجران و آوارگان تاجیک، به دوش خود می گیرد.

حرکت «نهضت اسلامی تاجیکستان» با رهبری سیدعبدالله نوری در آغاز گردیدن مذاکرات صلحِ تاجیکان در ماه آوریل سال 1994 نقش تعیین کننده را داشت. روند مذاکرات صلح تاجیکان (از آوریل 1994 تا ژوئن 1997) تحت رهبری بی واسطه ی نوری قرار داشت. برای هر چه زودتر رسیدن به آشتی و توافق نهایی طرفین (حرکت نهضت اسلامی و حکومت وقت)، استاد نوری هفت مرتبه خارج از کشور، با رئیس جمهور تاجیکستان، امام علی رحمان اف دیدار و گفتگو نمود. این ملاقات ها در روند مذاکرات صلح، نقش سرنوشت ساز داشته است.

استاد نوری از ژوئن سال 1997 تا 31 مارس سال 2000 م. سمت ریاست کمسیون آشتی ملّی را بر عهده داشت. از سپتامبر سال 1999 م. تا درگذشتش رئیس حزب نهضت اسلامی تاجیکستان بود. استاد سید

عبدالله نوری، 9 اوت سال 2006 در اثر بیماری سرطان در شهر دوشنبه، پاتخت کشور، درگذشت. مزارش در گورستان «سر آسیا» در فاصله نه چندان دور از مسجد مولانا یعقوب چرخی قرار دارد. یادش زنده و روحش شاد باد.

آثار علمی

از استاد سید عبدالله نوری آثار مکتوب علمی، سیاسی و درسی آموزشی نیز برجای مانده است، از جمله: «در آن سوی سیاست» (1996 م.)، «نظری به حقوق بشر از دیدگاه اسلام»، «امروز و فردای تاجیکستان» (2001 م.)، «تفسیر سوره مؤمنون» (2007 م.).

تذکر

در تاجیکستان متخصصان میان رشته ای در بین شخصیت های علمی یافت نشد، ولی برخی دانشمندان جوان که در جامعه المصطفی العالمیه تحصیل کرده اند وارد مباحث میان رشته ای شده اند، از جمله دکتر صدیق حسین اف در مباحث انسان شناسی و....

فصل نهم: آذربایجان

آذربایجان در طول تاریخ سرنوشت متفاوتی داشته است در دوره ایران باستان، جزئی از ایران به شمار می آمده و در دوره اسلام جزئی از ممالک اسلامی به شمار می آمده و حتی در دوره قاجار نیز جزئی از ایران بوده است لیکن در دوره معاصر از ایران جدا شد و جزء حکومت شوروی گردید و در این دوره فشارهای کمونیست ها و دین زدایی را تحمل کرد، لیکن شیعیان غیور این منطقه دست از دین و مذهب خود برنداشتند و هنوز هم فعالیت های مهذبی و محبت اهل بیت علیهم السلام در بین آنها رونق دارد.

- جمعیت: 9 میلیون نفر

- مساحت: 86600 کلیومتر مربع

- مذاهب اسلامی: اکثریت شیعه دوازده امامی و تعداد اندکی اهل سنت

فعالیت های قرآنی در این کشور بیشتر تحت تأثیر ایران به ویژه حوزه علمیه قم است. از جمله:

1 - فعالیت های لفظی همچون حفظ، قرائت و جلسات قرآنی انجام می شود.

2 - تفسیرهای قرآن:

- تفسیر تطبیقی آیه تطهیر دکتر ایلغار اسماعیل زاده، انتشارات المصطفی و...

3 - ترجمه های قرآنی

1) ترجمه قرآن پروفسور واسیم محمد علی یو و ضیا بنیاد او،

2) ترجمه قرآن میرزا رسول اسماعیل زاده.

4 - شخصیت های قرآنی: خفقان دوره کمونیستی و دین زدایی آنها موجب شد که در آذربایجان معاصر شخصیت های قرآنی بزرگ ظاهر نشود لیکن در عصر حاضر برخی طلاب فاضل آذربایجان مثل دکتر ایلغار اسماعیل زاده و... در حال رشد هستند و آثار قرآنی خوبی ارائه کرده اند.

فصل دهم: اندونزی

اشاره

کشور اندونزی بزرگ ترین کشور اسلامی از نظر جمعیت است که در آسیای جنوب شرقی واقع شده است این کشور در دوره قدیم تحت تأثیر علماء و بازرگانان ایران، یمن و... به اسلام روی آوردند ولی در سده های اخیر تحت استعمار هلند و پرتغال قرار گرفتند و دوره سختی را گذراندند ولی هویت اسلامی خویش را حفظ کردند.

- جمعیت: 255 میلیون نفر

- مساحت: 1.904.569 کیلومتر مربع شامل 17500 جزیره

- مذاهب: اکثریت اهل سنت شافعی و اقلیت شیعه (5 میلیون نفر)

در اندونزی حدود 5 میلیون نفر سادات وجود دارند که سرچشمه آنها سادات حضرت الموت یمن هستند.

مراسم تابوت که در برخی جزایر اندونزی در روز عاشورا (دهم محرم هر سال) مشابه مراسم عزاداری امام حسین (علیه السلام) در کشورهای شیعه برگزار می شود و در آن نمادهای اهل بیت علیهم السلام و عاشورا وجود دارد نشان دهنده سابقه ریشه دار تشیع در آن کشور است.(1)

اکنون نیز در اندونزی حدود پنج میلیون نفر شیعه و 15 حوزه علمیه شیعی و کالج صدرا و حسینیه ها و تشکل های مذهبی و علمی متعدد وجود دارد. فعالیت های قرآنی در اندونزی زنده و فعال است از جمله:

1 - فعالیت های لفظی

همچون قرائت، حفظ، مسابقات و... که رونق خوبی دارد و حتی سوره یس را عموم مردم اندونزی حفظ هستند و می خوانند. و حتی در بین آنان قاریان ممتازی حتی بین خانم ها وجود دارد.

2 - تفسیر قرآن

در اندونزی برخی تفاسیر نوشته یا ترجمه شده است از جمله:

- تفسیر مصباح، سید قریش شهاب، که در 15 جلد به زبان مالایی نگاشته و منتشر شده است. نویسنده وزیر دین اندونزی بوده و مشهورترین مفسر قرآن در اندونزی است. البته به اقرار نویسنده بسیاری از مطالب این تفسیر از تفسیر المیزان علامه طباطبایی اقتباس شده است.

- تفسیر موضوعی، وزارت دین اندونزی زیر نظر قریش شهاب با همکاری نصرالدین عمر از علمای اندونزی.

- تفسیر سوره حمد، محمد الکاف (ایشان از فارغ التحصیلان جامعه الصمطفی العالمیه که این کتاب را با کمک گرفتن از تفسیر قرآن مهر و برخی تفاسیر دیگر به زبان مالایی آماده و چاپ کرده است).

- تفسیر نمونه (الامثل) که دو جلد آن تا کنون توسط نمایندگی جامعه المصطفی در اندونزی زیر نظر حجت الاسلام دکتر سید مفید حسینی کوهساری به مالایی ترجمه و منتشر شده است.

- تفسیر الازهر که توسط جمعی از علمای اندونزی به زبان مالایی ترجمه شده است.

- تفسیر نورالقرآن، آیت الله فقیه ایمانی اصفهانی که به چند زبان از جمله مالایی ترجمه شده است.

1- (1) ر. ک: فرهنگ کوثر - اردیبهشت 1378، شماره 26 - عاشورا در اندونزی و نیز خاطرات سفر اندونزی از نگارنده.

3 - ترجمه آثار قرآنی به زبان مالایی

- تاریخ قرآن، آیت الله معرفت

- شبهات و ردود، آیت الله معرفت

- تفسیر نمونه (الامثل) که دو جلد آن تا کنون توسط نمایندگی جامعه المصطفی در اندونزی زیر نظر حجت الاسلام دکتر سید مفید حسینی کوهساری به مالایی ترجمه و منتشر شده است.

- آثار شهید مطهری

- برخی آثار آیت الله جوادی

- برخی آثار حجت الاسلام قرائتی

- برخی آثار آیت الله مصباح

4 - شخصیت های قرآنی

- سید قریش شهاب صاحب تفسیر مصباح

- نصر الدین عمر، رئیس دانشگاه قرآن اندونزی

5 - مراکز و رشته های قرآنی

اشاره

- کالج صدرا وابسته به جامعه المصطفی العالمیه که ارشد تفسیر و علوم قرآن و نیز دکتری تفسیر تطبیقی را در جاکارتا راه اندازی کرده است.

- دانشگاه قرآن جاکارتا، زیر نظر نصر الدین عمر که کارشناسی ارشد و دکتری قرآن دارد.

تذکر

در میان شخصیت های اندونزی به متخصصان میان رشته ای قرآن و علوم برخورد نکردیم، اما برخی فارغ التحصیلان دکتری جامعه المصطفی در حوزه مباحث میان رشته ای قرآن و علوم وارد شده اند همچون آقای

دمیاطی در مباحث قرآن و حقوق و... و نیز نمایندگی جامعه المصطفی العالمیه در زمان سرپرستی دکتر حسینی کوهساری در سال های گذشته چند کنفرانس میان رشته ای اسلام و علوم انسانی با همکاری وزارت علوم و برخی دانشگاه های این کشور برگزار کردند.

ص:91

فصل یازدهم: ایران

اشاره

مشخصات

- جمعیت: 78 میلیون نفر

- مساحت: 1.648.195 کلیومتر مربع

- مذاهب اسلامی: اکثریت شیعه و اقلیت اهل سنت (شافعی و حنفی و...)

ایران در عصر کنونی به ویژه بعد از انقلاب اسلامی یکی از مراکز مهم علمی و دینی جهان اسلام به شمار می آید و حتی مراکز حوزوی آن به ویژه حوزه علمیه قم برای مسلمانان کشورهای اسلامی و غیراسلامی الهام بخش است.

مهم ترین فعالیت های قرآنی در ایران

فعالیت های لفظی

فعالیت های لفظی همچون قرائت، حفظ، جلسات و مسابقات قرآن در این مورد فعالیت های زیر قابل توجه است:

- قرائت قرآن کریم بعد از نمازهای جماعت در مساجد سراسر کشور که بعد از هر مراسم نماز جماعت یک صفحه (گاهی با ترجمه و تفسیر مختصر) خوانده می شود.

- جلسات قرآن که معمولاً به صورت هفتگی و در ماه مبارک رمضان هر روز برگزار می شود. در این جلسات علاوه بر قرائت قرآن، آموزش، روخوانی، قرائت و تجوید (و گاهی مطالب محتوایی) به کودکان و نوجوانان داده می شود.

این جلسات در مساجد، دارالقرآن ها، محله های شهرهای بزرگ تا شهرهای کوچک و روستاها و حتی دانشگاه ها و مراکز بسیج و ادارات دولتی و کارخانه ها برگزار می شود و نقش مهمی در گسترش فرهنگ قرآنی دارد. رهبر معظم انقلاب اسلامی آیت الله العظمی خامنه ای دامت برکاته به این جلسات توجه ویژه دارند و هر سال یک بار در ماه مبارک

رمضان در یک جلسه طولانی در جلسه فعالان قرائت قرآن حاضرت می شوند و با ضیافت افطار از آنها پذیرایی می کنند.

- مسابقات قرآنی در دارالقرآن ها، شهرها، استان ها، دانشگاه ها، مراکز نظامی در طول سال یک یا چند بار برگزار می شود که مهم ترین آنها توسط سازمان اوقاف و امور خیریه به نام مسابقات بین المللی قرآن کریم هر سال یکبار برگزار می شود.

این مسابقه شامل بخش های قرائت، حفظ، تفسیر مقاله نویسی و... است که مسابقات رسمی کشور ایران در سطح جهان به شمار می آید و هر سال قاریان و حافظان و قرآن پژوهان زیادی از کشورهای دیگر جذب می کند.

مشابه این مسابقات در جامعه المصطفی العالمیه تحت عنوان «المپیاد قرآن و حدیث» هر سال در قم برگزار می شود که مخصوص طلاب غیرایرانی است و طلاب بیش از صد کشور حاضر در قم و نیز از مدارس علمیه کشورهای مختلف را به خود جذب می کند.

شخصیت های قرآنی

اشاره

ایران زمین در قرن های گذشته مهد پرورش شخصیت های قرآنی بوده است و مفسران بزرگی همچون شیخ طوسی، طبرسی، ابوالفتوح رازی و... از شیعه و شخصیت های قرآنی مثل طبری، فخر رازی و

... از اهل سنت (یا مشهور به اهل سنت) را به جهان عطا کرده است.

در ایران معاصر نیز شخصیت های قرآنی متعددی در حوزه های مختلف قرآنی همچون تفسیر، علوم قرآن، ترجمه و... پدیدار شده اند که به مهم ترین شخصیت های میان رشته ای قرآن و علوم اشاره می کنیم:

1 - ابوحامد غزالی

ابوحامد غزالی (م 505 ق) یکی از علمای قرن ششم هجری و از اهل سنت است و دارای تألیفات زیاد، از جمله کتاب احیاء العلوم و جواهر القرآن می باشد. ایشان در کتاب احیاء العلوم می گوید: «بلکه اخبار و روایات دلالت می کند که معانی قرآن، برای اهل فهم واسع است... واز بعضی علما نقل می کند: که برای هر آیه، شصت هزار نکتهٔ قابل فهم است و آنچه که در آیه باقی می ماند، از این هم بیشتر است. از دیگر علما نقل می کند که: در قرآن هفتاد و هفت هزار ودویست علم است، زیرا برای هر کلمه علمی است. و این علوم چهار برابر می شود، چون هر کلمه ای ظاهر و باطن و حد و مطلع دارد. سپس می گوید: پس همهٔ علوم داخل افعال و صفات خدا است و خداوند در قرآن، ذات، صفات و افعال خود را توضیح داده است و این علوم انتها ندارد». (1)

در کتاب جواهر القرآن، می گوید: (2) «علوم قرآن تقسیم می شود به دو قسم: اول علم ظواهر قرآن (صدف والقشر) واز این علوم است، لغت، نحو، علم قرائات، علم مخارج حروف، علم تفسیر ظاهر و...، دوم علم باطن قرآن (علم اللباب) و آن شامل شناخت قصه های قرآن، آنچه متعلق به انبیاء است، علم کلام، فقه، اصول فقه، علم به خدا، قیامت، علم به صراط مستقیم و طریق سلوک است. اینها مجامع العلم است که از قرآن و مراتب آن به دست می آید».

و در فصل پنجم، کیفیت انشعاب بقیهٔ علوم از قرآن را توضیح می دهد و می گوید: «شاید شما بگویی که علوم غیر از اینها (ظواهر و بواطن) زیاد است، مانند: علم طب، نجوم، هیئت العالم، هیئت بدن حیوان، تشریح اعضای او، علم سحر و طلسمات و غیر اینها؛ بدان که ما فقط اشاره به علوم دینی کردیم که اصل آنها برای رفتن به طرف خدا، در جهان لازم است، اما این علوم که شما اشاره می کنی، علومی هستند لکن اصلاح معاش و معاد بر آنها متوقف نیست، از این رو ما ذکر نکردیم و این علوم و

آنچه ما شمردیم و آنچه شمارش نکردیم، ریشه های آنها خارج از قرآن نیست، بلکه جمیع آنها از دریای واحدی است که ساحل ندارد».

و سپس مثال هایی به این شرح از علوم قرآن می زند: «از افعال خداوند برای مثال شفا و بیماری است چنان که خداوند از حضرت ابراهیم، در قرآن کریم حکایت می کند: وَ إِذا مَرِضْتُ فَهُوَ یَشْفِینِ ؛(3) «و هنگامی که بیمار شوم پس او [مرا] شفا می دهد» و

ص:93

1- (1) احیاء علوم دین، باب رابع از ابواب آداب تلاوت قرآن (باب فی فهم القرآن و تفسیره بالرأی من غیر نقل)، ج 1، ص 289 (چاپ دارالمعرفه با ترجمه و تلخیص).
2- (2) کتاب جواهر القرآن، فصل چهارم، ص 18.
3- (3) سورۂ شعرا، 80.

این فعل واحد الهی را کسی نمی شناسد، مگر آنکه علم طب را کامل بداند، زیرا معنای علم پزشکی چیزی جز شناخت کامل بیماری و علامات آن، شناخت شفا و اسباب آن نیست و از افعال خداوند، اندازه گیری خورشید، ماه و منازل آنها با حساب است، خداوند می فرماید: اَلشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبانٍ ؛(1) «خورشید و ماه، حساب شده (در حرکت) اند» و حقیقت حرکت خورشید و ماه طبق حساب خسوف آنها،(2) داخل شدن شب و روز و کیفیت جمع شدن یکی با دیگری(3) را، نمی تواند بشناسد، مگر کسی که شکل ترکیب آسمان ها و زمین را بداند و آن خود علمی مستقل است».(4) -(5)

امام محمد غزالی در کتاب احیاء علوم الدین و جواهر القرآن به موضوع اعجاز قرآن نیز پرداخته است و وجوه زیر را در اعجاز قرآن بر می شمارد:

یک: فصاحت و بلاغت

دو: اخبار پیشینیان

سه: اخبار غیبی

چهار: عدم اختلاف در قرآن

پنج: اشتمال قرآن بر همه دانش های مورد نیاز انسان از جمله علوم تجربی.(6)

غزالی اولین کسی است که معتقد است در قرآن جمیع علوم دینی و دنیوی وجود دارد که جز عالمان آن را درک نمی کنند و ظاهراً این مطلب را وجهی از وجوه اعجاز قرآن می داند.(7)

بررسی: چهار وجه اعجاز قرآن که غزالی مطرح کرد سخن تازه ای نبود. ولی وجه پنجم اعجاز قرآن در نظر غزالی زیربنای اعجاز علمی در قرن بیستم و زمینه ساز یکی از گونه های تفسیر علمی قرآن در سده های بعدی شد. چرا که در تفسیر علمی قرآن گونه های استخراج همه جزئیات علوم از قرآن - تحمیل نظریه های علمی بر قرآن - استخدام علوم در تفسیر قرآن - نظریه پردزی های علمی بر اساس آموزه های قرآنی و جهت دهدی به علوم انسانی مطرح شده است. هر چند که به دیدگاه غزالی در مورد وجود همه جزئیات علوم در ظواهر قرآن اشکالات متعددی

وارد شده است(8) اما به هر حال این یک نظریه جدید در تفسیر و اعجاز قرآن بود.

2 - یدالله نیازمند شیرازی

مؤلف کتاب اعجاز قرآن از نظر علوم امروزی، ایشان یکی از پیشگامان تفسیر علمی در ایران است که در سال 1325 شمسی، مطالبی تحت عنوان «اعجاز قرآن از نظر علوم امروزی» را به

1- (1) سورهٔ الرحمن، 5.
2- (2) سورهٔ قیامت، 8 و 9.
3- (3) سورهٔ حج، 61 و لقمان، 29.
4- (4) جواهر القرآن، فصل پنجم، ص 25 (چاپ المرکز العربی للکتاب، دمشق، بیروت).
5- (5) جناب استاد آیت الله معرفت می فرمودند: «شاید منظور غزالی این بوده که فهم آیات قرآن بدون کسب علوم تجربی ممکن نیست وقصد او این بوده که بگوید همهٔ علوم تجری از قرآن استخراج می شود». ولی ما عرض می کنیم که هر چند احتمالی که استاد فرمودند قابل توجه است، ولی با ظاهر کلمات ایشان در احیاء العلوم (که در اول مطلب ذکر شد) ناسازگار است.
6- (6) احیاء علوم الدین، ج 1، ص 383 و جواهر القرآن، ص 31.
7- (7) ر. ک: احیاء علوم دین، ج 1، ص 290 و فکره اعجاز القرآن، ص 92.
8- (8) ر. ک: درآمدی بر تفسیر علمی قرآن، ص 168.

صورت سلسله مقالاتی در روزنامهٔ آیین اسلام، منتشر کرد و سپس در سال 1326 شمسی، همان مطالب را به صورت یک کتاب چاپ و بعدها، به طور مکرر تجدید چاپ شد.

این کتاب در چهار بخش است: بخش اول، اعجاز قرآن از نظر فیزیولوژی را مطرح می کند و مسائلی را از علوم جدید، در رابطه با شیر، بینایی، شنوایی و حیض زنان مطرح می کند. سپس در بخش دوم، اعجاز قرآن در علوم طبیعی، در مورد تولید باران ها، رعد، برق، خلقت و تکامل جانوان را مورد بررسی قرار می دهد و در بخش چهارم پیشگویی های تاریخی قرآن را، مورد توجه قرار داده است. ما برای نمونه به چند مورد از آنها به این شرح اشاره می کنیم:

در مورد آیهٔ شریفهٔ وَ اللّٰهُ خَلَقَ کُلَّ دَابَّهٍ مِنْ ماءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ یَمْشِی عَلی بَطْنِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَمْشِی عَلی رِجْلَیْنِ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَمْشِی عَلی أَرْبَعٍ یَخْلُقُ اللّٰهُ ما یَشاءُ ؛(1) «و خداوند تمام جنبندگان را از آب آفرید، پس بعضی از آنها بر شکم خود راه می روند، و بعضی بر دو پای خود و بعضی بر چهار پای خود راه می روند و خداوند هر چه بخواهد خلق خواهد کرد».

ایشان با دو نوع ترجمه از آیات که در یکی ضمیر «هم» که در جملات متعدد آمده را به دابه بر می گردند (همان طور که ما ترجمه کردیم) و در ترجمهٔ نوع دوم ضمیر «هم» را در هر قسمت، به موجودات مذکور در قسمت قبل بر می گرداند و هر دو ترجمه را بر قانون تکامل انواع داروین تطبیق می کند و می گوید: مقاصد علمی آیات این است:

1. تکامل عمومی حیوانات (از مجموع آیات).

2. آب مبدأ خلقت بوده است.

3. ابتدای خزندگان و از آنها دو پائیان و ازاین دسته چهار پایان، خلقت یافته اند.

4. تکامل همیشه ادامه دارد یَخْلُقُ اللّٰهُ ما یَشاءُ إِنَّ اللّٰهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ .

سپس با آوردن شواهد بسیاری از جملات دانشمندان اروپایی و توضیح نظریه داروین می گوید: «تذکر این موضوع آنهم در سرزمین خشک

عربستان معجزه نمی باشد؟ کدام بشر عادی، با چنین صراحتی از پیش خود و بدون تحقیقات علمی، آنهم در محیط فرهنگی 1370 سال قبل، توانسته است اسرار و رموز آفرینش را، با صراحت بیان نموده و با تمام قوا در صدق مدعای خود ایستادگی کند؟(2)

1- (1) نور/ 45.
2- (2) اعجاز قرآن از نظر علوم امروزی، اثر یدالله نیازمند شیرازی، ص 88-99 (چاپ چهارم شرکت چاپ میهن سال 1335).

3 - مهندس مهدی بازرگان

مهدی بازرگان (1286 در تهران - 30 دی 1373 در زوریخ) معروف به مهندس بازرگان، سیاستمدار، عضو جبهه ملی ایران، مؤسس حزب نهضت آزادی ایران، استاد دانشگاه، پژوهشگر قرآن و نخست وزیر دولت موقت ایران پس از پیروزی انقلاب سال 1357 بود. او نخستین دانشیار دانشگاه تهران و مدتی بعد استاد و رئیس دانشکده فنی دانشگاه تهران شد.

وی از پیشتازان تفسیر علمی قرآن در ایران که کتاب هایی نیز، در این زمینه نوشته است، از جمله کتاب «باد و باران در قرآن»؛ «راه طی شده» و «مطهرات در اسلام» که در آنها موارد متعددی از آیات قرآن را، با مسائل جدید علم، کنار هم قرار می دهد و تفسیر می کند. ایشان می گوید: «قرآن کتاب هواشناسی نیست و برای تدریس علوم وفنون زندگی که عقل رس (قابل دسترسی عقل) و وظیفۀ بشر است نیامده. خداوند پیغمبر را مبعوث نکرده است که به ما طبیعیات بیاموزد... آنچه قابل توجه است و دعوی ما می باشد، این است که نکات اساسی و مبانی اصلی کیفیات جوی مربوط به باد و باران، در انتخاب کلمات و تغییرهای(1) بعضی آیات قرآن، به خوبی منعکس است و این انعکاس، نمی تواند ناشی از تصادف کلام، اطلاعات زمان یا نتیجۀ توجه و مشاهدۀ گوینده قرآن، به حالات زمین و آسمان، در موقع باد و باران بوده باشد».(2)

در قسمتی دیگر می گوید: «مراحل متوالی بادهای مهاجر کلیه مراحل مذکور در بند فوق الذکر (بادهای گرم و مرطوب دریا با بادهای شمالی مخالف که در اثر برخورد با هم، جبهه ای روی دریا، یا در سواحل و داخل خشکی ها، تشکیل می دهد و یا باران و برکت و سیل و طوفان می آورد) و به همان ترتیب، در چهار آیۀ قسم های ابتدای سورۀ ذاریات آمده است:

وَ الذّارِياتِ ذَرْواً «قسم به پراکنده کنندگان که به نحو خاص پراکنده می شوند» (فَالْحامِلاَتِ وِقْراً) «پس از آن قسم بر بردارندگان بار» فَالْجارِياتِ يُسْراً «سپس به جاری شوندگان آسان» فَالْمُقَسِّماتِ أَمْراً «و بالاخره قسم به تقسیم کنندگان امر».(3)

و سپس آیۀ وَ أَرْسَلْنَا الرِّياحَ لَواقِحَ 4 را مطرح می کند و بر بارور شدن ابرها (نه گیاهان به وسیلۀ گرده افشانی) تطبیق

1- (1) ظاهراً غلط چاپی است و «تعبیرهای» صحیح به نظر می رسد.

2- (2) باد و باران در قرآن، تألیف مهندس بازرگان، ص 91.

3- (3) ذاریات/ 1-4.

می کند.(1)

آقای بازرگان، در کتاب مطهرات در اسلام در مورد تیمم و اسرار علمی آن، آیه شریفه فَلَمْ تَجِدُوا ماءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ أَيْدِيكُمْ 2 «پس اگر آب پیدا نکردید «در صورت بیماری یا مسافرت یا...» پس با خاک پاک، تیمم کنید و با آن، صورت و دست هایتان را مسح نمایید».
او می گوید: «وقتی اتفاقاً به قضیهٔ پدیده های جذب ذره ای (phenomenes dadsorption) که در اثر سطح فوق العاده گستردهٔ ذرات غبار، حاصل می شود و مخصوصاً اعمال حیوانات ذره بینی موجود در خاک، تصادف نموده معلوم شد، خاک فی نفسه چیز کثیفی نیست که سبب تأیید امراض شود، بلکه خود کشندهٔ میکروب های موذی و منهدم کنندهٔ مواد آلی است و شاید همان گستردن غبار رقیق خاک، روی صورت و دست، خالی از فایده نباشد، چه وقتی مواد جایز التیمم را مطالعه می نماییم و می بینیم، گذشته از لطافت و پاکی اصلی، در خشک بودن و حالت غبار داشتن آنها، تأکید شده است».(2)

جالب این است که چاپ اول این کتاب، در سال 1322 شمسی بوده است و این قدمت تفسیر علمی را در ایران، می رساند که بیش از نیم قرن می شود. ایشان در کتاب «راه طی شده» کوشش می کند با قوانین بقای ماده (قانون لاولازیه) و اصل بقای انرژی (اصل ترمودینامیک) موانع سر راه قایمت را بر دارد و اصل ابدیت را در مقابل ظواهر فنا پذیر اثبات می نماید.

و طبق این تفکر، آیهٔ شریفهٔ إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ 4 را این گونه معنا می کند: «به حقیقت امر، خدا چنین است که وقتی چیزی را اراده کرد، همین که بگوید: بشو، خواهد شد و خواهد بود. آنچه یک مرتبه شده است، مستمراً خواهد بود دنیا، دار شده بود نیست محل شد و خواهد ماند است».(3)

ص:97

1- (1) منبع پیشین، ص 126.
2- (3) مطهرات در اسلام، ص 71، (چاپ سوم، شرکت سهامی انتشار) تألیف مهندس مهدی بازرگان، (چاپ دوم 1333 شمسی).

3- (5) راه طی شده، ص 203-212، اثر مهندس بازرگان، چاپ هشتم (شرکت عصار).

4 - آقای دکتر سید رضا پاک نژاد

(در فاجعهٔ هفتم تیر 1360 شمسی انفجار حزب جمهوری اسلامی، در تهران شهید شدند).

ایشان صاحب تألیفات زیاد هستند از جمله کتاب ارزشمند اولین دانشگاه و آخرین پیامبر که در 33 جلد به رشته تحریر، در آوردند و در این کتاب سعی نمودند، تا با استفاده از علوم جدید، خصوصاً علم پزشکی که رشتهٔ تخصصی ایشان بود، رازهای علمی قرآن، روایات و احکام اسلامی را آشکار کنند.

ایشان در یک جلد از کتاب خود، در مورد خواص عسل که در قرآن از آن نام برده شده و آن را شفا خوانده است، به طور مفصل سخن گفته اند(1) و آن را اعجاز قرآن، نامیده است و یا احکام بهداشتی قرآن و اسلام را، با اصول بهداشتی پیشرفته تطبیق نموده است.

برای مثال در مورد ازدواج، نکات جالبی را که فقه و بهداشت اسلامی بیان کرده، متذکر می شود و علت پزشکی هر نکته را توضیح می دهد. این کتاب که رسالهٔ دکترای مؤلف است در بسیاری از موارد، به تفسیر آیات قرآن با مسائل بهداشتی و پزشکی پرداخته است. برای مثال در مورد اعجاز آیهٔ شریفهٔ: أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِی...2 می گوید: «شگفتی و اعجاز قرآن در این است که می فرماید: زنبور از کوه و درخت خانه می گیرد و اشاره ای به درز و شکاف و حفره ای از کوه و گیاه نمی کند و اگر اشاره به چنین مطلبی کرده بود، امروز ایراد می کردیم که زنبورانی هستند در هندوستان که حشره شناسان آنها را «آپیش دور ساتا» می گویند، اینها یک شاخهٔ درخت را می گیرند و در طولش خانه هایی می سازند و...» سپس اعجاز قرآن، در نحوهٔ خانه سازی زنبور عسل را بیان می کند.(2)

ص:98

1- (1) اولین دانشگاه و آخرین پیامبر، ج 5، ص 46 و 53 به بعد (چاپ الاسلامیه 1361 ش).
2- (3) همان منبع پیشین، 48.

5 - آیت الله احمد اهتمام

(متوفی 1346 ش) یکی از علمای اصفهان، متولد در شهر رهنان (در کنار شهر اصفهان) که از دانشمندان ناشناخته و پرکار بوده و دارای تألیفاتی در فقه و اصول می باشد و از جمله کتاب فلسفهٔ احکام، را تألیف کرده که یک جلد آن چاپ و جلد دوم در دست چاپ می باشد. او در این کتاب سعی نموده که حکمت های احکام اسلامی (مطهرات، نجاسات، مکروهات، محرمات، واجبات و مستحبات) و نکات علمی آنها را بیان کند.

از این رو در مورد تحریم گوشت خوک و شراب در قرآن، به علوم جدید تمسک کرده و همچنین در مورد پاک بودن آب، به وجود فرمان ها(1) و اکسیژن درون آب که خاصیت میکروب کشی دارد استناد نموده است.(2) این کتاب در نوع خود کم نظیر بوده و سعی نموده احکام اسلامی را با پیشرفت ها و اکتشافات علوم جدید تطبیق دهد.

ایشان در مورد آیهٔ شریفهٔ اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ عَلَقٍ...3 «بخوان به نام پروردگارت که خلق کرده (همه چیز را) و انسان را از علق آفرید» می گوید «علق را در قدیم به معنای خون بسته، تفسیر می کردند، ولی امروز معلوم شد که انسان، از اسپر ماتوزئید هایی که در منی مرد است و به یک دانه تخمک زن داخل می شوند، به وجود می آید و این اسپرماتوزئید به شکل زالو است و آن مبدأ خلقت انسان است که در یک قرن اخیر ثابت شده ولکن اسلام در چهارده قرن قبل از آن، خبر می دهد»(3) و بعد مسئلهٔ زوجیت گیاهان را مطرح می کند و آیاتی را در این زمینه می آورد.(4)

ایشان سپس با طرح مسائل علمی و کشفیات جدید، سعی می کند وضو را به عنوان یک ماساژ دادن اعضا مطرح نماید(5) و یا در مورد غسل جنابت و تیمم و احکام دیگر فلسفه های علمی ذکر می نماید.

1- (1) Ferment حیوانات ریز که اعضای جانوران و گیاهان و مواد آلی را تجزیه می کنند و از فساد آنها جلوگیری می کنند که در زبان شرع ملائکه می نامند (فلسفهٔ احکام، ص 112، احمد اهتمام).

2- (2) فلسفهٔ احکام، تألیف احمد اهتمام، ص 164 (چاپخانهٔ اسلام اصفهان).
3- (4) منبع پیشین، ص 23 (با تلخیص و تصرف در عبارات) و ص 66.
4- (5) منبع پیشین، ص 72.
5- (6) منبع پیشین، ص 232.

6 - علامه محمد حسین طباطبایی

اشاره

- تولد: 1281 ش - تبریز

- وفات: 1360 ش - قم (محل دفن: حرم حضرت معصومه)

زیست نامه

محمد حسین طباطبایی در سال 1281 شمسی در تبریز متولد شد و در 5 سالگی مادر و در 9 سالگی پدر خود را از دست داد، پس از درگذشت پدر به مکتب خانه رفت و از سال 1297 تا 1304 را به مطالعه علوم دینی نظیر امثله، صرف، عوامل، شرح لمعه و... سپری کرد. وی در سال 1304 وارد حوزه علمیه نجف شد و از دروس آیت الله شیخ محمد اصفهانی، آیت الله نائینی، آیت الله حجت، سید ابوالقاسم خوانساری و... استفاده کرده و در سال 1314 به مدت 10 سال باز به تبریز برگشته و در سال 1325 توجه حوزه علمیه قم گردید تا دوباره اشتغالات علمی را از سر گیرد (طباطبایی، بررسی های اسلامی، 1/19-23) علامه در سال 1360 دار فانی را وداع گفت و درحرم حضرت معصومه به خاک سپرده شد.

آثار

1 - تفسیر المیزان است، که در 20 جلد و طی 20 سال به زبان عربی تألیف شده است. در این تفسیر، از روش «تفسیر قرآن به قرآن» استفاده شده است، و علاوه بر تفسیر آیات و بحث های لغوی در بخش هایی جداگانه با توجه به موضوع آیات مباحث روایی، تاریخی، کلامی، فلسفی و اجتماعی نیز دارد. این اثر به دو شکل منتشر شده است: نخست در چهل جلد، و سپس، در 20 جلد. این اثر توسط سیدمحمد باقر موسوی همدانی به زبان فارسی ترجمه شده است.

2 - تفسیر البیان فی موافقهٔ بین الحدیث و القرآن در 6 جلد دارد که پس از مراجعت از نجف به تبریز و قبل از المیزان تألیف شده است.

3 - اصول فلسفه و روش رئالیسم است. این کتاب شامل 14 مقالهٔ فلسفی است، که طی دهه های 20 و 30 شمسی تألیف شده و توسط

مرتضی مطهری و با رویکرد فلسفهٔ تطبیقی شرح داده شده است. این کتاب نخستین، و یکی از مهم ترین کتاب هایی است که به بررسی مباحث فلسفی، با توجه به رویکردهای حکمت فلسفی اسلامی و فلسفه جدید غربی پرداخته است.

4 - کتاب توحید که شامل 3 رساله است: رساله در توحید - رساله در اسماء الله - رساله در افعال الله

5 - کتاب انسان که شامل 3 رساله است: الانسان قبل الدنیا - الانسان فی الدنیا - الانسان بعد الدنیا: این کتاب که اکنون با نام «انسان از آغاز تا انجام» ترجمه شده است مباحثی

ص:100

مفید از عوالم سه گانه ماده، مثال و عقل مطرح کرده و پیرامون شبهات و دغدغه خاطر جوانان مطالبی بسیار مفید و لازم ارائه کرده است.

6 - رساله وسائط که البته همگی این رساله ها در یک مجلد جمع آوری شده و به نام هفت رساله معروف است.

7 - رساله الولایه

ولایت نامه: این یک رساله عرفانی از وی است که همایون همتی آن را ترجمه کرده است و انتشارات روایت فتح آن را منتشر کرده است.

8 - رساله النبوه و الامامه

9 - بدایه الحکمه: کتابی که یک دوره تدریس فشرده فلسفه برای دوستداران علوم عقلی در قم و سپس دانشگاه های کشور شد.

10 - نهایه الحکمه: این اثر برای تدریس فلسفه با توضیحی بیشتر، عمقی افزون تر و سطحی عالی تر تدوین شده است.

11 - شیعه در اسلام: علامه این کتاب را برای معرفی عقاید شیعه به طور عقلانی نوشته است.

12 - قرآن در اسلام (به بحث درباره مباحث قرآنی از جمله نزول قرآن، آیات محکم و متشابه ناسخ و منسوخ و... پرداخته است)

13 - وحی یا شعور مرموز

14 - اسلام و انسان معاصر

15 - حکومت در اسلام

16 - سنن النبی (درباره سیره و خلق و خوی پیامبر اسلام در بخش های مختلف زندگی فردی و اجتماعی ایشان است)

17 - علی و فلسفه الهی

18 - خلاصه تعالیم اسلام

19 - نسب نامه خاندان طباطبایی (اولاد امیر سراج الدین عبدالوهاب)

20 - حاشیه بر کفایه (کتابی اصولی پیرامون قوانین استنباط است)

21 - مجموعهٔ مذاکرات با پروفسور هانری کربن:

او که محققی فرانسوی است پیرامون چگونگی شیعه و مباحث اعتقادی و... مذاکراتی با وی داشته که در این کتاب وجود دارد.

دیدگاه علامه طباطبایی در مورد تفسیر علمی

ایشان در مورد تفسیر علمی می فرماید: «بعضی از مسلمانان در اثر غرق شدن در علوم طبیعی و مشابه آنها که مبتنی بر حس و تجربه است، به مذهب اصالت حس، از فلاسفهٔ اروپا متمایل شدند و بعضی به طریق اصاله العمل (که ارزشی برای ادراکات قائل نیستند، مگر به مقداری که عملی بر آن مترتب شود) گرایش پیدا کردند، از این رو گفتند که معارف دینی، با طریقهٔ علمی (اصالت حس و ماده) معارضت ندارد و موارد آیات مخالف این نظر را، تأویل کردند و حتی معاد را با قوانین مادی، تطبیق نمودند و گفتند روح مادی است و از خواص ماده به دست می آید و نبوت یک نبوغ خاص اجتماعی است که موجب قانون گذاری، برای ایجاد مصالح می شود و نتیجه گرفتند که روایات، به خاطر خلطی که در آنهاست، قابل اعتماد نیست و تفسیر آیات قرآن، به طریق عقلی (که در تفسیرهای گذشتگان انجام می شد) را هم، علم، باطل کرد (روش عقلی را علم باطل کرد) پس قرآن را باید با علم تفسیر نمود.

ص:101

در پایان چنین می فرماید: انما الکلام فی ان ما اورده علی مسالک السلف من المفسرین (ان ذلک تطبیقاً و لیس بتفسیر) وارد بعینه علی طریقتهم فی التفسیر.

آن اشکالی که بر روش تفسیر علمای گذشته وارد کرده اند که تفسیر نیست، بلکه تطبیق است (همان اشکال) بر ایشان نیز وارد است».(1)

هر چند علامه، در تفسیر بعضی از آیات قرآن از علوم تجربی و نتایج آنها کمک می گیرد چنان چه در ذیل آیهٔ شریفهٔ: وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ کُلَّ شَیْ ءٍ حَیٍّ 2 «و حیات هر چیزی را از آب قرار دادیم» می فرماید: «منظور این است که آب دخالت کاملی در وجود هر موجود زنده ای دارد... و در بحث های علمی جدید ارتباط حیات با آب واضح شده است».(2)

و یا در ذیل آیهٔ شریفهٔ وَ السَّماءَ بَنَیْناها بِأَیْدٍ وَ إِنّا لَمُوسِعُونَ 4 می فرماید که مراد توسعهٔ خلقت آسمان است، همان طور که علوم ریاضی، امروزه به این مسئله نظر دارد.(3) و نیز ایشان ذیل آیه 200 سوره آل عمران مباحث مفصلی در مورد علوم اجتماعی و قرآن می آورد. از این رو علامه در شمار قائلان به تفصیل در تفسیر علمی محسوب می شود.

مهم ترین فعالیت قرآنی

تألیف دو تفسیر البیان (6 جلد) و تفسیر المیزان (20 جلد)

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

بازآفرینی تفسیر قرآن به قرآن و کاربست گسترده آن در تفسیر و نیز توجه به مباحث اجتماعی قرآن (ذیل آیه 200 سوره آل عمران) و....

1- (1) المیزان، ج 1، ص 7-8، با تلخیص و ترجمه.
2- (3) المیزان، ج 14، ص 279 (چاپ اسماعیلیان).
3- (5) المیزان، ج 18، ص 382.

7 - آیت الله شهید مرتضی مطهری

اشاره

- تولد: 13 بهمن 1298 ش - فریمان (75 کیلومتری مشهد)

- وفات: 11 اردیبهشت 1358 - تهران

زیست نامه

آیت الله شهید مرتضی مطهری در 13 بهمن 1298 در شهر فریمان از توابع مشهد در خانواده ای روحانی با اصالت سیستانی زاده شد. پدرش شیخ محمد حسین کیخا (مطهری)، نوه شیخ محمد علی کیخا از معتمدین سیستان از دهکده کنگ پیران بخش پشت آب شهرستان زابل بود. شیخ محمد علی کیخا بیش از یک قرن پیش برای نزدیکی بیشتر به حرم امام رضا علیه السلام و حوزه علمیه مشهد از شهرستان زابل در استان سیستان و بلوچستان به شهرستان فریمان در استان خراسان مهاجرت کرد. مرتضی مطهری در کودکی برای فراگیری دروس ابتدایی به مکتبخانه رفت. در سن دوازده سالگی به حوزه علمیه مشهد رفت و به تحصیل مقدمات علوم اسلامی پرداخت. در سال 1316 برای تکمیل تحصیلات خود عازم حوزه علمیه قم شد.

مطهری نزد آیت الله صدوقی، کتاب «مطوّل» را فراگرفت و نزد آیت الله مرعشی نجفی، «شرح لمعه» را آموخت. در دوره اقامت پانزده ساله خود در قم از بروجردی (در فقه و اصول) و امام خمینی (به مدت 12 سال در فلسفه و اصول) و علامه طباطبائی (در فلسفه: الهیات شفای بوعلی و دروس دیگر) بهره گرفت. قبل از نقل مکان حضر ت بروجردی به قم، مطهری گاهی به بروجرد می رفت و از درس وی استفاده می کرد. وی مدتی نیز از درس و بحث اخلاقی حاج میرزا علی آقا شیرازی بهره برد. سید محمد حجت (در اصول) و سید محمد محقق داماد (در فقه) از اساتید دیگر مرتضی مطهری بودند. وی در مدت اقامت خود در قم علاوه بر تحصیل علم، در امور اجتماعی و سیاسی نیز مشارکت داشت و از جمله با فدائیان اسلام در ارتباط بوده است.

مطهری در سال 1331 از قم به تهران مهاجرت کرد، و در این شهر به تدریس در مدرسه مروی و تألیف و سخنرانی های تحقیقی پرداخت. در

سال 1334 اولین جلسه تفسیر انجمن اسلامی دانشجویان توسط مطهری تشکیل گردید، و در همان سال تدریس خود را در دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران را آغاز کرد. در سال های 1337 و 1338 و پس از تشکیل انجمن اسلامی پزشکان، مطهری به یکی از سخنرانان اصلی این انجمن تبدیل گشت. وی در طول سال های 1340 تا 1350 سخنران منحصربه فرد این انجمن بود.

شهید مرتضی مطهری در شامگاه روز سه شنبه 12 اردیبهشت 1358

ص:103

پس از پایان جلسه ای در منزل یدالله سحابی به همراه گروهی از رجال سیاسی انقلابی، در تاریکی شب و هنگام خروج از محل جلسه، هدف گلوله یکی از افراد گروه منحرف فرقان قرار گرفت و پس از انتقال به بیمارستان طرفه درگذشت. قاتلان او سه نفر به نام های محمدعلی بصیری، حمید نیکنام و وفا قاضی زاده بودند.

آثار

1. بحث های تخصصی در موضوع خاصی از قرآن و اسلام مانند: نظام حقوق زن در اسلام، عدل الهی، فطرت، جامعه و تاریخ و...

2. تفسیر ترتیبی: مجموعه آشنایی با قرآن است که تاکنون هشت کتاب آن منتشر شده است.

3. مجموع جهان بینی اسلامی (در 7 جلد: توحید، وحی و نبوت، معاد و...)

4. آشنایی با علوم اسلامی (3 جلد)

5. اسلام و مقتضیات زمان (2 جلد)

6. کتاب های دیگر:

اخلاق جنسی - اصول فلسفه و روش رئالیسم - امامت و رهبری - امدادهای غیبی در زندگی بشر - انسان در قرآن - انسان کامل - انسان و ایمان - انسان و سرنوشت - بیست گفتار - پاسخهای استاد به نقدهای کتاب مساله حجاب - پیامبر امی - پیرامون انقلاب اسلامی - پیرامون جمهوری اسلامی - تعلیم و تربیت در اسلام - تکامل اجتماعی انسان - جاذبه و دافعه علی - جامعه و تاریخ - جهاد - جهان بینی توحیدی - حرکت و زمان در فلسفه اسلامی (1 و 2) - حق و باطل - حکمتها و اندرزها - حماسه حسینی (1-3) - خاتمیت - ختم نبوت - خدمات متقابل اسلام و ایران - داستان راستان (1-2) - درسهای الهیات شفا (1-2) - ده گفتار - زندگی جاوید یا حیات اخروی - سیری در سیره ائمه اطهار - سیری در سیره نبوی - سیری در نهج البلاغه - شرح منظومه (1-2) - شش مقاله (جهان بینی الهی و جهان بینی مادی) - علل گرایش به مادیگری - فلسفه اخلاق - فلسفه تاریخ (1-2) - قیام و انقلاب مهدی - گفتارهای معنوی - مساله حجاب - مساله ربا - مساله شناخت - مقالات فلسفی - نظری به

نمونه ها

شهید مطهری بعد از بررسی مفهوم اعجاز و تحدّی و رابطه معجزه با قانون علیت وجود اعجاز قرآن را بر می شمارد که عبارتند از:

الف: اعجاز در جنبه زیبایی و هنری که مربوط به الفاظ قرآن است.(1)

ب: اعجاز (در جنبه) فکری و علمی که مربوط به معنویات قرآن است که مسائل مربوط به خدا و ماوراء طبیعت را مافوق عصر و محیط خویش بیان کرده و گوینده آن هم یک مرد عرب امّی بوده است که این خودش اعجاز است.(2)

1- (1) ر. ک: مجموعه آثار شهید مطهری، ج 4، ص 456-567.
2- (2) همان.

ج: اعجاز تشریعی: در مورد مقررات و قوانین قرآن در باب عبادات، حقوق اجتماعی، معاملات، حقوق خانوادگی به ویژه حقوق زن که در سطح عالی عجیبی بحث کرده است و گوینده آن نیز یک فرد امّی بوده است.(1)

د: اعجاز اخلاقی و تربیتی: اخلاق و تربیت در قرآن در سطحی است که امکان ندارد مردم عصر نزول با فکر شخصی خود به این گونه معانی و مفاهیم برسند و حتی بعد از قرآن نیز به پای آن نرسیده اند و این خودش اعجاز است.(2)

ه -: اعجاز علمی: شهید مطهری مطالب علمی قرآن را شگفت انگیز و اعجاز آمیز می خواند و به دانشجویان توصیه می کند که به مطالعه این آیات بپردازند(3). برای مثال ایشان در مورد آیه اَللّهُ الَّذِی رَفَعَ السَّماواتِ بِغَیْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها (رعد/ 2) با ذکر روایتی از امام رضا علیه السلام و بیان نکته علمی آیه، آن را بر نیروی غیر مرئی جاذبه منطبق می داند.(4) که این یکی از اعجازهای علمی قرآن است.

مهم ترین فعالیت قرآنی

تفاسیر شفاهی و کتبی ایشان که در 8 جلد تحت عنوان آشنایی با قرآن چاپ شده است.

اهم نظریه های قرآنی

پاسخگویی دین به نیازهای انسان معاصر از طریق نظریه های مکمل (مرجعیت اهل بیت علیهم السلام و مرجعیت عقل) و نظریه قضایای حقیقه و احکام ثابت و متغیر در قرآن، ارائه ایدئولوژی اصیل اسلامی از طریق درس و سخنرانی و تألیف کتاب.

تذکر

شهید مطهری در ضمن کتاب آشنایی با قرآن و نیز کتاب اسلام و مقتضیات زمان مکرر به مباحث قرآن و علوم پرداخته است. البته ایشان مباحث میان رشته ای متعددی را در ضمن آثار خود بیان کرده است.

1- (1) همان، ص 548.
2- (2) همان، ص 547.
3- (3) آشنایی با قرآن، ج 4، ص 201.
4- (4) همان، ج 8، ص 72.

8 - آیت الله طالقانی

اشاره

- تولد: 13 اسفند 1289 ش - طالقان

- وفات: 19 شهریور 1358 ش

زیست نامه

وی در 13 اسفند 1289 خورشیدی (برابر با روز یکشنبه 4 ربیع الاول 1329 قمری) در خانواده ای اهل علم و دارای روحیات انقلابی در روستای گلیرد طالقان در استان البرز دیده به جهان گشود. پدرش ابوالحسن علایی طالقانی نخستین استاد وی بود. در اسفند سال 1316 با بتول اعلایی فرد ازدواج کرد.

تحصیلات ابتدایی را نزد پدر آغاز کرد و پس از آن در مدارس رضویه و فیضیه قم تا سال 1317 تحصیل را تا درجه اجتهاد ادامه داد. در سال 1317 پس از گذران تحصیلات در مدرسه فیضیه و رضویه قم از شیخ عبدالکریم حائری یزدی اجازه نامه اجتهاد دریافت و در سال 1318 برای تدریس در مدرسه سپهسالار راهی تهران شد.

سید محمود علائی طالقانی معروف به آیت الله طالقانی نو اندیش دینی، فعال سیاسی و اجتماعی، یکی از مؤسسین نهضت آزادی ایران بود.

او دارای تفسیری تحت عنوان «پرتوی از قرآن» بود. پرتوی از قرآن، در زمان انتشار از محبوب ترین تفاسیری بود که نوشته شده بود. طالقانی در آثارش می کوشید تا نشان دهد که اسلام با دموکراسی هم خوانی دارد.

محمود طالقانی چندبار به علت فعالیت های سیاسی، توسط رژیم پهلوی به زندان رفت و یک بار نیز تبعید شد. وی از رهبران انقلاب 1357 ایران بود و پس از ترور شهید مرتضی مطهری، ریاست شورای انقلاب را برعهده گرفت. طالقانی در اواخر عمرش از طرف امام خمینی به عنوان امام جمعه تهران معرفی شد. پس از آن نیز وارد مجلس خبرگان قانون اساسی شد و یک ماه بعد درگذشت.

آثار

1 - پرتوی از قرآن (6 جلد تفسیر قرآن که یک دوره کامل تفسیر قرآن کامل نشده است. اکثر این تفسیر در دوره رژیم پهلوی در زندان نگاشته شده است.)

2 - حاشیه بر تنبیه الامه و تنزیه المله (مقدمه و توضیحات و ترجمه کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله)

3 - اسلام و مالکیت (درباره مسائل اقتصادی)

4 - به سوی خدا می رویم (درباره سفر حج)

5 - ترجمه و توضیح بخشی از نهج البلاغه

ص:106

نمونه تفسیر علمی ایشان

ایشان در مواردی از تفسیر خود «پرتوی از قرآن» از مسائل علمی، برای تبیین مقاصد و مفاهیم قرآنی، استفاده کرده اند، برای مثال در تفسیر سورهٔ شمس ذیل آیهٔ وَ الْأَرْضِ وَ ما طَحاها1 .

با استفاده از معانی لغوی کلمه «طحا» می گوید: خلاصه آنکه این آیهٔ کوتاه و فشرده با این تعبیر «مای» ابهام و فعل خاص، این حقایق را صراحتاً و ضمناً می رساند:

1. زمین در آغاز به منشیء پیوسته و خود فشرده بوده وگرنه حدوث دفع طحاها معنا ندارد.

2. سپس نیرویی که نام و نشانی نداشته «ما» به کار آمده و آن را به صورت کره ای از منشأ اصلی جدا کرده و دور رانده است. این نیرو به صراحت فعل و مفعول طحاها و دلالت آن بر حدوث، باید دارای قدرت دفعی شده باشد که پس از جذب پدید آمده است.

3. لازمهٔ این گونه دفع که بر جسم کروی زمین، وارد شده و آن را رانده است حرکت وضعی آن می باشد.

4. واقع شدن زمین میان دو نیروی جذب و دفع، موجب حرکت انتقالی آن می گردد.

5. از آثار جدا شدن و رانده شدن زمین از جسم اصلی و اولی، خارج شدن آن از محیط جذب شدید و واقع شدن میان دو کشش مخالف، این بوده که به تدریج جرم آن امتداد و گسترش یافته، تا به صورت ثابت و متعادل کنونی در آمده است.

چنین به نظر می رسد که این مطالب، معانی و لوازم به وضوح، از تعبیر این آیه استفاده شود و تأویل و تکلفی در میان نباشد. در واقع پیشرفت علم و تحقیق است که این گونه آیات را تفسیر می نماید.(1)

مهم ترین فعالیت قرآنی

تفسیر پرتوی از قرآن - برنامه تلوزیونی قرآنی شب های جمعه (درس هایی از قرآن)

اهم نظریه های قرآنی

رویکرد اجتماعی در تفسیر، مبارزه و انقلاب بر اساس قرآن و دین.

تذکر: ایشان در کتاب های خود به مطالعات میان رشته ای «قرآن و اجتماع»، «قرآن و اقتصاد» و «قرآن و سیاست» مکرر اشاره کرده است.

1- (2) پرتوی از قرآن، سید محمود طالقانی (ره)، ج 2 از جزء سی ام، ص 110.

صاحب تفسیر نوین، وی در این تفسیر که شامل تفسیر جزو سی ام قرآن کریم است و از تفسیرهای معاصر ایران به حساب می آید و نویسندهٔ آن اخیراً فوت کرد، در موارد متعدد، به اعجاز علمی قرآن و آیات علمی آن اشاره می کند، او در مقدمهٔ تفسیر می گوید: «در سورهٔ نمل آیهٔ 19، خداوند به صراحت از سخن گفتن مورچه خبر داده است (و مورچه ای گفت: ای مورچگان در مساکن خود داخل شوید، تا سلیمان و لشکریانش در حالی که ملتفت نباشند شما را در هم نکوبند) و مفسران در معنای آیه درمانده بودند. برخی بر اعجاز حضرت سلیمان حمل می کردند، در ضروتی که معجزه برای اقناع مردم است و کسی نه سخن مورچه را می شنید و نه می فهمید، بعضی دیگر به تأویلات شگفتی می پرداختند، بسیاری هم تعبداً می پذیرفتند، تا علم حشره شناسی پیشرفت نمود و در زمان ما معلوم شد، مورچه سخن می گوید و از این قبیل معجزات هم در قرآن فراوان است».(1)

ایشان یکی از جنبه های اعجاز قرآن را، اعجاز علمی می داند و برای مثال به آیات راجع به حرکت زمین، یا مرکب بودن نور خورشید اشاره می کند.(2) ایشان در جایی آیهٔ نارُ اللّهِ الْمُوقَدَهُ 3 را اشاره به اشعهٔ «رونتگن» می داند؛ همان طور که یک دکتر مصری اعلام و اثبات کرده است.(3) نیز در ذیل آیهٔ شریفهٔ وَ خَلَقْناکُمْ أَزْواجاً ،(4) آن را یک معجزهٔ علمی قرآن می شمارد و تحت عنوان یک معجزهٔ علمی، به بحث راجع به زوجیت گیاهان و حیوانات از لحاظ علمی، می پردازد و آیات دیگر قرآن راجع به این مطلب را شاهد می آورد.(5)

ص:108

1- (1) تفسیر نوین، تألیف، محمد تقی شریعتی، ص 67 مقدمه (چاپ دفتر نشر فرهنگ اسلامی).
2- (2) همان ص 66 مقدمه.
3- (4) تفسیر نوین، همان، ص 64 مقدمه.
4- (5) نبأ / 8.
5- (6) همان منبع، ص 11.

10 - آیت الله علی مشکینی اردبیلی

علی اکبر فیض آلنی مشهور به آیت الله علی مشکینی (28 آذر 1300، مشکین شهر - 8 مرداد 1386، تهران) روحانی شیعه و سیاست مدار ایرانی بود. او نخستین رئیس مجلس خبرگان رهبری از زمان تأسیس آن در سال 1361 تا پایان عمر خود، رئیس جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و امام جمعه دائم قم بوده است.

وی از اساتید حوزهٔ علمیهٔ قم که کتاب هایی، در زمینهٔ اصول و فقه نوشته اند و در کتاب «تکامل در قرآن» سعی می کند، یک تفسیر علمی از آیات مربوط به خلقت انسان، ارائه کند و تعارض ظواهر آیات قرآن، با نظریهٔ تکامل را رفع نماید. ایشان می فرماید: «اما در مورد علوم و دانش های مربوط به امور دنیا و آخرت، همانند موضوع کتاب (تکامل حیوانات و انسان) و نظایر آن، بایستی در قرآن، تأمل و تفکر عمیق کرد، تا چگونگی آنها را کشف و استنباط نمود. آیاتی که در این مورد ما را به یقین می رساند، مشخص می شوند و اگر در مواردی، آیات مفید یقین پیدا نکردیم همچنان ظاهر آیات را گرفته و حکم واقعیت را از آنچه ظاهر آیات به ما می دهد برداشت می کنیم و هیچ گونه کار خلافی نیز انجام نداده ایم. بدین گونه استفاده از ظاهر آیات مربوط به موضوع استنتاج مسائل علمی و نظریات جدید از قرآن، امری عادی و آسان می گردد. البته در اینجا منظور ما، تأویل آیات یا تحمیل عقاید، به ظواهر کتاب و تطبیق آن با ادعا و نظریات طرفداران تکامل نیست».(1)

ایشان در مورد تکامل انسان (نظریهٔ داروین) می گوید: «در قرآن کریم، مطلبی بر خلاف اصل اعتقادی معلوم و اثبات شدهٔ این دانشمندان و آیه ای متضاد با این مسئلهٔ مورد تجربهٔ آنها، یعنی وجود تغییر و تکامل در گیاه و حیوان نیامده است».(2)

سپس آیهٔ شریفهٔ: وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ كُلَّ شَىْ ءٍ حَیٍّ 3 را، یکی از دلایل اثبات تکامل می دانند.(3) ایشان بین تحمیل عقاید بر قرآن، یا استفادهٔ صحیح از ظواهر و نصوص قرآن فرق می گذارند.

1- (1) تکامل در قرآن، ص 20، تألیف آیت الله شیخ علی مشکینی اردبیلی (چاپ دفتر نشر فرهنگ اسلامی).
2- (2) همان منبع، ص 17.
3- (4) همان منبع، ص 23.

11 - آیت الله محمد هادی معرفت

اشاره

- تولد: 1309 ش - کربلا

- وفات: 1385 ش - قم

زیست نامه

علامه محمد هادی معرفت؛ در سال 1309 شمسی در خانواده ای روحانی در کربلا دیده به جهان گشود. وی در حوزه های علمیه کربلا، نجف و قم تحصیلات خویش را در زمینه های ادبیات، منطق، ریاضی، اصول، فقه و فلسفه نزد اساتیدی بنام، فقهایی عالی قدر و مجتهدانی گران قدر فرا گرفت و پس از هجرت به قم، در بحث های آیات عظام گلپایگانی;، اراکی; و میرزا هاشم آملی; شرکت نمود.

وی پس از 76 سال عمر با برکت و پر بار، در دی ماه 1385 ش دیده از جهان فروبست.

آثار

آیت الله محمدهادی معرفت دارای آثار فراوانی در حوزه تفسیر و علوم قرآنی است که بخش عمده ای از آنان انتشار نیافته است. ایشان در موارد متعددی به مباحث میان رشته ای قرآن و علوم پرداخته است. برخی از این تألیفات عبارت است از:

1 - التمهید فی علوم القرآن (شش مجلد)

جلد اول: تاریخ قرآن، وحی و نزول و اسباب النزول؛ جلد دوم: قرائت و نسخ؛ جلد سوم: محکم و متشابه؛ جلد چهارم: اعجاز؛ جلد پنجم: اعجاز بیانی؛ جلد ششم: اعجاز علمی و تشریعی. ایشان در جلد ششم به مباحث اعجاز قرآن در علوم طبیعی و علوم انسانی مفصل پرداخته است.

2 - التفسیر الأثری الجامع (5 جلد که مجلدات بعدی توسط شاگردان ایشان در حال آماده سازی است)

کتاب ماندگار «التفسیر الاثری الجامع» آخرین اثر آن اندیشمند فرزانه است که شیوه ای نوین در تفسیر نگاری قرآن به شمار می آید. ایشان به اینکه به شیوه تفسیر ترتیبی به تفسیر آیه به آیه پرداخته به پیش می رود، در عین حال در ذیل هر آیه به تناسب، به صورت موضوعی مباحث را دنبال می کند و در واقع همانند علامه طباطبایی رحمه الله در تفسیر قیم المیزان، ترکیبی از تفسیر موضوعی و ترتیبی ارائه می دهد. این تفسیر تا پایان سوره بقره به قلم استاد تألیف شده و اولین تفسیر روایی جامع است که در مراحل تحقیق و تتبع منابع آن جمعی از فضلای متخصص در رشته ی تفسیر و علوم قرآنی، مشارکت دارند.

3 - صیانه القرآن من التحریف (در دفاع از حریم قرآن و حراست از کرامت آن)

4 - التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشیب (دو مجلد)

این کتاب پس از مقدمه ی کوتاه در سه بخش تنظیم شده است. بخش اول شامل مباحثی مفهوم شناسانه در مورد واژه ی تفسیر و مباحثی پیرامون آن، بخش دوم مراحل پنجگانه ی تفسیر و بخش سوم به روش های تفسیری اختصاص دارد. در این کتاب به مباحث میان رشته ای قرآن و علوم همچون تفسیر اجتماعی و تفسیر علمی پرداخته شده است.

5 - شبهات و ردود حول القرآن

این کتاب بعد از مقدمه ای کوتاه در پنج بخش تنظیم شده است: آیا برای قرآن مصادری وجود دارد، قرآن و فرهنگ های معاصر نزول، تو هّم اختلاف و تناقض، آیا در قرآن مطالب مخالف علم، تاریخ یا ادبیات والا وجود دارد؛ قصه های قرآنی. این کتاب در نوع خود کم نظیر و مولف محقق و فرزانه به خوبی از عهده ی رسالت تالیف بر آمده اند. استاد، در این کتاب به معروف ترین شبهات در مورد قرآن پاسخ داده اند و ترجمه ی آن به نام «نقد شبهات پیرامون قرآن کریم» اخیراً چاپ و منتشر شده است.

6 - علوم قرآنی: کتاب حاضر، در حقیقت خلاصه و بازنویسی از شش جلد کتاب «التمهید فی علوم القرآن» و نیز کتاب «صیانه القرآن من التحریف» است که در نه فصل مورد بررسی قرار گرفته است.

7 - تاریخ قرآن: این کتاب به ارزش 4 واحد درسی، پس از حوزه، مورد علاقه و توجه دانشگاه ها قرار گرفته چرا که مهم ترین مباحث مربوط به

تاریخ قرآن و ترجمه را تدوین کرده اند. ویژگی کتاب حاضر در آن است که راه اقتباس را کنار گذارده و راه تحقیق را پیش گرفته است، سعی بر آن بود که تمامی مباحث آن از پژوهش نوین با استناد به شواهد و منابع اصیل تاریخی برخوردار باشد.

8 - تناسخ الأرواح

9 - ولایه الفقیه أبعادها و حدودها

10 - جامعه مدنی (مجموعه مقالات)

11 - مالکیه الأرض

12 - احکام شرعی (رساله عملی)

13 - تمهید القواعد (تقریرات درس آیت الله خویی)

14 - حدیث لاتعاد،

15 - حدیث من زاد فی صلاته.

16 - تنزیه انبیاء: این کتاب به تمام آیاتی که درباره ی انبیاء الهی از آدم تا خاتم در قرآن وارد شده و چنان که از نام آن بر می آید، به عصمت انبیاء پرداخته است.

17 - معارفی از قرآن: این کتاب نیز همچون کتاب «تنزیه انبیاء» سلسله مباحثی است که با عنوان تفسیر موضوعی قرآن کریم آیت ا... معرفت در ماه مبارک رمضان سال 1374 در سالن اجتماعات دفتر تبلیغات اسلامی قم، در جمع گروهی از طلاب مطرح کرده اند. عمده ی مباحث این کتاب مربوط به اعتقادات است و مباحثی مربوط به قضا و قدر، شفاعت و توسل و....

18 - اهل البیت علیهم السلام و القرآن الکریم:

در این کتاب به نقش اهل بیت علیهم السلام در تفسیر اشاره شده است. شامل سلسله بحث ها و مقالاتی از استاد می باشد که در مجله ی «رساله الثقلین» گردآوری شده است.

19 - تفسیر سوره ی حجرات:

در این تفسیر ابتدا اجمالی از مسائل مطرح شده در سوره آمده است، سپس هدف شأن نزول آن مطرح و در پایان به تفسیر تفصیلی پرداخته شده است.

مهمترین فعالیت قرآنی

التمهید فی علوم القرآن و التفسیر الاثری الجامع.

اهم نظریه یا رویکردهای قرآنی

بطن قرآن - نسخ مشروط و تمهیدی و تدریجی، رویکرد تفسیر روایی تطبیقی (مقارن)، جمع آوری قرآن در عهد خلیفه سوم، تفصیل خاص در تفسیر علمی قرآن.

12 - دکتر محمد صادقی تهرانی

اشاره

- تولد: 1307 ش - تهران

- وفات: 1390 ش.

زیست نامه

دکتر محمد صادقی تهرانی در سال 1307 در تهران چشم به جهان گشود.

پدرش یکی از سخنوران و خطیبان مشهور بود. در 12 سالگی پدرش را از دست داد. درس قرآن را نزد مادرش آموخت. تحصیلات رسمی را پشت سر گذاشت. سپس برای فراگیری علوم دینی به حوزه علمیه قم رفت.

آغاز تحصیلات حوزوی ایشان در حدود سال 1318 بوده و سال 1320 وارد قم می شوند.

ایشان قبل از انقلاب اسلامی، از شرّ حکومت طاغوتی، به عربستان و سپس به نجف اشرف، پناهنده گردید. و در اثر تبانی حکومت عراق و ایران، در آن سال ها ناچار به لبنان، مهاجرت نموده. و در آنجا پنج سال، مشغول بررسی های قرآنی، بوده است، سپس در بحران جنگ لبنان و اسرائیل، به مکّه مکرّمه، مهاجرت نموده، و حدود 10 سال تمام در مکّه، در مسجد الحرام به القاء دروس قرآنی، به طلّاب و دانشجویان مذاهب و مسالک مختلف داشته است. سپس در آنجا مدتی زندانی گردیده است. پس از استخلاص، دوباره به لبنان برگشت، و در لحظه های پیروزی انقلاب اسلامی ایران، به ایران بازگشته، و در حوزه علمیه قم، اقامت جسته است.

از دانشگاه لیسانس و دکترا در رشته فلسفه و حقوق دریافت گرده اند.

آثار

1 - تفسیر «الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه» به زبان عربی در 30 جلد

2 - تفسیر «البلاغ فی تفسیر القرآن بالقرآن» به زبان عربی در یک جلد

3 - ترجمه فارسی قرآن آخرین اثر قرآنی مفسر

4 - خلاصه تفسیر: پنج جلد تفسیر آیاتی از قرآن که خلاصه 60 سال تفکر قرآنی است.

5 - ستارگان از نظر قرآن. پایان نامه دکترای تفسیر

6 - حکومت قرآن

7 - مسیح از نظر قرآن و انجیل

8 - القران فی القران و السنه و سائر کتابات الوحی

9 - العلوم التجریبیه بین الکتاب و السنه و سائر الکتب السمائیه

و نیز تفسیر موضوعی 22 جلد که چاپ نشده است.

ص:111

دیدگاه دکتر صادقی در مورد تفسیر علمی

در تفسیر «الفرقان» در موارد متعدد از مطالب علمی جدید برای روشن کردن معنای آیات قرآن استفاده شده است. اما ایشان در گفتگویی قائل به تفصیل در تفسیر علمی شدند و تفسیر علمی که منجر به تطبق شود را، رد کردند.

برای مثال در ذیل آیهٔ شریفهٔ قُلْ أَ إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِی خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ وَ...1 کوشش دارد اثبات کند زمین از خورشید جدا نشده است و این نظریه علمی را، رد می کند و با ذکر نظریات علمی، دربارهٔ پیدایش زمین، آخرین نظریه را که محال بودن جدا شدن زمین از خورشید است می پذیرد.(1)

و در ذیل آیهٔ شریفهٔ أَ لَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفاتاً3 حرکت زمین و نیروی جاذبهٔ آن را، از آیه استفاده می کند و می گوید که: «این دو اصل را قرآن کریم، قرنها قبل از کپرنیک ونیوتن کشف کرده بود» و سپس شرحی راجع به نیروی جاذبه و... می دهد.(2)

مهم ترین فعالیت قرآنی

الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

قرآن بسندگی در تفسیر اکثر آیات و کم توجهی به احادیث؛ از این رو ایشان را در ردیف قرآنیون (اهل القرآن) به شمار می آورند لیکن به نظر می رسد که ایشان در ردیف قرآنیون هند و پاکستان و مصر قرار نمی گیرد، چرا که منکر سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام نیست، بلکه به خاطر برخی مبانی فکری از احادیث کمتر استفاده می کند و در این رابطه نظریه های نادر و مخالف مشهور پیدا کرده است.

تذکر 1: البته برخی نظرات ایشان مورد نقد قرار گرفته است که در جای خود بیان شده است.

تذکر 2: دکتر صادقی در مباحث میان رشته ای قرآن و کیهان شناسی و نیز مباحث قرآن و سیاست (حکومت) و... وارد شده است

1- (2) الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن والسنه، محمد صادقی، ج 24، ص 26-28 (انتشارات فرهنگ اسلامی تهران و چاپ دارالتراث الاسلامی بیروت، 1406 ق).

2- (4) همان منبع پیشین، ج 29، ص 341.

13 - آیت الله ناصر مکارم شیرازی

اشاره

- تولد: 1305 ش - شیراز

زیست نامه

وی در سال 1305 خورشیدی در شیراز بدنیا آمد. تحصیلات ابتدایی و دبیرستان را درشیراز گذراند ودر سن 14 سالگی مشغول تحصیلات دینی شد ودروس مقدمات متوسط وعالی رادر 4 سال به پایان رساند. درسن 18 سالگی بر کفایه الاصول آخوند خراسانی حاشیه نوشت در همان سال وارد حوزه قم شد ودردروس آیت اله سیدحسین بروجردی شرکت داشت وی پس از مراجعت از حوزه نجف در حوزه قم مشغول تدریس سطوح عالی وسپس سطح خارج شد که در حال حاضر نیز مورد اقبال علما می باشد.

وی در انقلاب اسلامی حضوری فعال داشت وچندین بار به زندان افتاد و به شهرهای مختلف تبعید شد و بعد از پیروزی انقلاب در تدوین قانون اساسی نقش مهمی داشت.

آثار

از ایشان بیش 200 عنوان کتاب به چاپ رسیده است که مهمترین آنها عبارت است از:

1 - تفسیر نمونه در 27 جلدباهمکاری فضلای حوزه نگارش شده است

تفسیر نمونه ایشان به چند زبان ترجمه شده است واین تفسیر به همراه تفسیر موضوعی پیام قران بابی تازه در تفسیر به زبان ساده و در عین حال علمی به تحلیل وتفسیر قران می پردازد.

2 - پیام قرآن در 10 جلد به چاپ رسیده است.

3 - انوار الاصول

4 - انوارالفقهاء

5 - اخلاق در قرآن (2 جلد)

6 - ترجمه قرآن

7 - ترجمه نهج البلاغه

8 - پیام امام (شرح نهج البلاغه)

9 - قواعد الفقهیه (2 جلد)

10 - مفاتیح نوین که باحذف قسمت های بدون سند مفاتیح الجنان است در نوع خود کتابی است ارزشمند

وترجمه قرآن ایشان جزء ترجمه های دقیق وسلیس ونزدیک به فارسی معاصر مورد توجه است.

11 - آثار فراوان دیگر همچون رساله عملیه و...

ص:113

مهم ترین فعالیت قرآنی

تفسیر نمونه (27 مجلد) و پیام قرآن (10 مجلد) و ترجمه قرآن و ایجاد رشته تخصصی تفسیر در حوزه علمیه قم بعد از انقلاب اسلامی

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

رویکرد تفسیر اجتماعی، تفصیل خاص در تفسیر علمی قرآن، استعمال لفظ در بیشتر از یک معنا در تفسیر قرآن

تذکر

آیت الله العظمی مکارم شیرازی در تفسیر نمونه ذیل آیات مربوط به علوم طبیعی و علوم انسانی مکرر به مباحث علمی آنها توجه کرده است و نیز در کتاب های دیگر کم و بیش به مباحث پرداخته است.

14 - آیت الله جعفر سبحانی

اشاره

- تولد: 20 فروردین 1308 ش - تبریز

زیست نامه

آیت الله حاج شیخ جعفر سبحانی، پس از فراغت از تحصیلات ابتدایی، در مکتب خانه مرحوم میرزا محمود فاضل فرزند فاضل مراغی از شاگردان شیخ اعظم انصاری) به فراگیری متون ادب پارسی پرداخت. سپس در 14 سالگی (1361 ق) رهسپار مدرسه علمیه طالبیه تبریز گردید و به آموختن مقدمات علوم و سطوح پرداخت.

استاد سبحانی، در آن زمان سخت مشغول تعلیم و تعلم (دروس مقدمات) و مباحثه و تألیف بود. یادگار قلمی ایشان از آن زمان (با اینکه نوجوانی 17 ساله بود) دو کتاب است که هم اینک موجود می باشد:. معیار الفکر (در منطق) و مهذب البلاغه (در علم معانی، بیان و بدیع).

وی در مهر ماه 1325 شمسی وارد قم شد و به تکمیل سطوح، همت گماشت. باقیمانده فرائد الاصول را نزد مرحوم آیت الله حاج میرزا محمد مجاهدی تبریزی (1379 1327 ق) و آیت الله حاج میرزا احمد کافی (1412 1318 ق) آموخت و کفایه الاصول را هم نزد مرحوم آیت الله العظمی گلپایگانی (م 1414 ق) بیاموخت.

آیت الله سبحانی پس از تکمیل سطوح عالیه در 1369 ق، به درسهای خارج فقه و اصول راه یافت و به خوشه چینی از محضر بزرگان همچون: مرحوم آیت الله العظمی بروجردی (1380 1292 ق) - مرحوم آیت الله حاج سید محمد حجت کوهکمری (1372 1301 ق) - مرحوم آیت الله بروجردی - مرحوم آیت الله العظمی امام خمینی (1409 1320 ق). معظم له تا پایان دوره اول درس اصول حضرت امام، به درس ایشان حاضر گشت آنگاه بر ان شد تا مجموع درسهای ایشان را به دقت ضبط کند و تحریر نماید، این کار در ضمن 7 سال (1337 1330 ش) انجام گرفت و در همان زمان به چاپ رسید.

از جمله فعالیت های ایشان: شرکت در تأسیس مجله مکتب اسلام، شرکت در تدوین قانون اساسی، شرکت در مبارزات حق طلبانه روحانیت بر علیه رژیم فاسد، تألیف نخستین تفسیر موضوعی قرآن (منشور جاوید)، ایجاد رشته تخصصی کلام اسلامی در حوزه علمیه قم، مبارزه با وهابیگری از طریق تألیف و سخنرانی و پاسخ به شبهات.

ص:115

آثار

1. تفسیر سوره رعد به نام قرآن و اسرار آفرینش.

2. تفسیر سوره فرقان به نام سیمای انسان کامل در قرآن.

3. تفسیر سوره توبه.

4. تفسیر سوره منافقون به نام دوست نماها.

5. تفسیر سوره حدید به نام قرآن و معارف عقلی.

6. تفسیر سوره حجرات به نام سیستم اخلاقی اسلام.

7. تفسیر سوره لقمان به نام مربی نمونه.

8. تفسیر موضوعی منشور جاوید قرآن (14 جلد)

تذکر: موضوعات این تفسیر در مباحث قبل معرفی شد.

9. مفاهیم القرآن (7 جلد)

تذکر: این تفسیر به نوعی ترجمه منشور جاوید به شمار می آید.

10. اصالت روح از نظر قرآن.

11. التوحید و الشرک فی القرآن الکریم.

12. شورا در قرآن و نهج البلاغه.

13. احمد موعود انجیل.

14. مکتب وحی (مفهوم امی بودن پیامبر صلی الله علیه و آله).

15. خاتمیت از نظر قرآن و حدیث و عقل ترجمه: رضا استادی.

16. مرزهای اعجاز: ترجمه بخشی از تفسیر البیان مرحوم آیت الله العظمی خوئی.

17. برهان رسالت (پیرامون قرآن و وجه اعجاز آن).

18. شناخت صفات خدا.

19. آشنایی با اصول اسلام.

20. جهان بینی اسلامی (دیدگاه اسلام درباره هستی، دنیا، انسان در جهان).

21. الهیات و معارف اسلامی (1. خدا و نظام آفرینش، 2. خدا و صفات جمال و جلال، 3. خدا و پیامبران، 4. خدا و پیامبر اسلام، 5. خدا و امامت، 6. خدا و معاد. نگارش و تنظیم: دانشمند معظم آقای استادی).

22. نیروی معنوی پیامبران.

23. رسالت جهانی پیامبران (نبوت عامه).. فی ظل اصول الإسلام (شامل بحث های: توحید، شرک، بدعت، شفاعت، توسل، زیارت، حب اهل بیت، زندگی انبیاء پس از مرگ و امکان اتصال با آنان نگارش به قلم: استاد جعفر الهادی، الالهیات علی هدی الکتاب و السنه و العقل (4 جلد)، نگارش به قلم: حسن مکی عاملی).

24. معاد انسان و جهان.

25. راه خدا شناسی.

26. مصدر الوجود.

27. جبر و اختیار (نگارش: استاد علی ربانی گلپایگانی).

28. حسن و قبح عقلی (نگارش: همو).

29. توسل (به عربی ترجمه شده است).

30. البداء فی الکتاب و السنه.

31. آگاهی سوم (پیرامون علم غیب ائمه اطهار).

32. رهبری امت.

33. پیشوایی از نظر اسلام (امامت و خلافت).

34. سرنوشت از دیدگاه قرآن و حدیث و عقل.

35. شفاعت از دیدگاه قرآن و حدیث و عقل.

36. کاوش هایی پیرامون ولایت.

37. مفهوم العباده فی الکتاب و السنه.

38. رؤیه الله.

39. الزیاره.

ص:116

40. اصول الفلسفه (ترجمه جلد اول درسهای استاد علامه طباطبایی).

41. فلسفه اسلامی و اصول دیالکتیک.

42. نظریه المعرفه. نگارش: حسن مکی عاملی.

43. سرنوشت از دیدگاه علم و فلسفه.

44. شناخت در فلسفه اسلامی.

45. هستی شناسی در مکتب صدر المتألهین.

46. تحلیلی از فلسفه مارکس.

47. نیروی محرک تاریخ

48. المواهب فی أحکام المکاسب. نگارش: آقای سیف الله یعقوبی.

49. المختار فی أحکام الخیار.

50. نظام الارث فی الشریعه الإسلامیه الغراء. نگارش: آقای سید محمد رضا پیغمبر پور.

51. نظام الطلاق فی الشریعه الإسلامیه الغراء. نگارش: آقای سیف الله یعقوبی... نظام المضاربه فی الشریعه الغراء.

52. کتاب الخمس.

53. قاعدتان فقهیتان: لا ضرر و رضا. نگارش: حسن مکی عاملی.

54. الاعتصام بالکتاب و السنه (پیرامون: مسح پاها در وضو، سجده بر زمین، خمس در کتاب و سنت، ازدواج موقت، گذاشتن دستها بر روی هم در نماز، سه طلاق در یک مجلس، سوگند طلاق، طلاق در حیض و نفاس، عول و تعصیب، تقیه، ارث مسلمان از کافر، وصیت کمتر از ثلث، مصادر قانونگذاری نزد شیعه امامیه).

55. نظام النکاح فی الشریعه الإسلامیه الغراء.

56. سبع مسائل (پیرامون 7 مسئله فقهی اختلافی میان شیعه و سنی).

57. تهذیب الاصول (3 جلد) تقریرات درس اصول حضرت امام خمینی قدس سره.

58. المحصول فی علم الاصول (4 جلد) تقریرات درس اصول استاد سبحانی. نگارش: سید محمود جلالی مازندرانی.

59. الرسائل الأربع (ملازمه حکم عقل و حکم شرع، التسامح فی أدله السنن، الاجتهاد فی أدله السنن، قاعده لا ضرر).

60. فروغ ابدیت (2 جلد): تجزیه و تحلیل کاملی از زندگانی پیامبر صلی الله علیه و آله. این کتاب به عربی، اردو، انگلیسی، ترکی و اسپانیولی ترجمه شده و در سراسر جهان منتشر گردیده است.

61. فروغ ولایت: تجزیه و تحلیل زندگی امیر المؤمنین علی علیه السلام.

62. زندگانی امامان به زبان ساده (به عربی ترجمه شده است).

63. الأئمه الاثنی عشر.

64. تاریخ اسلام.

65. کلیات فی، علم الرجال.

66. اصول الحدیث و أحکامه.

67. بحوث فی الملل و النحل (7 جلد)

ج 1: تاریخ عقاید اهل الحدیث، حنابله و سلفیه. ج 2: تاریخ امام اشعری، شخصیتها و عقاید ایشان.

ج 3: ماتریدیه، مرجئه، جهمیه، کرامیه، ظاهریه، و معتزله.

ج 4: زندگی ابن تیمیه و محمد بن عبد الوهاب و عقاید وهابی ها.

ج 5: تاریخ خوارج، عقاید و مذاهب آنها.

ج 6: تاریخ تشیع، عقاید و مذاهب آن.

ج 7: تاریخ زیدیه، عقاید و شخصیتهای آن.

68. فرهنگ عقاید و مذاهب اسلامی (4 جلد).

69. مع الشیعه الإمامیه فی عقائدهم.

70. الشیعه فی موکب التاریخ.

71. الشیعه و علم الکلام عبر القرون الأربعه.

72. آئین وهابیت (به اردو ترجمه شده است)

73. الوهابیه فی المیزان.

74. بازگشت به عصر ایمان.

75. رمز پیروزی مردان بزرگ.

76. پرسش ها و پاسخ ها.

77. شخصیت های اسلامی شیعه (2 جلد). نگارش آقای مهدی پیشوایی. این کتاب به عربی ترجمه شده است.

78. زندگی بزرگان شیعه (در شماره های مختلف مجله مکتب اسلام)

دیدگاه آیت الله سبحانی در مورد تفسیر علمی

ایشان از افراد معتدل در تفسیر علمی محسوب می شوند؛ چنانکه در مورد شرایط مفسر می فرمایند: «آگاهی از بینش های فلسفی و علمی که مایهٔ شکوفایی ذهن و سبب برداشت های ارزنده ای از قرآن می گردد (از شرایط تفسیر قرآن به معنای واقعی است). امروز بشر، گام های بس بلندی پیرامون شناخت زمین، کیهان، حیوان و انسان برداشته و افق های بس تازه ای در روان شناسی و جامعه شناسی کشف کرده. درست است که نمی توان گفت تمام آنچه را که در این مقوله، گفته و ترسیم کرده است صحیح است، ولی آگاهی از چنین کشفیات علمی سبب تقویت دماغ

فلسفی و علمی انسان می گردد و مایه شکوفایی ذهن مفسر می شود و به او توان خاصی می بخشد، که از قرآن به صورت کامل تری بهره بردارد. مقصود این نیست که به کمک فلسفهٔ یونان و یا اسلامی و یا به کمک علوم جدید، به تفسیر قرآن بپردازیم و قرآن را بر این افکار غیر مصون از خطا تطبیق کنیم، زیرا یک چنین کار جز تفسیر به رأی که عقلاً و شرعاً ممنوع است نتیجهٔ دیگری ندارد». (1)

ایشان در جای دیگری می فرماید: «ظواهر غیر قابل انکار قرآن، این است که انسان را از گِل آفریده و حلقه هایی در این میان وجود ندارد، ولی با این همه، هرگاه فرضیهٔ تحول انواع در آینده رنگ علمی به خود گرفت و روی دلایل قطعی و روشن، ثابت شد که انسان کنونی پس از تحولات جوهری و تبدلات نوعی، موجود دو پا و صاحب نفسی، ناطقه شده است و این ثبوت به مرحله ای رسید که مسئلهٔ تحول انواع را، در شمار مسائل قطعی و روشن که جای هیچ گونه انکار نباشد، وارد ساخت؛ در این صورت ظواهر قرآن طوری نیست که قابل تأویل و تفسیر نباشد، زیرا می توان گفت: اینکه خداوند فرموده انسان را از گل آفریده است، هرگز منافات ندارد که میان گل و انسان شدن، مراحلی بوده که خداوند به آنها اشاره یا تصریحی نفرموده است و هرگز سکوت دلیل بر نبودن واسطه نیست». (2)

1- (1) تفسیر صحیح آیات مشکلهٔ قرآن، جعفر سبحانی، تنظیم سید هادی خسروشاهی، ص 315.
2- (2) داروینیسم یا تکامل انواع، تألیف جعفر سبحانی، ص 21.

ایشان در کتاب «برهان رسالت» در مورد جاذبۀ عمومی، کرویت زمین، حرکت زمین و اجرام سماوی و زوجیت گیاهان، به قرآن و علم اشاره می کند و برای اعجاز قرآن به آنها استدلال می نماید.(1)

نیز در کتاب منشور جاوید (نخستین تفسیر موضوعی به زبان فارسی) در موارد متعدد، نظریه های علمی و مکاتب جدید غربی را متعرض شده اند. برای مثال در بحثی پیرامون انسان، تحت عنوان «نظریه های طرح مستقل و طرح مشترک در آفرینش انسان» به بررسی خلقت انسان، و نظریۀ تکامل و رد و ایراد آن می پردازند.(2) پس ایشان هر چند با تطبیق قرآن، بر علوم جدید مخالف است، اما بر لزوم استفاده از کشفیات علمی، در تفسیر قرآن تأکید می کند (پس ظاهراً با استخدام علوم در فهم قرآن، موافق است) و این تفصیل در تفسیر علمی محسوب می شود.

مهم ترین فعالیت های قرآنی

تفاسیر ترتیبی (تک نگاری ها) و تفسیر موضوعی منشور جاوید (14 مجلد) و مفاهیم القرآن (7 جلد)، پایه گذاری تفسیر موضوعی به زبان فارسی

اهم نظریه ها یا رویکردها قرآنی

رویکرد عقلی و کلامی در تفسیر، طرفدار تفسیر علمی معتدل

1- (1) برهان رسالت، ص 253-283. (چاپ انتشارات کتابخانۀ صدر تهران 1398 ه - ق).
2- (2) منشور جاوید، ج 4، ص 191. (دفتر انتشارات اسلامی، قم).

15 - آیت الله محمد تقی مصباح یزدی

اشاره

- تولد: 1313 ش - یزد

زیست نامه

محمد تقی مصباح یزدی در سال 1313 هجری شمسی در شهر کویری یزد دیده به جهان گشود. وی تحصیلات مقدماتی حوزوی را در یزد به پایان رساند و برای تحصیلات تکمیلی علوم اسلامی عازم نجف شد; ولی به علت مشکلات فراوان مالی، بعد از یکسال برای ادامه تحصیل به قم هجرت کرد. از سال 1331 تا سال 1339 ه. ش در دروس امام راحل (قدس سره) شرکت و در همین زمان، در درس تفسیر قرآن، شفای ابن سینا و اسفار ملاصدرا از وجود علامه طباطبایی رحمه الله کسب فیض کرد. وی حدود پانزده سال در درس فقه آیت الله بهجت مدظلّه العالی شرکت داشت. بعد از آن که دوره درسی ایشان با حضرت امام به علت تبعید حضرت امام قطع شد، معظّم له به تحقیق در مباحث اجتماعی اسلام، از جمله بحث جهاد، قضا و حکومت اسلامی، پرداخت. وی در مقابله با رژیم معدوم پهلوی نیز حضوری فعّال داشت که از آن جمله، همکاری با شهید دکتر بهشتی، شهید باهنر و حجه الاسلام و المسلمین هاشمی رفسنجانی است و در این بین، در انتشار دو نشریه با نام های «بعثت» و «انتقام» نقش داشت که تمام امور انتشاراتی اثر دوم نیز به عهده معظّم له بود. سپس در اداره، مدرسه حقّانی به همراه آیت الله جنتی، شهید بهشتی و شهید قدوسی فعّالیّت داشت و حدود ده سال در آن مکان به تدریس فلسفه و علوم قرآنی پرداخت. از آن پس، قبل و بعد از انقلاب شکوه مند اسلامی با حمایت و ترغیب امام خمینی (قدس سره)، چندین دانشگاه، مدرسه و مؤسّسه را راه اندازی کرد که از مهم ترین آنها می توان از بخش آموزش در مؤسّسه در راه حق، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه و بنیاد فرهنگی باقرالعلوم نام برد.

ایشان هم اکنون ریاست مؤسّسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله را از جانب مقام معظّم رهبری برعهده دارد. معظّم له در سال 1369 به عنوان نماینده مجلس خبرگان از استان خوزستان و نیز از تهران به

نمایندگی مجلس خبرگان برگزیده شده است. ایشان دارای تألیفات و آثار متعددی در زمینه های فلسفه اسلامی، الهیّات، اخلاق و عقاید می باشد.

ص:120

آثار قرآنی

1 - خداشناسی (معارف قرآن 1)

2 - کیهان شناسی (معارف قرآن 2)

3 - انسان شناسی (معارف قرآن 3)

4 - راه شناسی (معارف قرآن 4)

5 - راهنماشناسی (معارف قرآن 5)

6 - قرآن شناسی (معارف قرآن 6)

7 - اخلاق در قرآن (معارف قرآن 7) جلد اول

8 - اخلاق در قرآن (معارف قرآن 7) جلد دوم

9 - اخلاق در قرآن (معارف قرآن 7) جلد سوم

10 - جامعه و تاریخ از نگاه قرآن (معارف قرآن 8)

11 - حقوق و سیاست در قرآن (معارف قرآن 9)

12 - جنگ و جهاد در قرآن

13 - پرتوی از امامت و ولایت در قرآن کریم

14 - لقای الهی

15 - رستگاران

16 - قرآن در آینه نهج البلاغه

مهم ترین فعالیت های قرآنی

تفسیر موضوعی معارف قرآن (11 مجلد)

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

رویکرد عقلی فلسفی در تفسیر - جهت دهی به علوم انسانی بر اساس آموزه های اسلامی (با تغییر در مبانی علوم).

تذکر

آیت الله مصباح در آثار خویش به ویژه معارف قرآن به صورت گسترده به مباحث قرآن و علوم طبیعی و علوم انسانی پرداخته است.

ص:121

16 - آیت الله العظمی خامنه ای رهبر معظم انقلاب اسلامی - دامت برکاته

اشاره

- تولد: فروردین 1318 - مشهد

زیست نامه

سید علی خامنه ای در سال 1318 در مشهد به دنیا آمده است.

پدر ایشان، سید جواد و پدربزرگ پدریش سید حسین از روحانیان آذری مقیم نجف بودند و نیایش اهل تفرش که به آذربایجان هجرت کرده بود. مادرش خدیجه میردامادی که متولد سال 1291 بود در سال 1368، تنها دو ماه بعد از شروع رهبری او درگذشت. او دختر هاشم میردامادی بود که اصالتاً اصفهانی و مقیم مشهد بود. سید جواد خامنه ای امام جماعت مسجد ترک ها در مشهد بود. او از ازدواج اولش سه دختر به نام های علویه، بتول و فاطمه داشت که همگی فوت کرده اند. پس از درگذشت همسر اولش با خدیجه میردامادی، ازدواج کرد که از این ازدواج دارای 4 پسر (سید محمد، سید علی، سید هادی و سید حسن) و یک دختر (بدری، همسر شیخ علی تهرانی) شد.

دوران کودکی و تحصیل

او از دوران کودکی در خانواده ای فقیر پرورش یافت و از چهار سالگی به همراه برادر بزرگش سید محمد به مکتبخانه و پس از مدتی به دبستانی اسلامی به نام دارالتعلیم دیانتی رفت و تحصیلش را تا اخذ مدرک دیپلم ادامه داد. در دورهٔ دبیرستان، خواندن جامع المقدمات و صرف و نحو را آغاز کرد. سپس از مدرسهٔ جدید وارد حوزهٔ علمیهٔ مشهد شد و نزد پدر و دیگر استادان وقت ادبیات و مقدمات را خواند.

ایشان از سن هجده سالگی در مشهد درس خارج فقه و اصول را نزد سید محمدهادی میلانی از مراجع وقت آغاز کرد. در سال 1336 به قصد زیارت عازم نجف شد. در مدت اقامت کوتاه خود از دروس سید محسن حکیم و ابوالقاسم خویی و سید محمود شاهرودی بهره برد. او با مشاهدهٔ وضعیت تحقیق و تدریس در نجف تصمیم به تحصیل در آن شهر گرفت، ولی به دلیل مخالفت پدر پس از هفت ماه به ایران بازگشت.

پس از آن از سال 1337 تا 1343 در حوزۀ علمیۀ قم به تحصیلات عالی در فقه و اصول و فلسفه مشغول شد. او سر درس آیات عظام بروجردی و مرتضی حائری یزدی و علامه طباطبایی حاضر شد و نیز پای درس فقه و اصول امام خمینی شرکت کرد.

در سال 1343 یک چشم پدرش براثر بیماری آب مروارید نابینا شد. پس از آن به رغم علاقه اش به تحصیل در قم، برای مراقبت از پدر به مشهد بازگشت و تا سال 1347 همان جا درس آموزی خود را با شرکت در دروس استادانی چون میلانی ادامه داد. در کنار

ص:122

آن به کتاب های فقه و اصول و معارف دینی به طلاب و دانشجویان می آموخت.

آثار

آیت الله خامنه ای تحقیق و تألیف را از دوران طلبگی آغاز کرد و تقریرات دروس اساتید خود را نگاشت و قبل از پیروزی انقلاب به ترجمه و تألیف چند اثر نیز همت گماشت.

1 - طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن

2 - چهار کتاب اصلی علم رجال

3 - پیشوای صادق

4 - از ژرفای نماز

5 - صبر

6 - روح توحید نفی عبودیت غیرخدا

7 - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه قم

ترجمه ها

1 - تفسیر فی ظلال القرآن، نوشته سیدقطب

2 - آینده در قلمرو اسلام، نوشته ی سیدقطب

3 - صلح امام حسن: پرشکوه ترین نرمش قهرمانانه ی تاریخ، نوشته شیخ راضی آل یاسین

4 - مسلمانان در نهضت آزادی هندوستان، نوشته عبدالمنعم النمر

5 - ادعانامه علیه تمدن غرب (ترجمه و تحقیقات)

علاوه بر آن، بسیاری از آراء و اندیشه های ایشان که در گفتار و نوشتار ایشان و در قالب پیام، سخنرانی، خطبه، مصاحبه منعکس شده است به صورت کتاب و نرم افزار با عناوین گوناگون و به صورت موضوعی منتشر گردیده و برخی از آنها نیز به زبانهای دیگر ترجمه شده است. همچنین، پایان نامه ها، رساله ها، مقالات و کتابهای گوناگونی ناظر به افکار و اندیشه های ایشان تألیف و تدوین شده است. نیز، بخشی از مجموعه بیانات و مکتوبات ایشان در دوره رهبری با عنوان «حدیث ولایت» منتشر گردیده است.

مهم ترین فعالیت های قرآنی

تفاسیر قرآن قبل و بعد از انقلاب اسلامی در سخنرانی ها - تلاش در جهت جاری ساختن قرآن در زندگی مردم از طریق تشویق قرائت، حفظ و تفسیر مفاهیم قرآن.

اهم نظریه ها و رویکردها

رویکرد تربیتی اخلاقی، اجتماعی و سیاسی به آیات قرآن، نظریه ابتناء علوم انسانی بر قرآن.

تذکر

ایشان در نوشته ها و سخنرانی ها بر ارتباط قرآن با علوم انسانی و لزوم تحول در این علوم بر اساس قرآن تأکید می ورزد.

ص:123

17 - علی اکبر رشاد

اشاره

متولد سال 1335 تهران

دانش آموخته حوزه های علمیه تهران و قم

محقق اسلامی، عضو شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ عضو هیئت علمی و رییس پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی؛ مؤسس و رئیس حوزه علمیه ی امام رضا (علیه السلام)؛ رئیس شورای حوزه های علمیه استان تهران؛ رئیس هیأت حمایت از کرسی های نظریه پردازی؛ عضو شورای عالی الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت؛ مؤسس انجمن جهانی فلسفه دین اسلامی؛ عضو مؤسس و رئیس انجمن علمی اصول فقه حوزه؛

زیست نامه

فراگیری دوره مقدمات و سطح یک حوزه طی سال های 1346 خورشیدی تا سال 1349، نزد حجج اسلام کمالی، محمدزاده مزینانی، علی افخمی (افخم رضای)، آیت الله مجتهد زنجانی نجفی، آیت الله عبدالصمد خویی در تهران

مهاجرت به حوزه علمیه قم برای ادامه تحصیل در تابستان سال 1349 و تحصیل در مدرسه علمیه آیت الله العظمی گلپایگانی (نخستین مرکز آموزشی تحت برنامه و به شیوه جدید حوزه)

تحصیل پایه های سطح دو نزد حضرات اساتید باکویی، حاج حسن آقا تهرانی،، مختار امینیان گیلانی، سید جواد احمدی طالقانی، اشتهاردی، محمودی اشتهاردی، و صلواتی اراکی در این مدرسه

شرکت در دروس تفسیر و عقاید اسلامی آیت الله شب زنده دار شیرازی و دروس ادیان و فرق (یهودیت و مسیحیت، وهابیت و بهائیت) حجت الاسلام عبدالقائم شوشتری در همین دوره

شرکت در دروس خارج فقه و اصول حضرات آیات عظام وحید خراسانی، علی مشکینی، حسینعلی منتظری (در قم) و سید علی خامنه ای و مجتبی

تهرانی (در تهران) افزون بر بیست و پنج سال

فراگیری سطوح مختلف فلسفه را نیز نزد اساتید و آیات دکتر احمد بهشتی، شهیدمرتضی مطهری، محمد محمدی گیلانی مقارن فراگیری فقه و اصول

دارای مرتبه علمی دانشگاهی، دانشیار و استاد خارج فقه و اصول در حوزه

فعالیت های علمی

1 - تدریس سطوح عالیه فقه و اصول، فلسفه دین، فلسفه و عرفان در حوزه تهران، و فلسفه دین و کلام، تفسیر قرآن و منطق فهم دین، در دانشگاه های تهران و مشهد در سه دهه گذشته

2 - تألیف افزون بر سی جلد کتاب و پنجاه عنوان مقاله در زمینه های فلسفه، فلسفه دین، کلام، علوم و معارف قرآنی، اندیشه سیاسی، شعر و ادبیات، فقه، اصول، فلسفه اصول

3 - مؤسس و رئیس پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی (از بزرگ ترین مراکز تحقیقاتی دینی و علمی غیردولتی ایران).

کتاب ها

1 - سرپرست تدوین کتاب «دانشنامه امام علی علیه السلام»

2 - دانشنامه فرهنگ فاطمی (علیها السلام)؛ سرپرستی و ویراستاری علمی؛ پژوهشگاه (در شرف چاپ)

3 - دانشنامه قرآن شناسی؛ سرپرستی و ویراستاری علمی؛ (در دست تالیف)

4 - دروس فلسفه اصول؛ پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی؛ (در شرف چاپ)

5 - دموکراسی قدسی: (اندیشه و فلسفه سیاسی)؛ پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی؛ چاپ اول: بهار 1379 / چاپ دوم 1382.

تذکر

ایشان با پایه گزاری پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی گامی بلند در راه مباحث میان رشته ای برداشتند و کتاب ها و مقالات متعددی در مباحث میان رشته ای قرآن و علوم از این پژوهشگاه منتشر شده است.

ص:125

18 - آیت الله علیرضا اعرافی (معاصر)

اشاره

آیت الله اعرافی به سال 1338 در شهر میبد در استان یزد و درخانه ای دیده به جهان گشود که مأوی دینداران و امید ستم دیدگان در دوران ستم شاهی بود پدرش آیت الله محمد ابراهیم اعرافی رحمه الله از علمای زاهد، شجاع و مردمداری بود که نقشی محوری در احیاء ارزشهای اسلامی و شعائر الهی در منتطقه و سد محکم در برابر فرهنگ ستیزی و بی عدالتی رژیم پهلوی به شمار می رفت، او که از دوستان نزدیک امام خمینی رحمه الله بود، سالها قبل از انقلاب اسلامی با برپایی نماز جمعه و دعوت مردم به راهپیمایی نقش بسزایی در بیداری مردم میبد یزد و تربیت نسلی مومن، عالم و انقلابی برای منتطقه و کشور ایفا کرد.

تحصیلات

آیت الله اعرافی پس از گذراندن روخوانی قرآن کریم، ادبیات و احکام اولیه در دوران کودکی نزد پدر و اساتید دیگر، به سال 1349 به قم هجرت کرد و دروس کلاسیک را پی گرفت و به سال 1350 دروس حوزه را آغاز، با ذوق و ذکاوت ذاتی و تلاش و کوشش تحسین برانگیز به سرعت دروس مقدماتی و دوره سطح حوزه را به پایان برد، به گونه ای که در سال 1356 در درس خارج فقه و اصول بزرگان حوزه حاضر شد آیت الله اعرافی از آن دسته از شخصیت های دینی و علمی است که مکتب اساتید بسیاری را در رشته های گوناگون درک و از محضر هریک از آنان خوشه چینی کرده است.

او که در درس خارج فقه و اصول، شاگرد اساتیدی چون آیت الله العظمی حاج شیخ مرتضی حائری رحمه الله، آیت الله العظمی فاضل لنکرانی رحمه الله، آیت الله العظمی وحید خراسانی (دامت برکاته) آیت الله العظمی جواد تبریزی رحمه الله بود، در درس تفسیر قرآن آیت الله میرزا علی مشکینی رحمه الله و هیت علامه حسن زاده آملی (حفظه الله) شرکت جست و کتابهای فلسفتا و اقتصادنا شهید صدر رحمه الله را نزد آیت الله سیدکاظم حائری (حفظه الله) فراگرفت.

او که طی سال های تحصیل از شرکت در دروس فلسفی بازنماند، اسفار اربعه، برهان شفا، فصول الحکم و تمهید القواعد را نزد آیت الله جوادی

آملی (دامت برکاته) و بخشی از اسفار را نزد آیت الله شهید مطهری رحمه الله آموخت و از علامه مصباح یزدی (حفظه الله) در مباحث فلسفه بهره برد و در تمام این سالها از حضور در پای درس اخلاق، اساتید اخلاق و مجالس اخلاقی آنان غفلت نکرد و بر اساس همان سنت همیشگی حوزه در تحصیل همپای با تهذیب را نصب العین قرار داد و بر محاسبه و مراقبه در گفتار و رفتار و تاسی بر سیره بزرگان در اخلاق به ویژه پدر بزرگوارش کوشید.

ص:126

مسئولیت های اجرائی

1 - امامت جمعه شهر مقدس قم

2 - جامعه المصطفی العالمیه/ علمی - اجرایی/ رئیس

3 - رئیس حوزه های علمیه ایران

آثار

1 - فلسفه تعلیم و تربیت / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه / مؤلف

2 - اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه / مجری

در باب استعداد آدمی / مجری

3 - آراء تربیتی دانشمندان مسلمان جلد 1 / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه / مجری

4 - آراء تربیتی دانشمندان مسلمان جلد 2 / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه / مجری

5 - آراء تربیتی دانشمندان مسلمان جلد 3 / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه / مجری

6 - آراء تربیتی دانشمندان مسلمان جلد 4 / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه / مجری

7 - سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام جلد 1 (تربیت فرزند) / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه / مجری

8 - سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام جلد 2 (تربیت دینی) / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه / مجری

9 - سیره تربیتی پیامبر و ائمه علیهم السلام جلد 3 (تربیت اخلاقی) / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه / مجری

10 - سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام جلد 4 (نگرشی بر آموزش با تاکید بر آموزش های دینی) / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه / مجری

11 - تقریرات درسهای فقه و اصول آیات حائری، وحید خراسانی، تبریزی، فاضل و مطهری رحمه الله

12 - رساله قاعده تعویض سند (رجالی) / مؤلف

13 - کتاب الوصیه / مؤلف

14 - مغنی اللبیب / تصحیح و تعلیقه

15 - الجوهر النضید / تصحیح و تعلیقه

16 - نهایه الحکمه / تعلیقه

17 - اسفار جلد 1 / تعلیقه

18 - سفرنامه / مولف

19 - فقه تربیتی جلد 1 و 2 / پژوهشگاه حوزه و دانشگاه/ مولف

20 - وحدت آرمانی نخبگان/ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه/ مولف.

21 - فقه تربیتی؛ مبانی و پیش فرض ها موسسه اشراق و عرفان/ مولف

22 - فقه تربیتی؛ یادگیری علم و دین/ موسسه اشراق و عرفان/ مولف

23 - وحدت حوزه و دانشگاه / موسسه اشراق و عرفان/ مولف

24 - بررسی فقهی فلسفه ورزی و فلسفه آموزی / از سری بحثهای فقه تربیتی 1 / موسسه اشراق و عرفان/ مولف

25 - مجسمه و نقاشی / موسسه اشراق و عرفان/ مولف

26 - قواعد فقهی جلد اول: تسبیب، اعانه بر اثم، اعانه بر برّ/ موسسه اشراق و عرفان/ مولف

27 - احکام تربیت فرزند/ از سری بحثهای فقه تربیتی 2 / موسسه اشراق و عرفان/ مولف

28 - تربیت فرزند با رویکرد فقهی/ از سری بحثهای فقه تربیتی 3 / موسسه اشراق و عرفان/ مولف

29 - درآمدی بر تفسیر تربیتی / از سری بحثهای تفسیر تربیتی قرآن کریم 1 / موسسه اشراق و عرفان/ مولف

30 - ضمیر ناخودآگاه در قرآن/ از سری بحثهای تفسیر تربیتی قرآن کریم 2 / موسسه اشراق و عرفان/ مولف

31 - نفاق شناسی/ موسسه اشراق و عرفان/ مولف

32 - الفلسفه / موسسه اشراق و عرفان/ مولف

33 - التصویر / موسسه اشراق و عرفان/ مولف

34 - فقه التربیه الجزء الاول و الثانی/ الحضاره لبنان/ مولف

35 - نقش تربیتی معلم / مشاور و ناظر

36 - ارتباط معرفتی علوم تربیتی و اسلام / مشاور و ناظر

37 - فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی/ مشاور و ناظر

38 - مکاسب محرمه نوع دوم/ مشهور/ سلسله دروس

39 - شاخص های تربیت خانوادگی/ مرکز بررسی های استراتژیک ریاست جمهوری/ مولف

تذکر: آیت الله اعرافی در زمینه مباحث میان رشته ای قرآن و تربیت و نیز فقه و تربیت فعالیت های شایانی انجام داده اند و مقدمه ای بر تفسیر تربیتی نگاشته اند.

ص:128

19 - حجت الاسلام والمسلمین دکتر ناصر رفیعی محمدی (معاصر)

اشاره

ناصر رفیعی محمّدی متولد 15 اردیبهشت ماه سال 1344 هجری شمسی در یکی از شهرستان های استان خراسان جنوبی است و فعلا ساکن قم و عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه است

تحصیلات

او دروس سطح را نزد اساتیدی چون وجدانی فخر، اعتمادی، پایانی، دوزدوزانی، صلواتی، راستی، کاشانی و ستوده گذرانده و از سال 1368 تا 1373 در دروس خارج فاضل لنکرانی، مظاهری و صانعی شرکت داشته است.

همچنین ضمن گذراندن دروس اصلی حوزه، دروس جنبی را نیز نزد اساتید متعددی خواند. به عنوان مثال فلسفه (نهایه الحکمه) را نزد آیت الله صالحی مازندرانی، علوم قرآن را نزد آیت الله معرفت، شرح تجرید را نزد آیت الله استادی، تفسیر را نزد آیت الله جوادی و رجال را نزد آیت الله سبحانی مطالعه کرده است.

او همزمان با تحصیل در حوزه به تحصیلات دانشگاهی نیز پرداخت و لیسانس الهیات را از دانشکده باقر العلوم و فوق لیسانس این رشته را از دانشگاه قم اخذ نمود. رفیعی در سال 1373 در آزمون دکتری در رشته علوم قرآن و حدیث دانشگاه پذیرفته شد و در سال 1377 با دفاع از رساله خود موفق به اخذ دکتری با رتبه عالی گردید

آثار

1 - جعل حدیث

2 - تفسیر علمی قرآن (دو جلد)

3 - درسنامه وضع حدیث

4 - سیر تدوین و تطور تفسیر علمی قرآن

5 - اسراف و تبذیر، تباهی سرمایه ها

6 - گفتار رفیع: یکصد و ده منبر پژوهشی (دو جلد)

7 - تفسیر موضوعی شناخت و تحلیل سیره تبلیغی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله

تذکر: آقای دکتر رفیعی در زمینه تفسیر علمی پایان نامه دکتری خود را به اتمام رساند و ضمن بررسی سیر تطور تفسیر علمی به ضوابط این شیوه از تفسیر و افراط و تفریطها در این زمینه اشاره کرده است. وی در برخی سال ها درس تفسیر علمی را در جامعه المصطفی تدریس کرده است. و دیدگاه های خاصی در مورد این شیوه تفسیری دارد.

20 - حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی (معاصر)

اشاره

- تولد: 1341 ش - رهنان (اصفهان)

زیست نامه

ایشان در 1341/2/1 ش در خانواده ای مذهبی در رهنان اصفهان متولد شدند، دوره دبستان و راهنمایی را در محل تولد و دوره متوسط را در شهر اصفهان در دبیرستان شهید صدیقی (خوارزمی) گذراند، سپس در سال 1360 به دفاع از اسلام و مهین پرداخت.

در سال 1361 وارد حوزه علمیه اصفهان (مدرسه ذوالفقار) گردید و تا دوره سطح عالی و یک سال خارج را در آن حوزه گذراند، در سال 1364 ازدواج نمود و در سال 1369 وارد حوزه علمیه قم گردید و به مدت ده سال در درس خارج اساتیدی همچون آیات عظام فاضل لنکرانی، مکارم شیرازی، معرفت، صالحی مازندرانی و وحید خراسانی حاضر شد. و موفق به گذراندن پایان نامه سطح چهارم حوزه (دکتری فقه) شدند و هم زمان سطح چهارم رشته تخصصی تفسیر حوزه علمیه قم و دکتری علوم قرآن و حدیث را به پایان رساندند.

تحصیلات

الف: دکتری علوم قرآن و حدیث (دانشگاه)

ب: سطح چهارم تفسیر و علوم قرآن (حوزه علمیه قم)

ج: سطح چهارم فقه و اصول (حوزه علمیه قم)

تدریس

30. سال در جامعه المصطفی، دانشگاه های اصفهان - علامه طباطبایی، رضوی، معارف و حوزه های اصفهان و قم و مشهد.

مسئولیت ها

عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه (استاد تمام)

مدیر مدرسه عالی قرآن و حدیث جامعه المصطفی العالمیه - مدیر مرکز پژوهشی قرآن کریم المهدی - مدیر مسئول و سردبیر علمی چند مجله تخصصی از جمله قرآن و علم، قرآن پژوهی خاورشناسان، قرائت پژوهی قرآن و عضو هیئت تحریریه مجلات متعدد.

برگزیدگی

احراز 26 رتبه علمی و جایزه از مراکز، همایش ها و جشنواره ها و دانشگاه ها و حوزه ها و استاد نمونه دانشگاه های کشور 1390.

تخصص ها

مباحث میان رشته ای قرآن و علم - قرآن و مستشرقان.

طراحی و تأسیس

طراحی 22 رشته قرآنی و حدیثی در سطح کارشناسی، ارشد و دکتری که به تصویب وزارت علوم رسید. تأسیس انجمن قرآن پژوهی حوزه علمیه قم و موسسه پژوهش های قرآنی المهدی و مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی و دو مجله تخصصی

آثار

الف: کتاب ها:

76. جلد از جمله تفسیر قرآن مهر (22 جلد) - منطق تفسیر قرآن (1-4) - ترجمه قرآن - منطق ترجمه قرآن - پژوهشی در اعجاز علمی قرآن (1-2) - پرسش و پاسخ های قرآنی (1-12) - تفسیر قرآن مجید (مهر جوان) - ترجمه آموزشی قرآن (ترجمه قرآن مجید) - قرآن و تربیت (1-6)

ب: مقالات

بیش از 130 مقاله تخصصی (17 مقاله علمی - پژوهشی و 4 مقاله برگزیده)

ج: ترجمه آثار

30. اثر ایشان به 9 زبان زنده دنیا ترجمه شده است. (همچون: انگلیسی - عربی - اردو - آذری - هندی - تایلندی - بنگالی - مالایو - روسی)

د: نرم افزارها

10. مورد از آثار ایشان به صورت نرم افزار منتشر شده است (از جمله نرم افزارهای آثار مکتوب - تفسیر قرآن مهر - سخنرانی ها - کارگاه تفسیر و...).

مهم ترین فعالیت های قرآنی

منطق تفسیر قرآن (1-5) - پژوهشی در اعجاز علمی قرآن (1-3) - تفسیر قرآن مهر (1-22) - قرآن و تربیت (1-6) - پاسخ به شبهات قرآنی (1-25) - ایجاد (مدیر مسئول یا سردبیر) چند مجله قرآنی (مجله قرآن و علم - قرآن پژوهی خاورشناسان و...) - ایجاد 20 رشته و گرایش جدید در سطح کارشناسی - ارشد و دکتری.

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

نظریه تفسیر موضوعی میان رشته ای قرآن و علوم (مطرح شده در کرسی های نظریه پردازی کشور)، تفصیل خاص در تفسیر علمی قرآن - ضابطه مند کردن اعجاز علمی قرآن.

ص:131

21 - حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید عیسی مسترحمی

سید عیسی مسترحمی فرزند سید روح الله متولد 25 شهریور 1358 در حسن آباد جرقویه اصفهان.

تحصیلات ابتدایی و راهنمایی را در حسن آباد گذرانده و در سنّ 14 سالگی جهت تحصیلات حوزوی به شهر مقدس قم عزیمت نمودم.

تحصیلات مقدماتی حوزه را در مدرسه علمیه عترت محمد صلی الله علیه و آله به اتمام رسانده و دروس عالی حوزه را در محضر اساتید بزرگواری چون، مرحوم آیت الله تبریزی، آیت الله مکارم شیرازی، آیت الله زنجانی و آیت الله سبحانی (دام ظلهم) به مدت ده سال فرا گرفتند.

در کنار تحصیلات حوزوی به تحصیل در رشته فلسفه در دانشگاه تربیت مدرس و تفسیر و علوم قرآنی در مرکز آموزش تخصصی تفسیر و علوم قران حوزه علمیه قم پرداخته و موفق به دریافت مدرک کارشناسی ارشد در این دو رشته گردیده و در دو رشته «قرآن و علم» با گرایش نجوم در جامعه المصطفی العالمیه و «قرآن و نهج البلاغه» در دانشگاه معارف اسلامی موفق به اخذ مدرک دکتری شده است.

از سال 78 تا کنون، در کنار تحصیل به تدریس در مدارس علمیه و برخی مراکز دانشگاهی مشغول بوده اند.

مقالاتی پیرامون معجزات نجومی پیامبر صلی الله علیه و آله (در مجموعه پیامبر مهر) کیهان شناسی در قرآن (در دانشنامه قرآن شناسی)، اعجاز آیات نجومی قرآن (مجله دانشمند «در ده شماره») روش تفسیر نجومی (فصلنامه تخصصی قرآن و علم)، فعالیتهای خاورشناسان و... از ایشان به نگارش درآمده و کتاب «قرآن و کیهان شناسی» که حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد ایشان بود نیز اخیراً به چاپ رسیده است. برخی دیگر از مقالات عبارت اند از نقد و بررسی افسانه غرانیق، تثلیث در مسیحیت، ضرورت و مشروعیت حکومت، اخلاق کاربردی در پیوند اعضا، تأثیر پیش فرضها در فهم، تأثیر شأن صدور در فهم نهج البلاغه، اندیشه سیاسی آیت الله معرفت و تأثیرات انقلاب اسلامی بر پاکستان.

ایشان عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه در گروه قرآن و علم می باشند و کتاب ارزشمند قرآن و کیهان شناسی از جمله آثار ایشان

است.

تذکر

آقای دکتر مسترحمی در زمینه قرآن و نجوم تخصص دارد و مقالات و کتب متعدد میان رشته ای در این زمینه منتشر کرده اند و نقدهای متعددی به برداشت های نجومی از قرآن کرده اند.

ص:132

فصل دوازدهم: حوزه غرب

مقدمه

در کشورهای غربی همچون آمریکا و اروپا برخی شخصیت های مسلمان زندگی می کنند و یا مستشرقانی که مسلمان شده اند و در مباحث میان رشته ای قرآن و علوم قلم می زنند که به برخی از مهم ترین آنها اشاره می کنیم:

1 - موریس بوکای

اشاره

- ولادت: 1920 م - فرانسه

- وفات: 1998 م

زیست نامه

پروفسور موریس بوکای متولد سال 1920 میلادی است، وی از پدر و مادری فرانسوی متدین به دین مسیحیت متولد شد، پزشکی را از سال 1945 تا 1982 فرا گرفت و متخصص گاستر وانترولوژی یا همان دستگاه گوارش شد. پس از پایان تحصیل بعنوان رئیس کلینیک جراحی دانشگاه پاریس انتخاب شد.

در سال 1973 به عنوان پزشک خانوادگی ملک فیصل (عربستان سعودی) تعیین شد. وی همچنین پزشک برخی از اعضای خانواده رئیس جمهور مصر (انور سادات) نیز بود اودر 17 فوریه 1998 درگذشت.

در سال 1981 میلادی، از مصر تقاضا شد تا جسد مومیایی شده فرعون برای برخی آزمایش ها و تحقیقات به فرانسه منتقل شود. هنگامی که هواپیمای حامل بزرگترین طاغوت تاریخ در فرانسه به زمین نشست، بسیاری از مسئولین کشور فرانسه و از جمله رئیس دولت و وزرایش در فرودگاه حاضر شده و از جسد طاغوت استقبال کردند.

پس از اتمام مراسم، جسد فرعون به مکانی با شرایط خاص در مرکز آثار فرانسه انتقال داده شد تا بزرگترین دانشمندان باستان شناس به همراه بهترین جراحان و کالبدشکافان فرانسه، آزمایشات خود را بر روی این جسد و کشف اسرار متعلق به آن شروع کنند.

رئیس این گروه تحقیق و ترمیم جسد، یکی از بزرگترین دانشمندان فرانسه بنام پروفسور موریس بوکای بود که برخلاف سایرین که قصد ترمیم جسد را داشتند، او در صدد کشف راز و چگونگی مرگ این فرعون بود.

پژوهش های بوکا همچنان ادامه داشت تا اینکه در ساعات پایانی شب نتایج نهایی ظاهر شد بقایای نمکی که پس از ساعت ها تحقیق بر جسد فرعون کشف شد دال بر این بود که او در دریا غرق شده و مرده است و پس از خارج کردن جسد او از دریا برای حفظ جسد، آن را مومیایی کرده اند. اما مسئله غریب و آنچه باعث تعجب بیش از حد پروفسور بوکا شده بود این مسئله بود که چگونه این جسد سالمتر از سایر اجساد، باقی مانده در حالی که این جسد از دریا بیرون کشیده شده است.

حیرت و سردرگمی پروفسور دوچندان شد وقتی دید نتیجه تحقیق کاملاً مطابق با نظر مسلمانان در مورد غرق شدن فرعون است و

از خود سئوال می کرد که چگونه این امر ممکن است با توجه به اینکه این مومیایی در سال 1898 میلادی و تقریباً در حدود 200 سال قبل کشف شده است، در حالی که قرآن مسلمانان قبل از 1400 سال پیدا شده است؟

پس از بررسی و تطبیق این موضوع با آیه 92 سوره یونس و اثبات پیشگویی قرآن مسلمان شد.(1) و تحقیقات خود را در مقایسه قرآن با علوم جدید به ویژه پزشکی ادامه داد و در قالب کتابی به نام «مقایسه ای میان تورات، انجیل، قرآن و علم» منتشر کرد که مورد استقبال وسیع در سطح جهان قرار گرفت و به زبان های مختلف از جمله انگلیسی، فارسی، عربی و... ترجمه شد.

وی بعد از آشنایی با مطالب علمی قرآن جلسات سخنرانی متعددی در فرانسه برگزار می کرد که گاهی در نشست های علمی او هزار نفر شرکت می کردند و در هر جلسه گاهی تا سی نفر مسلمان می شدند.

آثار

1 - مقایسه ای میان تورات و انجیل، قرآن و علم The Bible, The Qurʾan and Science

(این کتاب توسط حسن حبیبی و نیز ذبیح الله دبیر به فارسی ترجمه شده است)

2 - فراعنۀ مومیایی: بررسی پزشکی نوین (در 1991)

3 - بازتاب ها بر قرآن

4 - بشر از کجا می آید؟ پاسخ های علم و کتاب مقدس

5 - موسی و فرعون، عبری ها در مصر

مهم ترین فعالیت قرآنی

نگارش کتاب مقایسه ای میان تورات و انجیل، قرآن و علم

اهم نظریه ها یا رویکردهای قرآنی

1- (1) . فَالْیَوْمَ نُنَجِّیکَ بِبَدَنِکَ لِتَکُونَ لِمَنْ خَلْفَکَ آیَهً وَ إِنَّ کَثِیراً مِنَ النّاسِ عَنْ آیاتِنا لَغافِلُونَ (یونس/ 92)؛ «و [لی] امروز تو را با زره ات نجات می دهیم (و بدنت را بر بلندی می نهیم)، تا برای کسانی که پس از تو هستند، نشانه ی (عبرت آموزی) باشی؛ و قطعاً بسیاری از مردم، از نشانه های ما غافل اند».

2 - پرفسور مظفر اقبال

مظفر اقبال Muzaffar Iqbal (کانادا) در سال 1954 در شهر لاهور پاکستان به دنیا آمد و در سال 1979 به کانادا مهاجرت کرد تا در آنجا در مقطع دکتری رشته شیمی به تحصیل بپردازد. او بنیانگذار و رئیس مرکز اسلام و علم کانادا و موءسس و سردبیر مجله بین المللی اسلام و علم است و در عین حال، در بسیاری از دانشگاه های معتبر جهان از جمله ویسکانسین - مدیسون، مک گیل و ساسکاچوان به عنوان استاد دانشگاه و پژوهشگر فعالیت می کند. فعالیت های او نشان می دهد که دغدغه اش بیشتر معطوف به ارتباط و پیوند علم و دین است. دکتر اقبال همچنین در سفرهای متعدد خود به کشورهای مختلف جهان، به ترویج دین مبین اسلام و مبارزه با سیاست های آمریکا و رژیم صهیونیستی پرداخته استکه از آن زمان تاکنون در سِمَت های تحقیقاتی و دانشگاهی در دانشگاه های ویسکانسین - مدیسون (85-1984)، مک گیل (1986) و ساسکاچوان (1984-1979) به فعالیت پرداخته است. سالهای 1990 تا 1999 را در پاکستان به سر برد که در مقطعی به مدیریت کمیته همکاری های فنی و علمی سازمان کنفرانس اسلامی و سپس مدیریت آکادمی علوم پاکستان منصوب گردید. وی در سال 1996 از مسئولیتش استعفا داد و سه سال بعد به کانادا بازگشت و دغدغه هایش را در حوزه «سنت عقلانی اسلام»، «تاریخ اسلام»، «جنبه های فلسفی و متافیزیکی ارتباط اسلام و علم»، «اسلام و غرب» و «اسلام و مدرنیته» دنبال می کند.

دکتر مظفر اقبال، اندیشمند برجسته پاکستانی در ایران نیز چهره شناخته شده ای به شمار می آید. تا کنون کتاب ها و مقالات متعددی از او به زبان فارسی برگردانده شده که از آن جمله است کتاب چالش های فراروی غرب و مسلمانان؛ مجموعه سخنرانی های مظفر اقبال که امسال موءسسه بوستان کتاب قم آن را به چاپ دوم رسانده است و مقاله هویت و تکنولوژی که اقبال آن را در دومین کنگره سراسری نهضت نرم افزاری، تولید علم و آزاداندیشی (23 و 24 آذرماه 1384) در حلقه اساتید دانشگاه و حوزه علمیه قم ارائه کرد و مقالات مهم دیگری نظیر منشاء ناپلئونی دو قرن ظلم به مسلمانان، دستورالعملی برای جوامع مسلمان، جهان اسلام و روشنفکران غربگر، از مدینه تا مدینه، خیزش آگاهی، نقطه عطف در تاریخ مدرن جهان اسلام و آمریکا وحرمسرای روشنفکری در جهان اسلام

و نیز دو مقاله در مجله قرآن پژوهی خاورشناسان (جلد 6 و 7) تحت «عنوان خاورشناسی و دایره المعارف قرآن لیدن» و «مطالعات آکادمیک

مستشرقان در مورد قرآن» به چاپ رسیده است.

ص:136

فصل سیزدهم: مخالفان تفسیر علمی

1 - شیخ محمود شلتوت

شیخ محمود شلتوت (1893-1964 م) از علمای الازهر مصر در مقالاتی که در مجلهٔ «الرساله» در سال 1941 م چاپ می شد، به تفسیر علمی حمله کرد و عقیده داشت که... این نوع تفسیر خطاست چون: اولاً قرآن برای بیان نظریات علوم و فنون نازل نشده است، ثانیاً این طریق موجب تأویل قرآن به صورت تکلفی (تحمیلی) می شود که این تأویلات، با اعجاز قرآن و ذوق سلیم ناسازگار است و ثالثاً موجب می شود که قرآن در هر زمان و مکان، به دنبال مسائل علوم برود، در حالی که علوم ثبات و قرار و سخن قاطع ندارد و چه بسا امروز، چیزی را ثابت کنند و فردا مخالف آن اثبات می شود و این موجب می شود، خطاهای علوم به قرآن راه یابد و ما در مقام دفاع قرار گیریم (هر چند قرآن اشاراتی به علوم و فنون دارد).

و در ضمن مواردی از خطاهای در تفسیر علمی که موجب استخراج مسائل عجیبه از آیات قرآن شده است را بر می شمارد.(1)

2 - دکتر محمد حسین ذهبی

اشاره

از اساتید مصر که کتاب التفسیر والمفسرون او مشهور است. وی از دانشمندان متأخر مصر محسوب می شود.

ایشان به دنبال نظر شاطبی در مخالفت با تفسیر علمی می گوید: «اعتقاد من این است که حق با شاطبی است چون دلایلی که آورده قوی است و جواب هایی که به مخالفین خود می دهد محکم است».(2)

سپس دلایل دیگری برای تقویت قول شاطبی می آورد که به این شرح است:

اول. از نظر لغوی تفسیر علمی معقول نیست، زیرا الفاظ در طول قرون و اعصار معنای آن تغییر می کند و معانی لغوی، شرعی و اصطلاحی پدید می آید و بسیاری از این معانی جدید است که در صدر اسلام، نبوده است و درعین حال آیا می تواند معقول باشد که خداوند، با همان الفاظ این معانی را که نسل ها بعد پیدا شده اراده کرده باشد، این امور را کسی قبول نمی کند، مگر آنکه عقل خود را انکار کند.

دوم. اگر تفسیر علمی را بپذیریم، بلاغت قرآن مخدوش می شود، زیرا بلاغت مطابقت کلام با مقتضی حال است، در حالی که طبق تفسیر علمی، باید بگوییم که خداوند، معانی را از الفاظ قرآن اراده کرده که اعراب به آن معانی، جاهل بوده اند و این موجب می شود یکی از خصائص مهم قرآن (بلاغت و مراعات حال مخاطب) را از آن سلب کنیم.

سوم. از نظر اعتقادی مسلمانان در اعتقاد خود نسبت به قرآن شک می کنند، زیرا اگر تقسیر علمی را بپذیریم، لازم است که تمام تغییرات علوم و تضادهای آنها در قرآن وجود داشته باشد، بنابراین دیگر قرآن نمی تواند کتاب الله باشد که باطل در آن راه ندارد.

ص:137

1- (1) شماره های 407 و 408، مجله الرساله، سال 1941 م، به نقل از التفسیر العلمی فی المیزان، ص 299-302، تألیف احمد عمر ابوحجر (چاپ دارالقتیبه).
2- (2) التفسیر والمفسرون، ج 2، ص 491-494، چاپ دوم، سال 1976 م (چاپ دارالکتب الحدیثه، با تلخیص، ترجمه و تصرف در عبارات).

چهارم. اینکه قرآن از اثبات اعجاز علمی (با این مسائل که گذشت) بی نیاز است چون راه های دیگری، برای اثبات اعجاز آن هست.

تذکر

در بعضی از کتاب ها افرادی را به عنوان مخالفان تفسیر علمی ذکر کرده اند که عبارتند از:(1)

1. استاد امین الخولی (1956 م).

2. استا عباس محمود عقاد (1964 م).

3. استاد محمد عزه دروزه (متولد 1888 م).

4. شیخ محمد عبدالعظیم الزرقانی، مؤلف کتاب مناهل العرفان فی علوم القرآن. اما بعد از مراجعه به دلایل این افراد، متوجه شدیم که چیزی اضافه بر آنچه شاطبی می گوید، ندارند و معمولاً تکرار سخنان او را به نوعی دیگر می کنند از این رو به صورت تفصیل به آنها نمی پردازیم و در ضمن عباس محمد عقاد در دو کتاب (الانسان فی القرآن) و (قرآن و مکتب تکامل) به بحث تفسیر علمی پرداخته است پس نمی تواند از مخالفان مطلق تفسیر علمی به شمار آید.

بررسی

اکثر مخالفت ها با تفسیر علمی در برابر رویکرد «استخراج همه جزئیات علوم از قرآن» و رویکرد «تطبیق و تحمیل نظریه های علمی بر قرآن» بود که در مباحث روش شناسی تفسیر علمی روشن شده است که این دو رویکرد در تفسیر علمی مخدوش است چرا که اکثراً به تفسیر به رأی منتهی می شود.(2)

اما موافقان تفسیر علمی عمدتاً از رویکرد «استخدام علوم در فهم و تفسیر قرآن» دفاع می کنند که صحیح و مستدل است، یعنی دیدگاه تفصیل را در تفسیر علمی می پذیرند.

ص:138

1- (1) التفسیر العلمی فی المیزان، ص 297 به بعد.
2- (2) . ر. ک: منطق تفسیر (5) (قرآن و علوم طبیعی و انسانی)، از نگارنده.

درباره مرکز

بسمه تعالی
هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ
آیا کسانی که میدانند و کسانی که نمیدانند یکسانند ؟
سوره زمر/ 9

مقدمه:
موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال 1385 هـ .ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:
موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:
1.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
2.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
3.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...
4.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
5.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
6.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:
1.عمل بر مبنای مجوز های قانونی
2.ارتباط با مراکز هم سو
3.پرهیز از موازی کاری
4.صرفا ارائه محتوای علمی
5.ذکر منابع نشر
بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :
1.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه
2.برگزاری مسابقات کتابخوانی
3.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...
4.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...
5.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com
6.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...
7.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی
8.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...
9.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)
10.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)
11. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در 8 فرمت جهانی:
JAVA.1
ANDROID.2
EPUB.3
CHM.4
PDF.5
HTML.6
CHM.7
GHB.8
و 4 عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :
ANDROID.1
IOS.2

WINDOWS PHONE.3
WINDOWS.4
به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .
درپایان :
از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک 129/34- طبقه اول
وب سایت: www.ghbook.ir
ایمیل: Info@ghbook.ir
تلفن دفتر مرکزی: 03134490125
دفتر تهران: 88318722 ـ 021
بازرگانی و فروش: 09132000109
امور کاربران: 09132000109